

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

Intercultural Communication

No. 1(6) 2019

Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy in Józefów

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

INTERCULTURAL COMMUNICATION – No. 1(6) 2019

ALCIDE DE GASPERI UNIVERSITY
OF EUROREGIONAL ECONOMY IN JÓZEFÓW

ALCIDE DE GASPERI UNIVERSITY OF EUROREGIONAL ECONOMY
IN JÓZEFÓW

Intercultural Communication

Vol. 1(6), 2019

Scientific journal
Issued twice a year

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

Tadeusz Graca	Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Józefów (<i>Editor-in-Chief</i>)
Sofia Sokolova	Assoc. Prof., Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (<i>Deputy Editor</i>)
Andrii Peleshchyshyn Piotr Krajewski	Prof., Sc.D., Lviv Polytechnic National University, Ukraine, Lviv Prof., Sc.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
Olena Goroshko	Prof., Sc.D., National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine, Kharkiv
Rafał Wiśniewski	Sc.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw
Mária Čižmárová	Prof., Sc.D., University of Prešov, Slovakia, Prešov
Ksenofon Krisafi	Prof., Dr, University of Tirana, Albania, Tirana
Peter Terem	Prof., Sc.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica
Miroslaw Sitarz	J.C.D., Prof., Sc.D., The John Paul II Catholic University of Lublin
Wiesław Breński	Sc.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
Naziya Zhanpeissova	Assoc. Prof., Sc.D., Baishev University Aktobe, Republic of Kazakhstan, Aktobe
Anna Schneiderová	Sc.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica (<i>Slovak language editor</i>)
Galyna Nesterenko	Prof., Sc.D., National Pedagogical Dragomanov University, Institute of Requalification and Advanced Training, Ukraine, Kyiv
Larysa Kravets	Prof., Sc.D., Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Ukraine, Berehove
Iryna Ivanova	Prof., Sc.D., Kharkiv State Academy of Culture, Ukraine, Kharkiv
Violetta Ulishchenko	Prof., Sc.D., Open International University of Human Development “Ukraine”, Ukraine, Kyiv (<i>Russian language editor</i>)
Marcin Zarzecki	Sc.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw
Lidiia Bilonozhko	Ph.D., National Dragomanov University, Ukraine, Kyiv (<i>English language editor</i>)
Oksana Kalyta	Assoc. Prof., Ph.D., National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv (<i>Ukrainian language editor</i>)

Proofreading: Lidiia Bilonozhko, Ph.D., Sofia Sokolova, Ph.D.

Cover: Jadwiga Popowska

Typesetting, type-matter: Jadwiga Popowska

Volume 14,048 ark. ed.

Circulation – 100 copies

Printing and binding:

INTER-BOOK Paulina i Grzegorz Indrzejczyk S.C., Wiejca 51, 05-085 Kampinos

Address publisher

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

05-410 Józefów, ul. Sienkiewicza 4; tel/fax (+48) 22 789 19 03; <http://wsge.edu.pl>

www.interculturalwsge.com

intercultural@wsge.edu.pl

ISSN 2451-0998,

e-ISSN 2543-7461

© Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie.

All Rights Reserved. Copying, reprinting and distribution of all or part of this publication without permission is prohibited.

TABLE OF CONTENTS

LANGUAGE AND LITERATURE

IRYNA IVANOVA	9
“Aquarium in the Sea”: Awareness Evaluation of Authors the New York Group of Poets <i>“Акварій у морі”: мовотворчий доробок авторів Нью-Йоркської групи</i>	
NAZIYA ZHANPEISSOVA, GULZHANA KUZEMBAYEVA	21
The Epic “Edige” in Kazakhstan	
IRYNA HRYHORENKO, IRYNA VOLOVENKO	37
Modern Ukrainian Folklore in Network Communication: Typological Characteristics and Themes <i>Новітній український фольклор у мережевій комунікації: типологічні характеристики та тематика</i>	
RUSLAN TKACHUK	53
The Polemical Literature in the System of the Ecclesiastical Writings <i>Полемічна література в системі церковного письменства</i>	

EDUCATION

NATALIA KOVCHYN	73
Economic Education as a Factor of Entrepreneurial Competence Formation of Senior Students in Modern Society	
ANDRIY ULISHCHENKO	87
Motivational Factors in Learning Ukrainian as a Foreign Language <i>Мотиваційні чинники у вивченні української мови як іноземної</i>	

VIOLETTA ULISHCHENKO	103
Peculiarities of Realization of Student Achievements Evaluation through Molding and Sumacious Assessment (while Learning Ukrainian and Foreign Literature) <i>Особливості реалізації формувального й сумативного оцінювання навчальних досягнень учнів (під час вивчення української та зарубіжної літератури)</i>	

TETIANA NAZARENKO	117
Cartographic Literacy as a Condition of Communication and Security	

SOCIOLOGY

KATERYNA NASTOIASHCHA	141
The Global Trend of Individualization as a Factor of Social Transformation <i>Глобальний тренд індивідуалізації як фактор трансформації соціального характеру</i>	

OLEKSIY POLTORAKOV, IRYNA SHCHYGOL	161
Historical-Social Establishment Specifics of Ukrainian Writers as a Social-Professional Group (end of 19th century – beginning of 20th century) <i>Історико-соціальна специфіка становлення українського письменництва як соціально-професійної групи (кінець XIX – початок XX ст.)</i>	

PHILOSOPHY

MARINA KOLINKO	189
Intercultural Communication: from Distinction to Inclusion <i>Міжкультурна комунікація: від розрізнення до включення</i>	

MEDIA

- OLENA ZINENKO 215
Decoding Cultural Frames: How Ukrainian Mass Media Report
about Cultural Public Events

INFORMATION SCIENCE

- Lesia Kovalska 231
Document Communication of Archive Information Users
Документна комунікація користувачів архівної інформації

MANAGEMENT

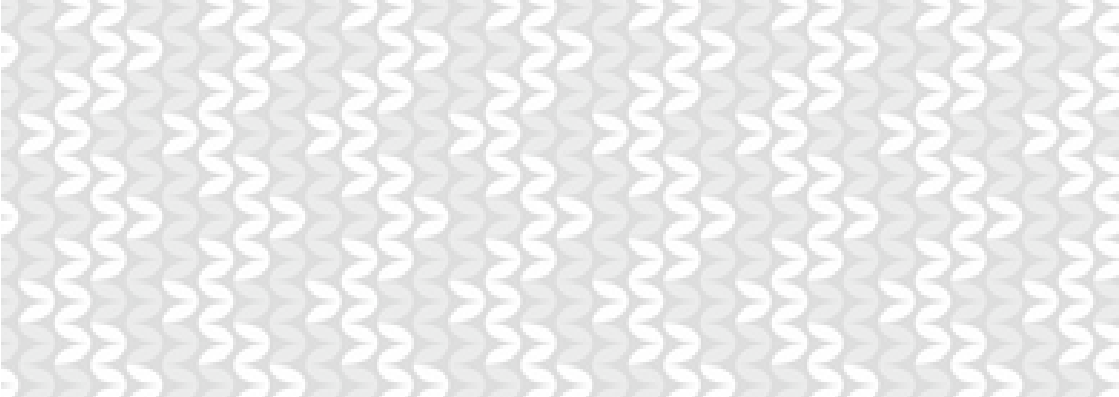
- GALYNA NESTERENKO, OLENA LANOVENCHYK 251
Diversity Management in Education as a Factor of State Security

ANDRAGOGY

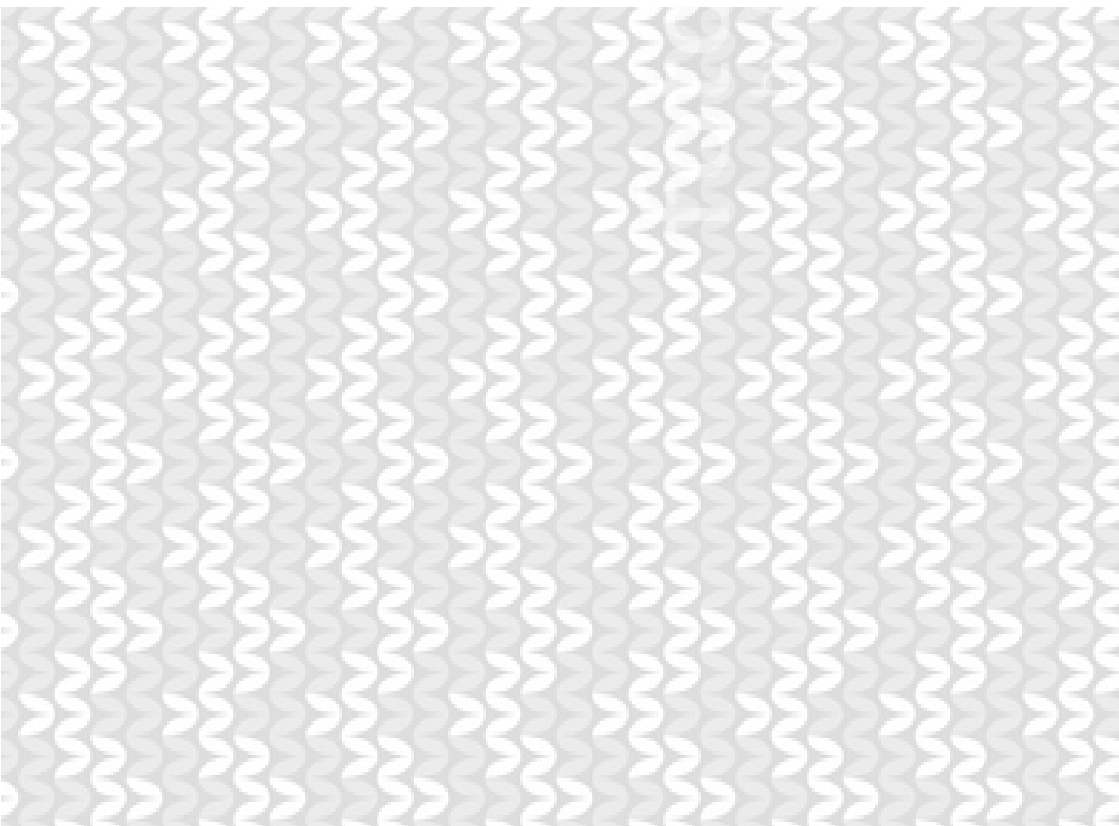
- MIROSLAV GEJDOŠ 269
Adult education – aspects of self-education and lifestyle
Edukacja dorosłych – aspekty samokształcenia i stylu życia

SECURITY SCIENCE

- SUSRAN ERKAN EROĞLU 279
Secure Europe & Turkey: Secure World

**LANGUAGE
AND
LITERATURE**

IRYNA IVANOVA

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4786-4979>
vlad-7@ukr.net

Kharkiv State Academy of Culture
Ukraine, Kharkiv

Ivanova, I. (2019). “Akvariyy u mori”:
movotvorchyy dorobok avtoriv New York hrupy
[“Aquarium in the Sea”: Awareness Evaluation
of Authors The New York Group of Poets].
Intercultural Communication, ISSN 2451-0998,
vol. 1(6)2019, pp. 9–19. (in Ukrainian).
DOI: 10.13166/inco/105236

“Aquarium in the Sea”: Awareness Evaluation of Authors the New York Group of Poets

ABSTRACT

The article deals with meaning, scope and structure of the occasional adverbs, describes two groups of occasionalisms used in contemporary modernist poetry by the New York Group of poets. The research has been conducted on the basis of occasional adverbs consideration. The adverbs have been considered as the ones created within the framework of modern poetic text aesthetics.

Purpose is examination and analysis of the content, reasons for using specific verbal components, occasional adverbs, that represent certain stylistic nominees, experiments with the word, influence the language creation, function as significant elements of relevance to the poetic text modern aesthetics.

Methods combine general scientific approaches that are inductive and deductive as well as the method of interdisciplinary study.

Results. Ukrainian language involves a lot of linguistic innovations, among which prominent place is occupied by occasional adverbs. New poetic forms allow presenting a poetic image originally, emotionally, precisely, assisting to create necessary stylistic effects. For this purpose the word-building potential of the language is involved, semantic and stylistic accents are changed. Experiments with the word make the poetry of the New York Group of Poets authors a peculiar and notable phenomenon not only in the Ukrainian but also in all cultural world.

Keywords: *occasional adverb; stylistics; linguistic innovation; poetic text; neologism; the New York Group of Poets.*

“Акварій у морі”: мовотворчий доробок авторів Нью-Йоркської групи

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто зміст, обсяг і структуру поняття “оказіональний прислівник”, описано дві групи оказіоналізмів, що використовуються в сучасній модерній поезії авторів Нью-Йоркської групи. Дослідження проведене із залученням оказіональних прислівників, створених в межах модерної естетики поетичного тексту.

Мета дослідження. Метою дослідження є розгляд та аналіз змісту, причин використання специфічних вербальних компонентів, оказіональних прислівників, що репрезентують певні стилістичні номінанти, експерименти зі словом, впливають на мовотворчість, є знаковими елементами приналежності до сучасної модерної естетики.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на комплексному підході. У статті застосовано індуктивний та дедуктивний методи, метод міждисциплінарного дослідження, а також враховано можливості інтерпретаційної методології.

Висновки. У сучасній українській літературній традиції багато мовних інновацій, серед яких важливе місце займають оказіональні прислівники. Новотвори дозволяють представити поетичний образ оригінально, емоційно, точно, дозволяють створювати потрібні стилістичні ефекти. З цієї метою залучається словотворчий потенціал мови, змінюються семантичні та стилістичні акценти. Експеримент зі словом робить поетику авторів Нью-Йоркської групи окремим та помітним явищем не тільки в українському, але й у світовому культурному просторі.

Ключові слова: *оказіональний прислівник, стилістика, мовна інновація, поетичний текст, неологізм.*

Вступ

Новаторський характер модерної поезії групи добре окреслив Ю. Тарнавський: “Це було влучно, але влучніше було б окреслити їх – їхню творчість – “акварієм у морі”. Чужини молоді українські поети

не переживали як щось трагічне. Не уважали вони себе емігрантами і не рвалися на землю своїх батьків. Але, відмежовані від океану літератур, що їх оточували, склом мови, були вони змушені прийняти тісний простір еміграції за своє море. Все ж таки були вони по-своєму вільні, і твори їхні, як пестрі, екзотичні риби, плавали собі безжурно туди-сюди, хоч і в обмеженім просторі, так само, як по-своєму пестрі та екзотичні твори їхніх сучасників у без міри розлогішім, потойбік скла” (Tarnawsky, 2018).

Дослідження особливостей індивідуально-авторської номінації активно здійснюється у працях багатьох вітчизняних лінгвістів (Н. Адах (Adah, 2014), А. Мойсієнко (Moysiienko, 1985)) О. Жижома (Zhyzhoma, 2010), Г. Сюта (Syuta, 1995)) та ін.). Д. Мазурик зазначає: “Художні твори постають перед читачами як авторський образ світу речей, почуттів, прагнень, як образ Всесвіту, втілений у слові. Сила поетичного впливу на свідомість у новизні сприйняття вже відомого, у здатності поета віднайти і висловити нові грані чуттєвого світу” (Mazuryk, 2000). Саме тому, здійснюючи аналіз художніх, а особливо поетичних текстів, варто дослідити okazіоналізми як основу оригінальності поетичного стилю.

Теоретичні засади дослідження мовотворчого потенціалу okazіональних прислівників

Okazіональні слова мають низку характеристик (Mazuryk, 2000), що визначають їх стилістичні функції, зміст та характеристики в тексті:

1. Приналежність до поетичного мовлення. Функціональна одноразовість, “штучна” створюваність (Mazuryk, 2000) є важливими ознаками okazіонального слова. Okazіоналізм використовується в кожному акті мовлення окремо, свідомо, на позначення певної конкретної ситуації, певного образу.
2. Ненормативність таких лексичних одиниць – недотримання норм слововживання і словотворення, відхилення від загальноприйнятих норм. Відхід від норм (словотвірних, граматичних, семантичних) є стилістичним прийомом, він часто використовується в поетичному мовленні.

3. Оказіоналізми вживаються переважно один або декілька разів у авторських текстах.
4. Оцінність, експресивність, надмірна або зменшена інтенсивність певної якості, індивідуальна належність. Визначальною ознакою okazіоналізмів є експресивність, а головною функцією – створити оригінальний поетичний образ. Отже, для okazіоналізмів характерне послаблення номінативної функції, а експресивної, навпаки, – посилення.
5. Вторинність у походженні. Поетичні новотвори – результат процесів вторинної номінації, семантичної транспозиції, завжди є похідними, мотивованими словами.
6. Синхронно-діахронна дифузність. Ця особливість okazіоналізмів полягає в нерозривності процесів творення і вживання – це єдність часу й місця. Характерною ознакою okazіоналізмів є те, що синхронний і діахронний аспекти збігаються. Збіг часового фактору щодо okazіоналізмів зумовлює постійну новизну їхнього сприйняття, оскільки це слово створене ситуативно.

Варто зазначити, що в okazіоналізмах не всі параметри можуть бути представлені повністю. Д. Мазурик зазначає: “Оказіональне слово – це слово, яке втілює вміння автора реалізувати словотвірні можливості, закладені в системі мови. На відміну від узуальної лексичної одиниці, яка існує у двох формах – абстрактно-узагальнювальній (сфера мови) і конкретно-частковій (сфера мовлення), okazіональне слово є лише мовленнєвою лексичною одиницею і не має мовної форми існування” (Mazuryk, 2000).

Оказіоналізми – це спосіб самовираження, вияви оригінальності у творі, де за допомогою словотвору та відповідних транссемантичних зрушень, вторинної номінації вони свідомо створюються автором, який прагне до оригінальності й точності відтворення смислу.

Оказіональні прислівники становлять важливу частину образотворчих елементів, що представлені в поетичних творах досліджуваного напрямку. Складний поетичний образ визначає складність семантики мовної інновації, прислівника, який утворюється переважно через усвідомлення

відношень між предметами та інтенсивністю виявів якості, характеру, дії тощо. За спостереженнями фахівців (Horodens'ka, 2000), (Vysotsky, 2010), (Kravchuk, 2016) та ін., прислівники за своєю семантикою становлять безперервний ланцюг від власне означальних прислівників до прислівників, які позбавлені оцінного значення. Ця широта спектру співвіднесеності з семантикою дозволяє створювати нові оригінальні форми та нові складні образні значення. Саме такі авторські новотвори називають okazionalizмами, що активізують нові стилістичні та лексичні інновації.

Оказіональні прислівники як репрезентанти модерної естетики поезій Нью-Йоркської групи

Митець завжди відчуває необхідність точно та гарно висловити власні почуття та своє бачення світу, але існують певні обмеження – слово є основним будівельним матеріалом для поетичного мовлення. Поетичний текст потребує постійного створення нового через актуалізацію антонімії та збільшення обсягів синонімічних рядів з урахуванням можливостей узусу певного історичного періоду. Як результат – автори створюють індивідуально-авторські новотвори, okazionalizми.

Мовний потенціал має сполучатися з мовним чуттям автора (Moysiienko, 1985), (Zhyzhoma, 2010). Ці категорії мають умовний характер, але вони створюються завдяки комплексу мовно-психологічних чинників, що впливають на поетичне мовлення. Сприймається тільки такий новотвір, котрий маркований стилістично, експресивний та якомога повніше номінує потрібний образ, перебуває в гармонії із загальним ідейно-значеннєвим полем поетичного тексту, а також створюється із використанням прийнятих у мові правил. Наприклад, існування okazionalного прислівника *фіолетно* суперечить правилам суфіксального словотвору прислівників, адже *фіолетовий* – це відносний прикметник, а суфікси -о, -е мають утворювати нові прислівники тільки від якісних прикметників: *за вікном ходять монахині, фіолетно усміхаючись* (New York Group, Rubchak, 2017).

Насправді, модерна мовотворчість авторів Нью-Йоркської групи визначається потягом до експерименту, використання стилістично виважених та оригінальних тропів. Саме тому okazіоналізм важливий семантичними зрушеннями, спрямовани на відкриття нових відтінків значень за допомогою індивідуального словотворення. У цьому контексті цілком виправдане вживання новотвору, за яким постає багатий асоціативний ряд: *фіолетно* – отже, “подібно до фіалок, кольору фіалок, привітно та стримано”. Нестандартне поєднання – “монахія” та “фіолетно усміхатися” і дисонанс значень у контексті допомагає авторові правильно створити атмосферу затишку та стриманості, повніше передати власні відчуття.

Okazіональні прислівники призначені не тільки для характеристики, а й для уточнення ознак, параметрів, явищ, понять, що призначені виражати різну міру вияву якості, суб’єктивну оцінку денотата, наприклад: *а в жилах синьо пульсуватиме свідомість* (New York Group, Boychuk) – кольорописні назви; *я, чужинка, розумію тільки по-водяному, по-часовому* (New York Group, Rubchak, 2017) – спосіб дії; *вони щедробарвно блищать на мені* (New York Group, Rubchak, 2017) – кольорописна назва та інтенсивність якості.

Усі авторські новотвори можна умовно поділити на дві великі групи (Mazuryk, 2000).

Перша група – це слова, які не зафіксовані у словниках, вони утворюються традиційним способом із використанням продуктивних моделей українського словотвору. Це різноманітні присвійні прислівники, утворені за допомогою префіксів *по-*, *без-* та суфіксів *-о-*, *-е-*, *-ому*: *я, чужинка, розумію тільки по-водяному, по-часовому* (New York Group, Кулуна); *а в жилах синьо пульсуватиме свідомість* (New York Group, Boychuk); *лиши море непритомно повторювало твоє ім’я* (New York Group, Tarnawsky).

Також okazіональні прислівники, які утворюються за допомогою частотних формантів *щедро-*, *яскраво-* та ін.: *Вони щедробарвно блищать на мені* (New York Group, Rubchak, 2017). Це складні слова: параметри абстракцій, оцінки, відтінки, що утворилися від загальноновживаних слів. Такі неологізми є власним творінням поетів, що конструюються за

законами словотвору та граматики в межах унормованої мовної системи. Вони легкі в розумінні та позитивно сприймаються носіями української мови.

Часто новотвори позначають абстракції, почуття та емоції. Лінгвісти (Rusanivsky, 1988), (Mazuryk, 2000) називають їх індивідуальними авторськими неологізмами, що будуються за узвичасними моделями, продукованими та прийнятими мовою. Такі оказіоналізми мають багато словотворчих аналогій серед узуальної лексики: *зашарудів день паперово щось про осінь* (New York Group, Koverko); *задихано йдемо в учора* (New York Group, Rewakowicz); *плодиться сановито, в небо вийсь несамовито* (New York Group, Tarnawsky); *бо сором вигнавсь тополінно* (New York Group, Tarnawsky); *я затоплюсь камінно* (New York Group, Vasylkivska); *мене не тільки листовно, прохайте дозволу Пану* (New York Group, Vovk); *пінисто віддихає ранок* (New York Group, Boychuk); *але у голім білім світлі, між куцями камінного саду, убрання зовсім сіріє, блідне казкова маска* (New York Group, Rubchak, 2017).

Інокли новотвори можуть узагальнювати інформацію та оцінки, які в поетичному тексті передаються завдяки поширеним синтаксичним конструкціям, фігурам думки. Це відбиває загальну тенденцію до конденсованого вираження думки й економії мовних засобів. Наприклад, оказіоналізм, створений Вірою Вовк – *цвинтарно*.

Смуток

Лягав хвилию нам під ноги,

І рештки сонця перелилися

За келих гір. І вперше

Я відчула, що в саду

Цвинтарно тхнуло листя,

Не було слів, ні жестів,

Тільки голе життя (New York Group, Vovk).

Оказіоналізм характеризує паралель між станом природи й відчуттями ліричного героя, визначальні якості чистого буття, що номіновані від найпростішого – “смуток” до складної метафори – “*І рештки сонця перелилися за келих гір*”, індивідуального новотвору-епітету – “*цвинтарно*

тхнуло листя”. Намагання передати атмосферу смутку, відсутності руху, що відкриває ліричний герой, поетеса використовує і створює за аналогією до творення прислівників назву стану, за допомогою прислівникового суфікса –о новий прислівник – *цвинтарно*. У поетичному контексті цей неологізм є одним з емоційних та значенневих центрів, актуалізуючи аудиторію до сприймання незвичного поєднання типової словотвірної прислівникової моделі та нової семантики. Поетичне мовлення авторів Нью-Йоркської групи, підпорядковуючись законам верифікації та модерній естетиці, прагне до емоційної та смислової достовірності.

Справжніми каталізаторами думки є утворення такого типу слів: *поземо крають вулиці й канали / доземо височінь і світло* (New York Group, Boychuk); *воно безстороннє й нудне* (New York Group, Rubchak). Такі новотвори прозорі за семантикою та словотвірною структурою, легко вплітаються в поетичний контекст, полегшують сприйняття поетичних образів. Дуже часто словотвірною ознакою okazіоналізмів є синтаксичні словосполучення. Деякі дослідники літературних неологізмів (Rusanivsky, 1988), (Shynkaruk, 2002), (Mukan, 1983) вважають, що авторський поетичний неологізм за художньою вартістю дорівнює цілісному та самодостатньому художньому образу, міні-твору, який часто виконує функцію емоційно-смислової домінанти висловлення.

До другої групи зараховано okazіоналізми, що утворені поза межами правил і норм, своєю нестандартністю привертають увагу читача, оригінальним є використання мовного потенціалу, позначеного яскравою новизною. Наприклад: *щедробарвно – вони щедробарвно блищать на мені* (New York Group, Rubchak), *поземо – поземо крають вулиці й канали / доземо височінь і світло* (New York Group, Boychuk); *воно приймає всіх і все це безпорочно чисто* (New York Group, Boychuk).

Висновки

Okazіональні прислівники, створені авторами Нью-Йоркської групи, належать до мовних інновацій, що виявляють інтенсивність ознаки й мотивовані основами іменників, як-от: *листовно, цвинтарно, банно*. Це й є частиною новаторства, бо семантика інтенсивності ознаки формується

за умов, коли виникає внутрішнє протиставлення в межах певної якості, тобто не за ознакою, а за мірою вияву означеної якості.

У межах модерного стилю зникає чітке розмежування між розрядами прислівників, способами їх творення, сполучуваністю, стилістичною належністю тощо. Це певним чином робить семантику новотворів більш складною для сприйняття, але й більш оригінальною. Оказіональні прислівники в усьому розмаїтті форм та сполучень в поетичному лексиконі поетів не є випадковими. Їх поява значною мірою зумовлена особливостями модерного світосприйняття поетів: уживання новотворів, що експліцитно виражають емоційно-оцінний значеннєвий компонент, характеризують ставлення ліричного героя до об'єктів навколишнього світу, притаманного художньому тексту (Zhyzhoma, 2010).

Опис та аналіз мовотворчого потенціалу української мови, а точніше лексично оказіональних прислівників, є важливим завданням оказіональної номінації. Часте використання новотворів у поетичному тексті визначає його оригінальність, багатство образів, створює потрібні стилістичні ефекти. Такий потяг до експерименту робить поетику авторів Нью-Йоркської групи окремим та помітним явищем не тільки в українському, але й у світовому культурному просторі. Саме цим може бути розтлумачена метафора Ю. Тарнавського щодо поезій Групи – “аквірій у морі”.

References

- Adah, N. (2014). Individual'no-avtors'ki prykmetnyky v poeziyi Vasylya Barky [Individually-authored adjectives in Vasyl Barka's poetry]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”*, ISSN 2519-2558, vol. 50/2014, pp. 42–45. (in Ukrainian).
- Batsevych, F. (2009). *Osnovy komunikativnoyi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]*. Kyiv: Publishing Center «Academyya». (in Ukrainian).
- Bugayeva, O. (2013). Protoelementi suchasnoyi ukrajinomovnoyi sotsial'noyi reklamy v lirychnykh vidstupakh poeziyi Shevchenko [Protoelements of modern Ukrainian social advertising in the lyrical digressions of Shevchenko poetry]. *Magazine of University named after M.P. Dragomanov*. Kyiv: Science. (in Ukrainian).

- Bulyhina, T. (1994). Otsenochnye rechevye akty [Evaluation speech acts]. *Lohyche-skyy analiz yazyka: Yazyk rechevykh deystviy [Logical Analysis of Language: The language of speech acts]*. Moscow: Nauka, 1994, pp. 49–59. (in Russian).
- Deyk, T. (1989). *Yazk. Poznanye. Kommunyatsyya. [Language. Cognition. Communication]*. Moscow: Progress. (in Russian).
- Horodens'ka, K. (2000). Aktsentovani oznaky lokatyviv [Focused signs of locators]. *Naukovi zapysky [Scientific note]*, ISSN 966-8089-24-3, vol. 23/2000, pp. 130–136. (in Ukrainian).
- Karasik, V. (2004). *Yazykovyy kruh: Lychnost', kontsepty, dyskurs. [Linguistic Circle: Personality, concepts, discourse]*. Moscow: Gnosis. (in Russian).
- Karaulov, Yu. (1987). *Russkyy yazyk i yazykovaya lichnost' [Russian language and linguistic identity]*. Moscow: Nauka. (in Russian).
- Kravchuk, L. (2016). *Semantyko-funktional'nyy potentsial okazionalizmiv u tekstakh zasobiv masovoyi informatsiyi pochatku XXI stolittya [Semantic-functional potential of occasional media texts in the early twenty-first century]*. Kyiv, 238 p. (in Ukrainian).
- Mats'ko, L., Sydorenko, O., Mats'ko, O. (2003). *Stylistyka ukrayins'koyi movy [Stylistics of the Ukrainian language]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 462 p. (in Ukrainian).
- Mazuryk, D. (2000). Poetychni okazionalizmy: tradytsiya i suchasnist' [Poetic Occasionalisms: Tradition and Modernity]. *Kultura slova [Culture of the word]*, vol. 55-56/2000, pp. 45–51. Publication 30.06.2000. Retrieved (27.12.2000) from: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine55-56-9.pdf>. (in Ukrainian).
- Moysiyenko, A. (1985). Ekspresyivni vidpryketnykovi nazvy [Expressive declarative names]. *Movoznavstvo [Linguistics]*. ISSN 1728-2659, vol. 1/1985, pp. 34–38. (in Ukrainian).
- Mukan, H.M. (1983). Morfolohichna budova i sposoby tvorennya pryslivnykiv [Morphological structure and ways of creation of adverbs]. *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli [Ukrainian language and literature at school]*, vol. 10/1983, pp. 38–44. (in Ukrainian).
- N'yu-Yorks'ka hrupa: antolohiya poeziyi, prozy ta eseyistyky* (2012). Lviv: Piramida, 397 p. (in Ukrainian).
- Rusanivs'ky, V. (1988). *Struktura leksychnoyi i hramatychnoyi semantyky [Structure of lexical and grammatical semantics]*. Kyiv: Naukova dumka, 240 p. (in Ukrainian).

- Shynkaruk, V. (2002). *Katehoriyi modusu i dyktumu u strukturi [Categories of modus and dictum in the structure]*. Chernivtsi: Ruta, 272 p. (in Ukrainian).
- Syuta, H. (1995). *Movni innovatsiyi v ukrayins'kiy poeziyi shistdesyatnykiv ta chleniv N'yu-Yorks'koyi hrupy [Language innovations in Ukrainian poetry of the sixties and members of the New York group.]*. Kyiv, 182 p. (in Ukrainian).
- Virtual'na antolohiya poeziyi N'yu-Yorks'koyi hrupy [Virtual Anthology of New York Group Poetry]*. Retrieved (09.06.2018) from: <http://users.belgacom.net/babowal/indexnyg.htm>. (in Ukrainian).
- Vysotsky, A. (2009). *Syntaktychna sfera pryslivnyka v ukrayins'kiy literaturniy movi [The syntactic scope of the adverb in the Ukrainian literary language]*. Kyiv: Publishing house of Dmitry Burago, 328 p. (in Ukrainian).
- Zhyzhoma, O. (2010). Linhvistychna pryroda pryslivnykovoyi okazional'noyi nominatsiyi [Linguistic nature of the adverb occasional nomination]. *Linhvistychni studiyi [Linguistic studios]*, ISSN 1815-3070, vol. 21/2010, pp. 110–114. (in Ukrainian).

Received: 28.10.2018

Accepted: 14.01.2019

NAZIYA ZHANPEISSOVA

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0690-5172>

nazija040658@yandex.ru

Baishev Aktobe University
Kazakhstan, Aktobe

Zhanpeissova, N., Kuzembayeva, G.

(2019). The epic “Edige” in Kazakhstan.

Intercultural Communication,

ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 21–35.

DOI: 10.13166/inco/102845

GULZHANA KUZEMBAYEVA

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8964-3683>

kuzembayeva@mail.ru

West Kazakhstan Marat Ospanov State Medical University
Kazakhstan, Aktobe

The Epic “Edige” in Kazakhstan

ABSTRACT

The article studies the fate of Kazakhstan versions of the well-known Turkic epic “Edige”. Written recordings of the epic made in the 19th century by Ch. Valikhanov were promulgated by P.M. Melioranskij. Its Kazakh language later versions based on the Kazakh storytellers’ pieces were all forgotten for decades because of the notorious ideological struggle against the “feudal heritage”. And only since the 80’s and 90’s of the 20th century Kazakhstani researchers have had the opportunity to study the epic thoroughly and introduce it into scientific discourse. Among the works published in the post-Soviet period are the retransliterated variant of the Valikhanov-Melioranskij, record performed by E. Magauin and the works of Kazakh researchers such as R. Berdibay and Zh. Asanov which deserve today special attention.

Purpose. The researchers of those countries whose cultural heritage includes the folk Turkic epic legend “Edige” (“Idige”), created in the Middle Ages, found in written versions or recorded based on words of folk narrators, should unite efforts to create the archetypal basis of this masterpiece.

Methods. General scientific methods of analysis and generalization of theoretical material, the comparative method and elements of textual analysis have been used in our work.

In particular, we have analyzed theoretical works of Kazakh researchers, and also referred to comparative analysis of the “Edige” epic represented in its various Kazakhstani versions. In the process of comparative textual analysis, phrases selected from a fragment of the epic legend have been divided into speech cycles. In the Ch. Valikhanov’s legend version manuscript, the archaic usage of words (word forms and phrases) and their lexical substitutions (synonymous) by the elements of later Kazakh language have been revealed. The semantics of lexical and phraseological means have been refined according to the dictionaries of modern Kazakh language. At the following stage, the grammatical (morphemic, morphological and syntactic) structure of the manuscript and the latest version of the epic piece have been compared. As a result, outdated and oral-spoken grammatical forms and their modern equivalents standardized from the point of view of written-literary language have been identified.

Results. The article based on the Kazakh sources describes the history and circumstances of producing the Kazakh medieval epic “Edige” versions, which is the folk spiritual heritage of a number of Turkic nations (Nogai, Kazakh, Tatar, Bashkir, Karakalpak).

Comparative analysis of a fragment of the original manuscript by Ch. Valikhanov retransliterated at the end of the 20th century by E. Magauin and the Kazakh transcriptions made by K. Satpayev as well as by other scholars in the early 20th century, have revealed some late changes that violate the archaic structure of the epic. It has been stated that these changes were applied to the text of the epic “Edige” in order to facilitate its perception by the modern Kazakh reader.

The prospects for this research can be defined as further systematization of all written epic “Edige” versions stored in libraries and manuscript collections of Kazakhstan, Karakalpakstan, Karachay-Cherkessia, Tatarstan and Bashkortostan; creating a single text of the epic close to the archetypal one. In addition, it is necessary to prepare the publication of the epic “Edige”, supplied with detailed philological, historical and cultural comments, based on the analysis of all written versions, including those that were recorded later based on folk narrators stories.

Keywords: *folk Turkic heritage; epic “Edige”; manuscript; Kazakh versions; transliteration; archetypal basis.*

Introduction

A lot has been written about the history of the epic “Edige” (“Idige”) – a common heritage of several Turkic-speaking nations. This article will consider the findings of Kazakh researchers.

As follows from V.M. Zhirmunskij, “the first record of the legend of Idige was published <...> in 1820 in the “Sibirskij Vestnik” as a prosaic translation of one of the Kazakh variants, provided by G.I. Spasskij, a famous writer of his time” (Zhirmunskij, 1973, p. 143). The researcher notes that this record contains a late and poorly preserved version of the legend.

“The Legend of Edige and the Toktamys” published by P.M. Melioranskij in 1905 (P.M. Melioranskij, St. Petersburg, 1905) was based on the Kazakh version of the manuscript belonging to Chokan Valikhanov. As is known, the legend was written by Chokan Valikhanov and his father sultan Chingis in 1841-1842 in the Aman-Karagai district from the words of akyns – khyrchak Zhamankul and argyn Arystanbay. “Russian translation of this text was made by Valikhanov and published by N.I. Veselovskij in the collection of his works” (Zhirmunskij, 1973, p. 142). Ch. Valikhanov wrote later, on the fact that the text was written by the father sultan Chingis and that three lists were made in total, the following: “Finally, from the three lists together with Chingiz we compiled a vault in 1842, rewritten by Ahmed, from which the present rhabdotion has already been translated” (Valikhanov, 1985, p. 224-225).

As V.M. Zhirmunskij writes, “the original manuscript of Valikhanov, published by Melioranskij, and the translation into Russian by Valikhanov remain the most reliable source for the study of the legend as to the philological thoroughness of the text and the contents proximity of the variant to the alleged archetype” (Zhirmunskij, 1993).

It is this list that turkologists unanimously refer to as the “classic” version, since all versions of the legend, recorded at different times in different places (Caucasus, Crimea, Siberia, Uzbekistan, Tatarstan, Kazakhstan) have differences both in volume and content, especially in the prose part of the epic. The researchers discover later impregnations inspired by religious mythology. So, V.M. Zhirmunskij writes that prose translations of “Idige” written by G.N. Potanin with the participation of relatives of Ch. Valikhanov (Sultangazina)

‘differ markedly from each other in the plot details and deviate from history to the fairy tale’ (Zhirmunskij, 1973, p. 144).

The Kazakh version published by A. Divayev on the manuscript in “Ethnographic Materials” (Compilation, 1896) with a translation into Russian also significantly deviates from the archetype of the epic legend (Zhirmunskij, 1973, p. 144). The version of A. Divayev was reissued by the collector in 1922.

Research aims. The main purpose of the article is to describe the history and circumstances of the fixation of the Kazakh versions of the medieval epic “Edige”, which is the common cultural heritage of several Turkic nations (Nogai, Kazakh, Tatar, Bashkir, Karakalpak), as well as to familiarize the scientific community with the works of the Kazakh researchers dedicated to the study of the epic legend “Edige”.

Research methodology. In our work we used general scientific methods of analysis and generalization of theoretical material, the comparative method and elements of the textual analysis. In particular, we analyzed the theoretical works of Kazakh researchers, and also subjected to a comparative analysis of the fragments of the epic “Edige” from its various Kazakhstani versions. In the process of comparative textual analysis, phrases selected from a fragment of the epic were divided into speech cycles. Then, in the manuscript of Ch. Valikhanov, archaic usage of words (word forms and phrases) and their lexical (synonymous) substitutions in the later Kazakh version of the epic were revealed. The semantics of lexical and phraseological means was refined according to the dictionaries of the modern Kazakh language. At the next stage, the grammatical (morphemic, morphological and syntactic) structure of the manuscript and the late version of the epic were compared, as a result of which outdated and oral-spoken grammatical forms and their modern equivalents normalized from the point of view of the written-literary language were identified.

The Fate of the Kazakh versions of the epic “Edige”

It is known that “the factor determining the unity of the ethnos and its viability is a traditional culture, which, despite decades of civilization influence, has not lost its originality and organizes the daily life of the modern Kazakhs” (Zhanpeissova, 2016, p. 25). The common Turkic heroic epic legend

"Edige" belonging to the disintegration of the Golden Horde also belongs to the artifacts of the traditional culture.

In Kazakhstan, the classic text of the epic legend 'Edige', which is called the text of Valikhanov-Melioranskij, was reissued several times with minor editorial corrections and corresponding scientific commentaries.

In 1927 Kanysh Satpayev published the text "Er Edige" in the Kazakh language written by Valikhanov in Moscow, providing his foreword. In 1951 the researcher translated the epic legend and the foreword into Russian and accompanied this edition with references (Batyrbekov, 1995).

Later the epic legend about Edige was published several times in Kazakhstan. In 1932 it was published by Saken Seifullin and in 1939 by Sabit Mukanov in the compilation "Batyrlar Zhyry" (Magauin, 2017, p. 35).

According to E. Magauin, both versions, made on the basis of Ch. Valikhanov's list, were accompanied by revision marks aimed at the perception of the text by the modern Kazakh language speakers and, in the opinion of the researcher, contain significant deviations from the language of the source (Magauin, 2017, p. 36).

A separate chapter is devoted for the story of Edige by the academician A.S. Orlov in his popular book "The Kazakh Heroic Epic" (1945), written during the years of evacuation in Alma-Ata. Orlov gives a detailed rendering of one of the Kazakh versions with remarks concerning the historical roots of the epic legend and the peculiarities of its poetic form (Zhirmunskij, 1973, p. 146).

During the Soviet times it was noted that five more texts 'Edige' (one of them was written down from the words of the famous Kazakh narrator Muryn-Zhyrau in 1942) in the epic cycle 'Forty Bogatyrs' were stored in the Alma-Ata Folklore Archive of the Kazakh Academy of Sciences.

The problem of the epic legend of Edige was somehow affected in the literary works of the representatives of the Kazakh creative class (intelligentsia) of the first half of the 20th century (A. Bukeyhanov (1915), M. Auezov (1927), B. Kenzhebayev (1940), M. Tynyshbayev, K. Zhumaliyev, A. Margulan (1941) and others (Asanov, 2017, p. 43-52; Nurmagambetova, 1999, p. 3).

Thus, the epic legend of Edige has been actively investigated since the 1820s until the 1940s.

In the 1940s the study of the aforementioned epic in Kazakhstan was stopped for political reasons. In August 1944 by the Decree of the Central Committee of the of the All-Union Communist Party of the Bolsheviks (b) the epic “Edige” among the number of other works of national literature received the label of “feudal-khan”. This in the Soviet time meant taboo to study and popularize a work chanting the so-called “class enemy”. It is known that the academicians K.I. Satpayev, A.H. Margulan at one time received ‘serious censure of the authorities for giving the publicity of this poem’ (Sagandykova, 2013, p. 85).

Thus, in Kazakhstan Edige was forgotten for many decades and only in the 1980s the Kazakh researchers-folklorists (in particular, professor R. Berdybayev) raised the question of the necessity to introduce into the scientific circulation and popularization of previously forbidden epic legends, including the epic “Edige”.

Finally, in 1989 the text of the legend in the Kazakh language was published in a number of issues of the journal “Zhuldyz”. The second edition was carried out by the same journal (3rd issue of 1992).

From this time on a new stage in the study of the Kazakh versions of the epic legend “Edige” is counted.

In 1999 a compilation under the editorship of O.A. Nurmagambetova was published. It included the full texts of the versions of the legend, written in modern Kazakh graphics based on Cyrillic by Ch. Valikhanov (“Edige”), K. Satpayev (“Er Edige”), A. Divayev (“Myrza Edige”), M.Zh. Kopeyev (“Er Edigeden Estigenimdi Soilein”), Muryn-Zhyrau (“Edige”), Nurturgan Kenzhegululy (“Maulimniyaz Edige”), and the Karakalpak version (Nurmagambetova, 1999).

The compiler writes that work on recording and collecting the legend versions continues. Thus, the handwritten fund of the Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan has the manuscript of Izim Kibetov “Toktamyskhkan ilyan Edige myrzanyng hikayati” (1307 verses) transferred to the fund by A.V. Vasilyev, the list of Ayakesh Umirzakov “Edige Batyrdyn Angimesi” (1307 verses) and the version of the epic “Er Edige” (1307 verses) transferred to the Kazakh scientific society in 1941 by Gabit Akhmetov. The version of “Edige Batyr” (105 verses) which

came from Kaiyrgali Imanov is kept in the handwritten fund of the Institute of Literature and Arts named after M. Auezov.

It is known that the zhyr “Edige” was performed by Kazakh zhyraus (storytellers) Nurpeis Baiganin, Aisa Baitabynov, Shapai Kalmagambetov as mentioned by V.M. Zhirmunskij in his “Turkic heroic epic”. In this respect, it should be noted that the main requirement for assigning the status of akyn-narrator to the applicant in Western Kazakhstan is the compulsory knowledge (reciting from memory) of the texts of epic legends “*Kobyland Batyr*”, “*Edige*”, “*Orak-Mamai*” and “*Karasai-Kazi*”.

Altogether 11 lists of the epic “Edige” are presumably stored in Kazakhstan.

In 1990 the work of Professor R. Berdibay “*Edige Batyr Zhyry*” (“The Legend of Edige Batyr”) was published in the almanac “Alem” (World). The scientist expressed valuable remarks on the genealogy, historiography, genre specificity of the epic. He emphasized that the mythological consciousness of the common people naturally links the emergence of a charismatic personality capable of governing along with four khans not coming from Chingisids and confronting one of the khans of the Golden Horde with its noble descent. This is the root of the fabulous circumstances of the birth of Edige and his incredible abilities, manifested from the earliest childhood (Berdibay, 1990, p. 279).

Kazakh folklorist S. Kaskabasov put forward the hypothesis that the plot of Edige appeared on the basis of weeping (zhoktau) on the dead batyr, in which his feats are celebrated. Zhoktau cannot contain the complete biography of the hero. The batyr’s outstanding feat forms the plot, which is being born in the process of creating an epic biography. It is largely based on real historical events and forms the canvas of the entire work. In the story of Edige the main event is the confrontation between the hero and Toktamyskh khan. This is a historical fact, which in the course of time turns into a lot of additional plots and motives. It is in this way that the hero’s biography acquires the features of an epic (Kaskabasov, 2002, p. 447).

K. Satpayev wrote that, being “one of the most ancient and widespread legends among Turkic peoples of all Central Asia” (Batyrbekov, 1995, p. 82), it probably occurred in the 15th century when the Kazakhs were not yet isolated into an independent nation. At that time different Turkic nations lived in the

vast space between Altai and Tien Shan from one side and the eastern slopes of the Balkans from the other side and they were united into three nomadic states (hordes): Ak (white) Horde, Kok (blue) Horde and Altyn (golden) Horde.

According to V.M. Zhirmunskij, “the wide geographical distribution of the legend and song – from the Crimea and the Black Sea steppes to Siberia and Kazakhstan – corresponds to the historical boundaries within which the Nogai-nomads moved, especially after the collapse of the Nogai ulus in the 16th and 17th centuries. Significant numbers of Nogai tribes were apparently included in the Kazakh population of the Small Horde, among which the cycle of legends about Edige and his descendants was preserved most fully”. The scientist emphasized that in several districts of the Atyrau region Kazakhs, who consider themselves Nogai, live, and among them are those who raise their pedigree to Edige. Some Kazakhs, who inhabit auls near Karatau, also call themselves descendants of Edige Batyr” (Zhirmunsky, 1973, p. 175).

K. Satpayev rightly observed that in any folk material the hidden thoughts and aspirations of the people, the ideals and criteria for the evaluation of outstanding personalities or events are reflected as in the mirror. As for the images of outstanding historical personalities, selected and stored by the people’s memory, they are usually subjected to metamorphoses and unrecognizably change (Batyrbekov, 1995, p. 82-83). “Positive heroes in them are always sublime... up to hypertrophic sizes. They are usually endowed with *wisdom* – necessarily deep as ocean, *force* – necessarily inflexible like steel, *heart* – necessarily high as a mountain peak” (Batyrbekov, 1995, p. 83). Therefore, the folk Edige, which is derived from the legend, is certainly not a mirror image of the historical prototype. In the legend, Edige is depicted as a hero, who combines the best qualities of batyr and bi. The folk memory preserved the saying “Қазақ елінің әуелгісі де Едіге, ақыры да Едіге” (“Among the Kazakh heroes of the past the first and last is “Edige”) (Batyrbekov, 1995, pp. 27, 89).

According to V.M. Zhirmunskij, “historical Edige was undoubtedly the largest state figure in the Golden Horde during the period of its political decline. With Edige for the last time the Golden Horde acts as a major factor in international relations in Eastern Europe and the Kipchak steppes in history” (Zhirmunskij, 1973, p. 174-175). The scholar continues: “Arab and Persian

historians praise the political success achieved by Edige. The anonym of Iskender speaks of the “order” in the state established by him, “thin customs” (tura) and “great laws” (yasak), which caused dissatisfaction of the feudal leaders”.

Ibn-Arabshah particularly sympathetically characterizes his personality and abilities as a ruler: “He had very swarthy complexion, middle height, heavily-built, brave, creepy, high-minded, generous, with a pleasant smile, marked by perceptiveness and agility, lover of scholars and worthy people, came close to the pious and the fakirs, talked (jokingly) with them in the most affectionate expressions and humorous hints, fasted and prayed at night), followed the rules of shariat, making the Quran and Sunnah and the words of the sages a mediator between them and Allah Supreme”. “The days of his reign were a bright spot on the bosom of the ages, and the night of his dominion was a bright band on the face of times”. Undoubtedly, even during the life of Edige a legend began to develop around his name. His personal courage, military success, the authority of a ruler who supported unity and order in the country gained him wide popularity and preserved his name in the memory of his offspring” (Zhirmunskij, 1973, p. 175-176).

Language features of Kazakhstani versions of the epic “Edige”

The language of the versions of the epic recorded from the Kazakhs has some peculiarities. As already mentioned above, the text of Ch. Valikhanov was recorded from the words of the Kazakh storytellers. K. Satpayev believed that the Tatar-“literary” words and expressions not typical for the Kazakh language crept in the version published by Melioranskiy, “and in the verses of the legend there were obvious violations in the style and harmony of the composition”, which complicate the perception of the text by the Kazakh reader. Satpayev thought that the reason is that the Tatar Mullah Akhmet was a scribe (for Melioranskiy) of the legend, noting that in the late 19th century the “order of the day” for the “Tatar-literary language” was “cultivated among the nobility and other upper strata of the Kazakh people” (Batyrbekov, 1995, p. 75-76). Considering it expedient to rewrite the version of Valikhanov on

the basis of contemporary Kazakh spelling and correct the shortcomings in verses Satpaev attracts to the work of the Kazakh narrator named *Kopabay* from Bayan-Aul district (Batyrbekov, 1995, p. 77).

At the same time, modern Kazakhstani researchers believe that the abundance of “dark spots” (incomprehensible words, unusual designs) in the list recorded by Valikhanov is due not so much to the work of the scribe or the influence of the Tatar language as *the antiquity of the text, its belonging to one of the archetypal versions*. Thus, E. Magauin and Zh. Asanov believe that the Kazakh narrators Zhumagul and Arystanbay from the words of which the legend was written by Valikhanov, do not consider these elements to be “darkened” because, if desired, nothing prevented them from “correcting” them (Asanov, 2017, p. 30).

Among the works of the Kazakh scholars of the post-Soviet period particular attention should be paid to the works of folklorists Edige Magauin (Maguin, 1994; 1995) and Zhubanazar Asanov, see, for example, (Asanov, 2010), as well as (Asanov, 2017).

E. Magauin in the mid 1990’s transliterated the list of Ch. Valikhanov taking into account the graphic specificity of the Kazakh language of the beginning of the 19th century based on the Arabian dialect. In the course of his work the scientist discovered the flaws of previous scribes that had appeared in the process of the previous transliteration. Magauin accompanied his analysis with scientific commentaries.

So, with respect to Melioranskij’s remark about the absence of a title in the Kyrgyz (i.e. Kazakh) language, E. Magauin cited the words written by Valikhanov himself on the first (front) page of the manuscript separately from the main text: “*Edige. Zhyr. 1841 zhyldyn dekabri*”. Ch. Valikhanov titled the translation into Russian in the same way. Consequently, the epic originally had the title “Edige”, not “Edige bi” or “Er Edige”, as was pointed out in some sources.

The scientist listed the changes that were made by later scribes in the Kazakh text and which, in his opinion, only worsened it. For, Chokan Valikhanov apparently introduced the elements that he selected from 3 available lists into the manuscript he prepared based on a careful selection.

In general terms, the changes concerned firstly the structure of the sentences, which were edited in accordance with the syntactic structure of the modern Kazakh sentence. Thus, the ancient syllable of the epic narrative was violated. A lot of changes affected the structure of the dialogue.

Let’s compare one of the samples in the manuscript of Ch. Valikhanov and the later Kazakh lists:

<i>Valikhanov’s manuscript:</i>	<i>Later versions:</i>	<i>Translation</i>
<p>“Үш жасына кіргенде (1), қолынан тұтып (2), молдаға берді. Шәшті Әзіз ғайып болды, ұшып кетті, баласының бар парызынан құтылған соң (3)”.</p> <p>Екеуі Тоқтамыс ханға бардылар (4). Көкжалды айтты сөзін. Кең Жанбай айтты: “Бір төре болып еді”, - деп (5). Тоқтамыс хан сұрайды: “Қандай төре болып еді?” - деп (6). Баланың берген төресін Кең Жанбай айтты (7).</p>	<p>“Үш жасқа келгенде (1), қолынан ұстап (2) молдаға берді. Баласының бар парызынан құтылған соң, Шәшті Әзіз ғайып болды, ұшып кетті (3)”.</p> <p>Екеуі Тоқтамыс ханға барысты (4). Хан алдында Кең Жанбай: “Бір төре болып еді,” - деді (5). Тоқтамыс хан: “Қандай төре?” - деп сұрады(6). Кең Жанбай баланың берген төресін айтты(7). (Asanov, 2017, p. 38-39)</p>	<p>«When he was three years old, taking his hand, he took him (for training) to a mullah. After fulfilling his duty to son Aziz disappeared, flew away».</p> <p>They went to Toktamys khan together. Kokzhaldy said his word. Ken Zhanbai told khan: «There was one (arbitrary) decision». Toktamys khan asked: «What was the decision?» Ken Zhanbai told him about the boy’s decision. (translated by us. – N. Zh.)</p>

1. More archaic words in the list of Valikhanov were replaced in the late translations by those commonly used, comprehensible to the speakers of modern Kazakh language: ...*жасқа кел*- instead of ...*жасқа кір*-, *ұста*- instead of *тұт*- (1), (2).
2. The archaic form of the third-person plural verb (*бардылар*) was replaced by a modern form without the suffix *-лар* (*барды*) (4).

3. The word order in the sentence was changed. In the manuscript of Valikhanov inversion was used, giving the phrase an archaic narrative character. In later editions through the rearrangement of parts of the sentence according to the sequence of actions of the hero and the literary norms of modern Kazakh the phrase acquires a neutral narrative intonation (3), (7).
4. The archaic structure of direct speech is changed according to the norms of constructing direct speech in modern Kazakh (5), (6).

E. Maguain rightly believed that firstly all such replacements violated the style of narration inherent in the Kazakh folk prose and the inner harmony of the narrative syllable.

Secondly the replacement of outdated vocabulary was carried out.

Thirdly the poetic dimension of the epic narrative was violated. All the poetic fragments of the epic were squeezed into a heptasyllabic and octosyllabic verses. The scientist regrets that as a result of a change in the measure of the verses that were refined in accordance with the usual poetic dimension of the Kazakh verse, the original epic form of the narrative was lost, for example,

Valikhanov's manuscript:	Later versions:
<p><i>Бұт сауырлы күреңше ат, Бұтқа тартып мінер-ді боғай құбаши ұғыл; Екі түгей торыша ат, Блауға жайдақ алар-ды боғай құбаши ұғыл; Алаганиық күндей боп, Сенің алды-артыңнан шығар-ды боғай құбаши ұғыл...</i></p>	<p><i>Бұт сауырлы күреңше ат, Бұтқа тартып мінер-ді; Екі түгей торыша ат, Блауға жайдақ алар-ды; Алаганиық күндей боп, Сенің алды-артыңнан шығар-ды... (Asanov, 2017, p. 42)</i></p>

It is seen from the table, the repetitions “*боғай құбаши ұғыл*” which refrain at the end of each even line and are incomprehensible to the modern reader are removed.

Fourth, in the opinion of the researchers, some parts of the manuscript during transliteration were read incorrectly. This often leads to obscurity of

meaning, incorrect construction of phrases and even whole sentences. As for prosaic fragments, as a result of the erroneous division of obsolete forms into the structure of dialogues there are distortions in the storytelling plot (Asanov, 2017, p. 41).

Thus, E. Magauin published the manuscript of Ch. Valikhanov without change, only transliterating the Arabic letters of the old Kazakh alphabet. Scientist retained the obscure words in their original form, which being archaisms were not changed during repeated viewing by Valikhanov. Moreover he preserved the ancient poetic system of the legend. The scientist believes that thorough linguistic analysis of the text of the legend “Edige” is a matter for future researchers.

Of course, one can not diminish the significance of those retellings of the legend that were published in Kazakhstan during the Soviet period, for they played a huge role in aggregating the Kazakh people to the historical heritage.

The text of the epic legend prepared by E. Magauin merely proclaims a new level of scientific understanding of this heritage. In our opinion it is precisely this variant that should be the basis for a comparative study of all national lists of the epic.

We should specially focus on the works of the modern Kazakh folklorist Professor G. Asanov which were devoted to the comparative study of the national versions of the legend “Edige”, revealing the specifics of the epic traditions of the Turkic-speaking peoples, the study of the artistic system of the epic in the context of the development of ancient Turkic literature. The scientist attempted to establish the validity of a number of historical facts; the ratio of artistic fiction to the historical reality, namely, with the centuries-old events that embraced the territory of the western region of modern Kazakhstan, which unites the Aktobe, Atyrau and West Kazakhstan regions.

Results

The article based on the Kazakh sources describes the history and circumstances of the fixation of the Kazakh versions of the medieval epic “Edige”, which is the common spiritual heritage of a number of Turkic nations (Nogai, Kazakh, Tatar, Bashkir, Karakalpak).

The material of a comparative analysis of a fragment of the original manuscript by Ch. Valikhanov retransliterated at the end of the 20th century by E. Magauin, as well as the Kazakh transcriptions made by K. Satpayev and other scholars in the early 20th century, revealed some late changes that violate the archaic structure of the epic. These changes were made to the text of the epic “Edige” in order to facilitate the perception of the text of the epic by the modern Kazakh reader.

Conclusions

As early as the beginning of the last century the Russian researcher P.M. Melioranskij set the grand task of preserving the greatest common Turkic heritage, the legend of Edige Batyr before the turkologists: “to assemble, publish and translate all the known versions... to establish precisely the area of the spread of the legend, to compare all... versions” (Zhirmunskij, 1973, p. 142).

Prospects for research in this direction are seen in the further systematization of all the lists of the epic “Edige” stored in libraries and manuscript collections of Kazakhstan, Karakalpakstan, Karachay-Cherkessia, Tatarstan and Bashkortostan; and on their basis drawing up a single text of the legend close to the archetypical. In addition, it is necessary to prepare the publication of the epic “Edige”, supplied with detailed philological, historical and culturological commentaries, based on the analysis of all the lists, including those that were later recorded from the words of folk narrators.

References

- Asanov, Zh. & Sankibaev, M. (2017). *Er Edige zhane Aktobe oŋgiri (Materialdar men quzhattar. Sony tuzhurymdar)*. [Er Edige and Aktobe region (Materials and documents. New ideas)]. Aktobe: Litera A, 178 p. (in Kazakh).
- Asanov, Zh. (2010). *Edige zhyry – tarihi-qaharmandyq epos [Edige – historical and heroic epic]*. (Sc.D. Thesis). Almaty, 271 p. (in Kazakh).
- Batyrbekov, G.O. (1995). *Er Edige*. Almaty: Gylym, 152 p. (in Kazakh).
- Berdibaj, R. (1990). “Edige batyr” zhyry. [Epic Legend “Edige batyr”]. “Alem”, No. 1. (in Kazakh).

- Kaskabasov, S. (2002). *Zhanazyq [Food for reflection]*. Astana: Audarma, 584 p. (in Kazakh).
- Magauin, E.M. (1994). *Edige zhyry zhane Shoqan [Epic Edige and Chokan]*. Almaty, pp. 64–75. (in Kazakh).
- Magauin, E.M. (1995). *Istorizm i hudozhestvennye osobennosti jeposa “Edige” [Historicism and fiction peculiarities of the epic “Edige”]*. (Ph.D. Thesis), 153 p. (in Kazakh).
- Magauin, E.M. (2017). Epos Edige and Chokan [Edige and Chokan Epic]. *Zh. Asanov, M. Sankibaev. Er Edige and Aktobe region (Materials and documents. New ideas)*. Aktobe: Litera A, 178 p. (in Kazakh).
- Nurmagambetova, O.A. (1999). “*Edige batyr*” zhyry. *Oqulyqqa qosymsha [Epic legend “Edige batyr”]*. Annex to the textbook. Almaty: National Academy of Education named after Y. Altynsarin, 363 p. (in Kazakh).
- Sagandykova, N.Zh. (2013). Ch.Ch. Valikhanov “O formah kazahskoj narodnoj poezii” [Ch.Ch. Valikhanov “On the forms of the Kazakh national poetry”]. *Bulletin of NAS RK. Series of Social sciences and Arts. No. 2*, pp. 82-87.
- Sbornik materialov dlja statistiki Syr-Dar'inskoj oblasti [Collection of materials for statistics of Syrdaria oblast]*. (1896). Tashkent. (in Russian).
- Valihanov, Ch.Ch. (1985). *Sobranie sochinenij v 5-i tomah. [Collected Edition in 5 volumes]*. V. 5. Almaty: Main editorship of the Kazakh Soviet encyclopedia, 528 p. (in Russian).
- Zhanpeissova, N. & Sultan, Zh. (2016). Koncept 'Islam' v kazahskoj konceptosfere: opyt lingvokognitivnogo opisaniya [Concept 'Islam' in the Kazakh concept sphere: linguocognitive description]. *Intercultural Communication*, 1(1), pp. 22–36.
- Zhirmunskij, V.M. (1973). P.M. Melioranskij i izuchenie jeposa “Edige” [P.M. Melioranskij and study of the epic “Edige”]. *Turkic collection*. Moscow: Science, pp. 141-186. (in Russian).
- Zhirmunskij, V.M. (1993). Skazanie ob Idige [The legend epic of Idige]. *Poloveckaya luna*, No. 3/7/93. (in Russian). Retrieved (27.02.2018) from: <http://turkolog.narod.ru>

Received: 28.10.2018

Accepted: 14.01.2019

IRYNA HRYHORENKO

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4256-0367>

iragrigenko@ukr.net

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv

IRYNA VOLOVENKO

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0133-5502>

volovenko@ukr.net

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv

Hryhorenko, I., Volovenko, I. (2019). Novitniy ukrayins'kyi fol'klor u merezheviy komunikatsiyi: typolohichni kharakterystyky ta tematyka [Modern Ukrainian folklore in network communication: typological characteristics and themes]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 37–52. (in Ukrainian). DOI: 10.13166/inco/103643

Modern Ukrainian Folklore in Network Communication: Typological Characteristics and Themes

ABSTRACT

Over the past few years, the Internet network has spread across all social strata of Ukrainian society, primarily through mobile Internet. A variety of social networks on the Internet have become especially popular, which promotes the spread of multimedia artistic creativity. Today network literature, network folklore have become a reality, which needs scientific reflection.

Purpose. The purpose of the article is to find out main typological characteristics and topics of the latest Ukrainian folklore in network communication.

Methods. The research has been conducted with the use of comparative-historical method (comparative) to determine the form of external and internal contacts, influences of intercultural reception on the network folklore artistic paradigms, on the process of plots migration etc. Variety of themes, motives, ideas, genres as well as genre variations, plots and images of Ukrainian network folklore have been considered within the comparative-typological approach.

Results. We can define Internet folklore (post folklore, medieval folklore, folknet, network folklore, folklore on the Internet, e-folklore, cyberfolklore, etc.) as multimedia folk art in Internet communications. The definition of Internet folklore as hybrid oral folklore in the context of new communication opportunities based

on Internet technologies is an essential part of the phenomenon perception. In this case, the distribution medium (Internet) is the priority, and it becomes a generator of forms, genres, types of folklore communication. One of the greatest benefits of the Internet is multiculturalism in user's communications, as well as the topicality of themes and issues of folklore texts distributed through the network. Internet folklore works are spread in waves, often it depends on the general political situation in Ukraine.

Keywords: *network folklore; internet folklore; multimedia folklore; intercultural communication; multiculturalism.*

Новітній український фольклор у мережевій комунікації: типологічні характеристики та тематика

АНОТАЦІЯ

За останні кілька років інтернет-мережа розповсюдилася серед усіх соціальних прошарків українського суспільства насамперед завдяки мобільному інтернетові. Особливої популярності набули різноманітні соціальні мережі в інтернеті, що сприяють поширенню мультимедійної художньої творчості. Сьогодні реальністю стала мережева художня література, мережевий фольклор, що потребують наукового осмислення.

Мета – з'ясувати основні типологічні характеристики та тематику новітнього українського фольклору в мережевій комунікації.

Методи. Дослідження було проведено за допомогою порівняльно-історичного методу (компаративного) для визначення форми зовнішніх і внутрішніх контактів, впливів, міжкультурної рецепції на художні парадигми мережевого фольклору та на процес міграції сюжетів тощо. У порівняльно-типологічний спосіб розглядалися теми українського мережевого фольклору.

Висновки. Насьогодні можемо визначити інтернет-фольклор (постфольклор, медіфольклор, фолькнет, мережевий фольклор, фольклор в інтернеті, е-фольклор, кіберфольклор тощо) як мультимедійну народну творчість в інтернет-комунікаціях. Визначення інтернет-фольклору як гібридної

усної народної творчості в умовах нових комунікаційних можливостей, заснованих на інтернет-технологіях, є суттєвою дефініцією феномена. При цьому пріоритетним є середовище поширення (Інтернет), яке і стає генератором форм, жанрів, типів фольклорної комунікації. Однією з величезних переваг інтернету є мультикультурність у комунікації користувачів, а також актуальність теми та проблематики фольклорного тексту, який розповсюджується за допомогою мережі. Твори інтернет-фольклору розповсюджуються хвилями, часто це залежить від загальної політичної кон'юнктури в Україні.

Ключові слова: *мережевий фольклор; інтернет-фольклор; мультимедійний фольклор; міжкультурна комунікація; мультикультурність.*

Вступ

За останні кілька років інтернет-мережа розповсюдилася серед усіх соціальних прошарків українського суспільства насамперед завдяки мобільному інтернетові з використанням смартфонів. Це надзвичайно сприяє долученню українців до віртуального мережевого суспільства. Варто зазначити, що сучасне інформаційне суспільство є абсолютно відмінним від попередніх його типів через очевидну, навіть різючу, різницю у способах та у швидкості передання й обробки інформації. Фольклор такого суспільства спирається на цілковито нові форми трансмісії традиції, а тому вимагає не тільки трансформації цієї традиції, а й зміни наукових підходів щодо її вивчення.

Фольклор не втратив свого культурно-естетичного значення і у час новітніх цифрових комунікацій. Поряд із збереженням традиційних різновидів фольклорної творчості, що побутують безпосередньо в усній формі й передаються від покоління до покоління, існують інші способи творення, збереження та поширення фольклору – через інтернет-мережу.

Мета статті – з'ясувати основні типологічні характеристики та тематику новітнього українського фольклору в мережевій комунікації. Завдання статті: описати основні форми зовнішніх і внутрішніх контактів, впливів міжкультурної рецепції на художні парадигми українського мережевого фольклору.

Методи дослідження: за допомогою порівняльно-історичного методу (компаративного) для визначення форми зовнішніх і внутрішніх контактів, впливів, міжкультурної рецепції на художні парадигми мережевого фольклору та на процес міграції сюжетів тощо. У порівняльно-типологічний спосіб розглядалися теми та жанрові різновиди, сюжети українського мережевого фольклору.

Web 2.0. як засіб трансформації міжкультурної мережевої комунікації

Соціолог Євген Головаха (Інститут соціології НАН України) констатує, що у 2012-му році в Україні людей, які не мали доступу до Інтернету, було 56 %, тобто в мережі були тільки 44 % громадян України. На 2018 рік, відповідно до доповіді Інституту соціології Національної академії наук “Українське суспільство: моніторинг щорічних змін”, доступ до Інтернету не мають лише 23 % громадян, натомість 77 % є активними в мережі (Holovakha, 2018). Таким чином можна стверджувати, що на кінець 2018 року майже все дієздатне населення України має доступ до Інтернету, а українське суспільство вже “влилося” у світове, глобальне суспільство в мережі.

Кардинальні зміни у світовому інтернет-просторі відбулися на початку ХХІ століття, коли на зміну першому поколінню сервісів мережі Інтернет (Web 1.0) прийшло друге покоління – Web 2.0. Це спричинило своєрідну революцію в соціальній культурі людства, адже Web 2.0 – це інформаційні технології, які, на відміну від першого покоління, дозволяють користувачам створювати та поширювати власний контент у всесвітній павутині. Таким чином користувач стає співрозробником, читач стає співавтором, а інтернет-мережа – своєрідним спільним колективним розумом і водночас велетенським сховищем інформації. До найбільш популярних платформ сервісу Web 2.0 належать: вільна багатомовна енциклопедія Вікіпедія; карти Google Earth; онлайн-фотоальбом Flickr; персональний робочий стіл Netvibes; соціальна мережа Facebook; блог-сервіс LiveJournal.com (або Живий журнал

чи ЖЖ); відеохостинг YouTube та ін. Головний принцип цих сервісів полягає у залученні користувача до створення і редагування контенту інтернет-ресурсу.

Особливої популярності серед ресурсів Web 2.0 набули різноманітні соціальні мережі в інтернеті, що сприяють поширенню мультимедійної художньої творчості. Завдяки інформаційним технологіям покоління Web 2.0 реальністю стала мережева література, мережеве мистецтво, мережевий фольклор, що потребують наукового осмислення. Художня література та публіцистика, зокрема мережева, як вид мистецтва також є своєрідними ретрансляторами фольклору. Варто вказати, що сучасні дослідники інтернет-комунікацій покоління Web 2.0, зокрема С. Соколова, зауважують, що Інтернет перевантажений інформаційними маніпуляціями, а соціальні мережі стали плідним полем для маніпулювання інформацією (Sokolova, 2018). Тому слід пам'ятати, що мережевий фольклор також може використовуватися і використовується, принаймні в україно-російському інформаційному полі, як засіб таких маніпуляцій.

Основні дефініційні підходи до визначення мережевого фольклору

Зі стрімким розвитком цифрових та мережевих технологій відбуваються тектонічні зрушення в народній культурі. Трансформується і фольклор відповідно до нових реалій постмодерного, або цифрового, або інформаційного суспільства. Феномен новітнього фольклору, зокрема мережевого, став об'єктом пильної уваги науковців-філологів ще з 90-их років ХХ ст. (найактивніші у цьому аспекті США і Росія). На сьогодні і в Україні швидко збільшується кількість наукових статей, монографій, присвячених мережевій комунікації та мережевій культурі, в тому числі й фольклорові.

У російській науковій традиції найбільш розповсюдженим є термін *інтернет-фольклор* (Alekseyevskiy, 2010; Kargin, Kostina, 2009; Savchenko, Suslova, 2010) і *мережевий фольклор* (Radchenko, 2007; Rozin, 2007; Dzhililova, 2015), рідше використовують термін *віртуальний фольклор*

(Rukomoynikova, (2007) та інтернетлор (Neklyudov, 2003). У США найбільш популярними термінами є *internet folklore* і *netlore*, а також *computerlore*, *computer folklore*, *virtual folklore*, *cyberlore*, *e-Folklore*, *digital folklore* (Alekseyevskiy, 2010).

Наріжним каменем дефініційних дискусій є пошук чітких понятійних меж між інтернет-фольклором та фольклором в Інтернеті. Нам імпонує позиція російського дослідника М. Алексєєвського, який пропонує інтернет-фольклором називати тільки ті фольклорні форми, які існують і поширюються переважно (а здебільшого і виключно) в Інтернеті (Alekseyevskiy, 2010, p. 157).

В Україні порівняно з Росією та США феномен інтернет-фольклору став об'єктом наукового пізнання відносно недавно, тому серед вітчизняних науковців домінує термін *постфольклор*, який практично "вбирає" семантику усіх попередніх дефініцій (Berezhnyu, 2015; Vysotska, 2016; Denysyuk, 2017; Lysyuk, 2013).

Новітня теорія інтернет-фольклору має тенденцію до відокремлення від фольклористики в дисципліну, що межує з цифровою етнографією, мережевою антропологією та масмедійною теорією. Водночас інтернет-фольклор варто розглядати як феномен комунікації, що виник завдяки симбіозу креативності (художності), анонімності (колективності) або відмови від авторства), варіативності (мінливості), масовості (глобальності), мультимедійності (технологічності). Визначальною особливістю новітнього інтернет-фольклору є гібридне поєднання усних, письмових, візуальних, аудіальних форм комунікації, тобто його мультимедійність, із застосуванням комп'ютера (смартфон, планшет, ноутбук) як засобу комунікації.

На сьогодні можемо визначити інтернет-фольклор як мультимедійну народну творчість в інтернет-комунікаціях. Визначення інтернет-фольклору як гібридної усної народної творчості в умовах нових комунікаційних можливостей, заснованих на інтернет-технологіях, є суттєвою ознакою феномена. При цьому пріоритетним є середовище поширення (Інтернет/інтернет), яке і стає генератором форм, жанрів, типів та тем фольклорної комунікації.

Особливості новітнього фольклору, який виникає у мережевій комунікації

Постмодерна зміна культурної парадигми актуалізувала такі її характеристики та властивості, як поліцентричність, ризомність, інтертекстуальність, колажність, ремінісцентність, іронічність і відкидання всіх взірців та канонів, цитацію й буквальне переплетення знаків та їх конотацій (Denysyuk, 2017. *Postfol'klor u paradyhmi ...*, p. 4).

Сервіси мережі Інтернет Web 2.0 закріпили діалогічність, навіть полілогічність, в процесі якої тексти новітнього фольклору, постфольклору вдосконалюються і шліфуються, набуваючи згодом популярності та поширення. Однак надмірний демократизм (що межує із всюдозволеністю та неконтрольованістю) у творенні сучасного мережевого фольклору призводить до того, що новим творам бракує художньої витонченості й багатовікової шліфовки. До того ж, як слушно зауважує Н. Лисюк, маємо низку жанрів мережевого фольклору з незаперечним антиестетичним спрямуванням, увиразненого використанням ненормативної лексики, жаргонізмів, обценних виразів, вульгаризмів, лайки (Lysyuk, 2013, p. 12–13).

Незважаючи на вказані вище “вади”, інтернет-фольклор залишається соціально вагомим явищем, адже за своєю сутністю є масовою формою духовної культури, що виражає соціокультурну ідентичність своїх творців-носіїв. Це сталий тип комунікації всередині всього соціуму та окремих його спільнот, що забезпечує самоідентифікацію й передання колективного соціального досвіду, основоположних цінностей та норм.

Комунікація в інтернет-мережі поєднує у собі елементи письмового та усного спілкування, створюючи унікальне середовище як новий соціокультурний простір функціонування культури й інформації. В. Сороковикова підкреслює, що це принципово нова форма організації текстового простору в віртуальному середовищі глобальної мережі, де на зміну одномірному тексту приходять багатовимірний електронний гіпертекст. Останній ґрунтується на можливості миттєвого переходу від одного обсягу інформації до іншого у всіх забезпечених посиланнями точках, причому, наділені подібними посиланнями можуть бути будь-які довільно вибрані місця текстів (Sorokovikova, 2010, p. 118).

Текстам українського інтернет-фольклору властива специфічна мережева лексика, якій притаманна експліцитна та імпліцитна метамовна рефлексія. Мовна своєрідність мережевої комунікації охоплює усі рівні мови: фонетичний, лексичний, морфологічний та синтаксичний. Окрім цього, заслуговує на увагу графіка та орфографія мережевої мови. Лінгвосоціотичній природі мережевих текстів властиві використання полісеміотичних (гібридних) знаків і повідомлень; використання не менше ніж двох алфавітів (кирилиці та латиниці) і не менше ніж двох мов (російської, української, англійської) (Volovenko, Grigorenko, 2018, p. 61). Крім того, дуже популярним в оформленні текстів українського інтернет-фольклору є суржик (найбільше українсько-російський, менше українсько-англійський або українсько-російсько-англійський суржик).

Попри те, що фактично усна традиція фольклору давно вже втратила свою необхідність побутування і передачі значимої інформації, культурних норм і цінностей в класично народному вигляді, сам спосіб сприйняття і осмислення об'єктивної реальності у фольклорних формах, що становлять собою певну матрицю на рівні національного архетипу, як вважає Ж. Денисюк, не втрачає своєї актуальності. Тому фольклорні форми, сполучаючись з новими способами комунікації та будуючись на інших, постмодерних принципах творення культурних зразків і текстів, на її думку, постають новим явищем культури (Denysyuk, 2017. *Postfol'klor u paradyhmi ...*, p. 5).

Інтернет-фольклор, створений користувачами мережі, як і класичний фольклор, є безавторським. Навіть якщо і можна віднайти автора (реального чи такого, що використав нікнейм), то сам принцип функціонування інтернету вже апіорі передбачає вільне і неконтрольоване поширення цих творів під іншими іменами, на інших сайтах з додаванням іншого тексту, окремих деталей, які створюють варіанти першопочаткового тексту.

Завдяки особливостям інтернету як засобу масової міжкультурної комунікації фольклор як вид мистецтва та як своєрідна форма суспільної свідомості твориться безперервно, водночас поширюючись миттєво. Порівняно з традиційними засобами фіксації фольклору, інтернет-фольклор насправді “позбувся” кордонів між державами та культурами,

ставши продуктом міжкультурним, здатним до тематичної й естетичної інтернаціоналізації, чутливим до глобалізаційних впливів.

Н. Лисюк зазначає, що новітньому постмодерному фольклорові властивий соціокультурний поліцентризм (творення і розповсюдження окремих фольклорних комплексів різними соціальними групами), злободенність, а відтак швидкозмінність, мінімалізм, інтертекстуальність та цитатність (вторинність) творів, відчутна втрата ними варіативності, зростання ролі індивідуального авторства, функціональна маргінальність, пов'язана зі зміною його функцій та обмеженням їх обсягу тощо (Lysyuk, 2013, p. 10).

Творчість у мережі здебільшого позбавлена обмежень, які властиві іншим засобам комунікації. Мережева фольклорна культура – це творчість абсолютно вільна, творчість без цензури (правової, політичної, морально-етичної, гендерної тощо). Ж. Денисюк зауважує, що в процесі мережевої комунікації та вільного творчого самовираження утворювані тексти інтернет-фольклору можуть одразу ж змінюватися, доповнюватися, коментуватися, варіюватися численну кількість разів, набуваючи нових смислів, прочитань, контекстних відношень і значень у зіставленні з іншими текстами (Denysyuk, 2016. *Smikhova osnova...*, p. 52).

Інформаційний простір інтернету суттєво вплинув на функціонування новітнього українського фольклору. Однією з величезних переваг інтернету є відсутність тиску на авторів (відсутність цензури), мультикультурність у комунікації користувачів, а також висока актуальність теми та проблематики фольклорного тексту, який виникає в мережі та розповсюджується за допомогою мережі.

Тематика українського мережевого фольклору

Твори інтернет-фольклору розповсюджуються хвилями відповідно до топ-тем, які активно обговорюються серед українців у конкретний часовий проміжок. У цілому ж твори інтернет-фольклору стають певним повідомленням, слугуючи маркером вираження активної позиції, та підтримкою/долученням різних спільнот до певних тем. Здебільшого ключовою темою українського інтернет-фольклору є поточна політична та соціально-економічна ситуація (наприклад, для кінця 2018 року

в Україні топ-темами були такі: агресія і захоплення українських моряків російськими окупантами в Азовському морі, воєнний стан, новорічне звернення-заява В. Зеленського про балотування в президенти, отримання Томоса і т.д.). Причому здебільшого ці теми висвітлені у мережевому фольклорі в гумористичному або сатирично-іронічному ключі. Тому формою побутування таких творів є меми, фотожаби, афоризми, анекдоти чи подібні до них короткі висловлювання (часто на політичні теми), притчі про справжні цінності у житті (наприклад, про професора, який почергово наповнює банку, м'ячиками, камінцями і піском), "мігруючі" відкористувача до користувача сторіз (часто вони мають таку спільну фавулу: "німий" діалог з атовцем у транспорті; порятунок тварини від холоду-голоду; допомога стареньким і нужденним, досить часто з вказівкою винуватців цієї нужденності, наприклад влада загалом чи окремий політик; викрадення дитини невідомими, здебільшого розпочинаються словосполученням "максимальний репост" тощо). Запозичення сюжетів і мотивів, зразків мемів і фотожаб в українському інтернет-фольклорі найчастіше відбувається з російського та американського інтернет-середовища.

Переважає більшість текстів власне українського інтернет-фольклору (меми, фотожаби, афоризми, сторіз та ін.) мають у своїй основі гумористично-сатиричний компонент. Це відповідає принципам мережевої комунікації – анонімності, карнавальності, ігровому характерові (Denysyuk, 2016. *Smikhova osnova ...*, p. 47). Водночас чимало творів українського інтернет-фольклору базується на спектрі негативних гіпертрофованих емоцій – від жаху до відчаю, оповідь оформлюють з максимальним надривом, щоб викликати сильне почуття жалю й співчуття у реципієнта. Творці інтернет-фольклору використовують чорний гумор, коли смерть переводиться у площину гри, а страшне і трагічне піддається висміюванню. Таким чином носії-творці новітнього фольклору неусвідомлено продовжують давню українську барокову традицію веселощів перед обличчям біди чи смерті. В умовах гібридної війни з Росією новітній український інтернет-фольклор є специфічним "шлюзом" для виходу соціально небезпечних емоцій, що певною мірою сприяє суспільній стабільності попри намагання зовнішніх чинників нагнати соціальний конфлікт в Україні з метою політичної дестабілізації

нашої держави. Крім того, російська пропаганда використовувала і використовує традиційний фольклор (наприклад, міфологізовану легенду про шапку Мономаха, про Київську Русь як колыску братніх народів тощо), переміщуючи його на інтернет-ресурси середовища Web 2.0, зокрема у Вікіпедію, з метою підтримання ефекту “науковості” таких легенд, намагаючись трансформувати політичний міф у історичний факт (Sokolova, 2017).

Висновки

На сьогодні можемо визначити інтернет-фольклор (постфольклор, медіафольклор, фолькнет, мережевий фольклор, фольклор в інтернеті, е-фольклор, кіберфольклор тощо) як мультимедійну народну творчість в інтернет-комунікаціях. Визначення інтернет-фольклору як гібридної усної народної творчості в умовах нових комунікаційних можливостей, заснованих на інтернет-технологіях, є суттєвою дефініційною ознакою феномена. При цьому пріоритетним є середовище поширення (інтернет), яке і стає генератором форм, жанрів, типів фольклорної комунікації.

Однією з величезних переваг інтернету є мультикультурність у комунікації користувачів, а також актуальність теми та проблематики фольклорного тексту, який розповсюджується за допомогою мережі. Твори інтернет-фольклору розповсюджуються хвилями відповідно до топ-теми, яка обговорюється в конкретний момент часу в українському суспільстві.

Перспективи подальших досліджень українського інтернет-фольклору вбачаємо у з'ясуванні та ґрунтовному аналізі основних жанрових різновидів його побутування, а також у визначенні взаємозв'язку фольклору та художньої літератури в мережі Інтернет.

Бібліографія

Алексеевский, М. (2010). *Интернет в фольклоре или фольклор в Интернете? Современная фольклористика и виртуальная реальность*. От Конгресса к Конгрессу. Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов. С. 151-166.

- Бережний, В. (2015). *Жанрова специфіка анекдоту і постфольклору*. Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. Вип. 18-20. С. 32-41.
- Висоцька, О. (2016). *Споживання масмедіа в контексті цінностей постмодерну*. Вісник Дніпропетровського університету. Вип. 2. С. 68-76.
- Головаха, Є. (2018). Інтерв'ю для Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2605195-evgen-golovaha-zastupnik-direktora-institutu-sociologii-nan-ukraini.html>.
- Денисюк, Ж. (2016). *Постфольклор як предмет гуманітарних досліджень: до постановки питання*. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Вип. 2. С. 19-23.
- Денисюк, Ж. (2016). *Сміхова основа інтернет-фольклору в реалізації його комунікативного потенціалу*. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Вип. 37. С. 47-54.
- Денисюк, Ж. (2017). *Постфольклор у парадигмі постмодерну: до постановки проблеми*. Культура і сучасність. Вип. 1. С. 3-8.
- Джалилова, Н. (2015). *Виртуально-фольклорні форми презентації ідентичності в Інтернеті*. Інтернет і фольклор: Сборник сттей. С. 294-301.
- Загидулліна, М. (2015). *Теорія інтернет-фольклору: комунікація фольклорного типу і самоідентифікація учасників крупних форумов*. Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки. Вип. 4. С. 86-96.
- Каминская, Е. (2015). *Культурная среда существования современной фольклорной культуры*. Этносоциум. Вип. 9(87). С. 76-79.
- Каргин, А. Костина, А. (2007). *Интернет и фольклор – технология и традиция*. Традиционная культура. Вип. 3. С. 5-15.
- Каргин, А. Костина, А. (2009). *Научное осмысление интернет-фольклора: актуальные проблемы и опыт исследования*. Интернет и фольклор: сборник статей. С. 5-18.
- Клемят, Л. (2016). *Постмодернистская эстетика и народные традиции в современном интернет-фольклоре*. Искусство и культура. Вип. 3. С. 83-89.
- Колистратова, А. (2010). *Об отсутствии автора в фольклоре и его исчезновении в дискурсе постмодерна*. Наука и современность. Вип. 2-3. С. 111-116.
- Колистратова, А. (2011). *От архаики до сетевого фольклора: некоторые итоги лингвосемиотического анализа*. Вестник ИГЛУ. Вип. 3 (15). С. 36-41.
- Колісник, О. (2015). *Феномен сміху в соціально-інформаційному просторі сьогодення*. Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 5. С. 57-61.

- Лисюк, Н. (2013). *Специфіка постфольклору України*. Літературознавчі студії. Вип. 40(2). С. 9-14.
- Неклюдов, С. (2003). *Фольклор современного города*. Современный городской фольклор. Москва: Российский государственный гуманитарный университет. С. 5-24.
- Радченко, Д. (2007). *Сетевой фольклор как способ осмысления актуальной реальности*. Folk-art-net: новые горизонты творчества. От традиции – к виртуальности. С. 63-75.
- Розин, В. (2007). *Феномен сетевого фольклора*. Традиционная культура. Вып. 3. С. 15-22.
- Рукомойникова, В. (2007). *Интернет как среда существования фольклора*. Folk-art-net: новые горизонты творчества. От традиции – к виртуальности. С. 54-62.
- Савченко, А. Суслова, Т. (2010). *Философско-антропологические основания интернет-фольклора как формы коммуникации*. Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/777/33/>.
- Сороковикова, В. (2010). *Постмодернизм: эстетический, культурологический и философский аспекты изучения*. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Вып. 1. С. 114-119.
- Sokolova, S. (2017). *The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization*. *Journal of Modern Science*, 33(2), pp. 147-176. Retrieved (28.12.2018) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,2.html>
- Sokolova, S. (2018). *Violations of Comparative Method Application within Internet Discussions of Fiction*. *Journal of Modern Science*, 38(3), 87-109. <https://doi.org/10.13166/jms/99214> Retrieved (28.12.2018) from: <http://www.jomswsge.com/Violations-of-Comparative-Method-Application-within-Internet-Discussions-of-Fiction,99214,0,2.html>
- Volovenko, I., Grigorenko, I. (2018). *Metamovna refleksiya merezhevykh tekstiv [Metalanguage network reflection]*. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4). pp. 57-69. Retrieved (27.12.2018) from: <http://www.interculturalwsge.com/Metalanguage-Network-Reflection,92387,0,2.html>. (in Ukrainian).

References

- Alekseyevskiy, M. (2010). Internet v fol'klore ili fol'klor v Internete? Sovremennaya fol'kloristika i virtual'naya real'nost' [Internet in folklore or folklore on the Internet? Modern folklore and virtual reality]. *Ot Kongressa k Kongressu. Navstrechu Vtoromu Vserossiyskomu kongressu fol'kloristov* [From Congress to Congress. Towards the Second All-Russian Congress of Folklorists], pp. 151-166. (in Russian).
- Berezhnyy, V. (2015). Zhanrova spetsyfika anekdotu i postfol'klor [Genre specificity of anecdote and postfolklore]. *Literaturoznavstvo. Fol'klorystyka. Kul'turolohiya*. [Literary studies. Folklore. Culturology], vol. 18-20, pp. 32-41. (in Ukrainian).
- Denysyuk, Zh. (2016). Postfol'klor yak predmet humanitarnykh doslidzhen': do postanovky pytannya. [Post-folklore as a subject of humanitarian research: to question]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv* [Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts Leaders], vol. 2., pp. 19-23. (in Ukrainian).
- Denysyuk, Zh. (2016). Smikhova osnova internet-fol'kloru v realizatsiyi yoho komunikatyvnoho potentsialu. [The humor foundation of the internet folklore in the implementation of its communicative potential]. *Aktual'ni problemy istoriyi, teoryi ta praktyky khudozhn'oyi kul'tury*. [Actual problems of history, theory and practice of artistic culture], vol. 37. pp. 47-54. (in Ukrainian).
- Denysyuk, Zh. (2017). Postfol'klor u paradyhmi postmodernu: do postanovky problemy [Postfolklore in postmodern paradigm: articulation of the problem]. *Kul'tura i suchasnist'* [Culture and modernity], vol. 1., pp. 3-8. (in Ukrainian).
- Dzhalilova, N. (2015). Virtual'no-fol'klornyye formy prezentatsii identichnosti v Internete [Virtual folklore forms of identity presentation on the Internet]. *Internet i fol'klor* [Internet and folklore], pp. 294-301. (in Russian).
- Holovakha, Y. (2018). *Interv'yu Ukrinform* [Interview for Ukrinform]. Retrieved (25.12.2018) from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2605195-evgen-golovaha-zastupnik-direktora-institutu-sociologii-nan-ukraini.html>. (in Ukrainian).
- Kaminskaya, E. (2015). Kul'turnaya sreda sushchestvovaniya sovremennoy fol'klornoy kul'tury [Cultural environment of the existence of modern folklore culture]. *Etnosotsium* [Etnososium], vol. 9(87), pp. 76-79. (in Russian).
- Kargin, A., Kostina, A. (2007). Internet i fol'klor – tekhnologiya i traditsiya [Internet and folklore – technology and tradition]. *Traditsionnaya kul'tura* [Traditional culture], vol. 3., pp. 5-15. (in Russian).

- Kargin, A., Kostina, A. (2009). Nauchnoye osmysleniye internet-fol'klora: aktual'nyye problemy i opyt issledovaniya [Scientific understanding of online folklore: current problems and research experience]. *Internet i fol'klor: sbornik statey [Internet and folklore: a collection of articles]*, pp. 5-18. (in Russian).
- Klemyat, L. (2016). Postmodernistskaya estetika i narodnyye traditsii v sovremennom internet-fol'klore [Postmodern aesthetics and folk traditions in contemporary Internet folklore]. *Iskusstvo i kultura [Art and Culture]*, vol. 3., pp. 83-89. (in Russian).
- Kolisnyk, O. (2015). Fenomen smikhu v sotsial'no-informatsionomu prostori s'ohodennya [Phenomenon of laughter in the social-media space today]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii [Actual problems of philosophy and sociology]*, vol. 5, pp. 57-61. (in Ukrainian).
- Kolistratova, A. (2010). Ob otsutstviy avtora v fol'klore i ego ischeznovenii v diskurse postmoderna [The absence of the author in folklore and his disappearance in the postmodern discourse]. *Nauka i sovremennost [Science and Modernity]*, vol. 3., pp. 111-116. (in Russian).
- Kolistratova, A. (2011). Ot arkhayki do setevogo fol'klora: nekotoryye itogi lingvosemioticheskogo analiza [From archaic to network folklore: some results of lingvosemiotic analysis]. *Vestnik IGLU [Bulletin of the IGLU]*, vol. 3(15), pp. 36-41. (in Russian).
- Lysyuk, N. (2013). Spetsyfika postfol'kloru Ukrayiny [The city folk-lore specifics in modern Ukraine]. *Literaturoznavchi studiyi [Literary studies]*, vol. 40(2), pp. 9-14. (in Ukrainian).
- Neklyudov, S. (2003). Fol'klor sovremennogo goroda [Folklore of the modern city]. *Sovremennyy gorodskoy fol'klor [Modern urban folklore]*. Moscow: Rossiyskiy gosudarstvennyy gumanitarnyy universitet, pp. 5-24. (in Russian).
- Radchenko, D. (2007). Setevoy fol'klor kak sposob osmysleniya aktual'noy real'nosti [Network folklore as a way of understanding the actual reality]. *Folk-art-net: novyye gorizonty tvorchestva. Ot traditsii – k virtual'nosti [Folk-art-net: new horizons of creativity. From tradition to virtuality]*, pp. 63-75. (in Russian).
- Rozin, V. (2007). Fenomen setevogo fol'klora [The phenomenon of network folklore]. *Traditsionnaya kul'tura [Traditional culture]*, vol. 3., pp. 15-22. (in Russian).
- Rukomoynikova, V. (2007). Internet kak sreda sushchestvovaniya fol'klora [The Internet as a medium of existence of folklore]. in: *Folk-art-net: novyye gorizonty tvorchestva. Ot traditsii – k virtual'nosti [Folk-art-net: new horizons of creativity. From tradition to virtuality]*, pp. 54-62. (in Russian).

- Savchenko, A. & Suslova, T. (2010). *Filosofsko-antropologicheskiye osnovaniya internet-fol'klora kak formy kommunikatsii [Philosophical-Anthropological Foundations Internet folklore as a form of communication]*. Retrieved (29.12.2018) from: <http://credonew.ru/content/view/777/33/>. (in Russian).
- Sokolova, S. (2017). *The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. Journal of Modern Science*, 33(2), pp. 147-176. Retrieved (28.12.2018) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,2.html>
- Sokolova, S. (2018). Violations of Comparative Method Application within Internet Discussions of Fiction. *Journal of Modern Science*, 38(3), 87-109. <https://doi.org/10.13166/jms/99214> Retrieved (28.12.2018) from: <http://www.jomswsge.com/Violations-of-Comparative-Method-Application-within-Internet-Discussions-of-Fiction,99214,0,2.html>
- Sorokovikova, V. (2010). Postmodernizm: esteticheskiy, kul'turologicheskiy i filosofskiy aspekty izucheniya [Postmodernism: aesthetic, culturological and philosophical aspects of the study]. in: *Aktualnye problemy humanyarnikh i estestvennikh nauk [Actual problems of the humanities and natural sciences]*, vol. 1, pp. 114-119. (in Russian).
- Volovenko, I., Grigorenko, I. (2018). *Metamovna refleksiya merezhevykh tekstiv [Metalanguage network reflection]*. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4). pp. 57-69. Retrieved (27.12.2018) from: <http://www.interculturalwsge.com/Metalanguage-Network-Reflection,92387,0,2.html>. (in Ukrainian).
- Vysotska, A. (2016). Spozhyvannya masmedia v konteksti tsinnostey postmodernu. [Consumption mass media in the context of postmodern values]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu [Bulletin of Dnipropetrovsk University]*, vol. 2, pp. 68-76. (in Ukrainian).
- Zagidullina, M. (2015). Teoriya internet-fol'klora: kommunikatsiya fol'klornogo tipa i samoidentifikatsiya uchastnikov krupnykh forumov. [Internet folklore theory: folklore type communication and self-identification of participants in large forums]. *Uchenyye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnyye nauki. [Scientific notes of the Kazan University. Humanities series]*, vol. 4., pp. 86-96. (in Russian).

Received: 19.11.2018

Accepted: 04.02.2019

RUSLAN TKACHUK

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0809-5115>

tkachuk.ruslan@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv

Tkachuk, R. (2019). Polemichna literatura v systemi tserkovnoho pys'menstva.

[The Polemical literature in the system of the ecclesiastical writings]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998,

vol. 1(6)2019, pp. 53–70. (in Ukrainian).

DOI: 10.13166/inco/105238

The Polemical Literature in the System of the Ecclesiastical Writings

ABSTRACT

Purpose. The aim of the article is to review main periods of apologetic writings formation in the early Christians. To observe in Ukrainian literature XVI–XVII centuries functioning of Holy Bible interpretation methods and proof techniques, which were used by the Fathers of the Church.

Methods. The following methods have been used in the article: historical and cultural (the works of the early Christians have been analyzed in the context of church and social relations before the Council of Nicea), descriptive (the contents of the writings of the Fathers of the Church, their contribution in development of theology and literature have been revealed), hermeneutics (the ways of interpretation of the texts of New Testament by early Christians have been described).

Results. The traditions of argumentation and interpretation of evangelic texts of early Christians apologists which, assimilating the achievements of ancient rhetoric, influenced the development of literature in the Middle Ages, was reflected in Ukrainian polemical literature of XVI–XVII centuries. The Uniate theologians of Orthodox Churches referred in their works to the writings of the Fathers of the Church, used methods of Biblical exegetics and opponents persuasion techniques verified by themselves. Particularly, the polemicists of Uniate Church proved the truth of the religious doctrine of Catholic Church with the help of integrative approach of Justin in argumentation of the ecclesiastical doctrines, which consists of paralleling with the philosophical heritage of Socrates, Plato, Aristotle. To argue the doctrine of Catholic Church of the “*Filioque*” and the existence of purgatory the polemicists used the deductive method of proving, what in Church writings was

introduced by Anaxagoras. The subject of doctrinal authority of the Church was the main thing in polemical works of the Uniate Church theologian, who applied to theoretical workings of Irenaeus and Tertullian to found the Pope's Primacy.

Keywords: *Ukrainian polemical literature; early Christian writings; theologians of Uniate Church.*

Полемічна література в системі церковного письменства

АНОТАЦІЯ

Мета. Розкрити основні етапи становлення ранньохристиянської літератури. Простежити функціонування в українському письменстві XVI–XVII ст. методів тлумачення Святого Письма, прийомів доведення, які застосовували отці церкви.

Методи. Історико-культурний метод (твори ранньохристиянських письменників проаналізовано в контексті суспільно-церковних обставин донікейської доби), описовий (передано зміст апологій отців церкви, розкрито їхній внесок у розвиток богословської думки та літератури), герменевтичний (вказано способи тлумачення Святого Письма у період раннього християнства).

Висновки. Традиції доведення та тлумачення євангельських текстів ранньохристиянської апологетики, яка, засвоївши здобутки античної риторики, вплинула на розвиток словесного мистецтва Середньовіччя, відбилися в українській полемічній літературі XVI–XVII ст. Унійні та православні богослови покликалися у своїх творах на праці отців церкви, використовували апробовані ними методи біблійної екзегетики, способи переконання опонентів. Зокрема, унійні полемісти доводили істинність віровчення католицької церкви за допомогою інтегративного підходу Юстина в обґрунтуванні церковних догматів, суть якого полягала у проведенні паралелей з філософською спадщиною Сократа, Платона, Арістотеля. Для розкриття католицького вчення про додаток “*Filioque*”, існування чистилища полемісти послуговувалися дедуктивним методом аргументації, який у церковному письменстві започаткував Афінагор. Тема

віровчительного авторитету церкви була ключовою у полемічних творах унійних письменників, які зверталися до теоретичних напрацювань Іринія Ліонського, Тертуліана для доведення першості римських пап.

Ключові слова: *українська полемічна література; ранньохристиянське письменство; богослови унійної церкви.*

Вступ

Українська полемічна книжність XVI–XVII ст. тісно пов'язана з християнською апологетикою, церковною літературою, яка, виникнувши в II ст., засвоїла здобутки античної риторики, виробила жанри, методологію доведення істинності християнського вчення. Унійні та православні богослови покликалися у своїх творах на апологетичні праці Іринія, Орігена, Тертуліана, що свідчить про знання ними давнього церковного письменства, яке відповідно до потреб, суперечок усередині церкви зазнало змін у прийомах викладу думки, доведення, стилістики. Українську полемічну прозу XVI–XVII ст. літературознавці вивчали насамперед з позиції античної риторики. Підставою для цього слугували покликання богословів на твори давньогрецьких мислителів, організація навчання єзуїтів за програмою “Ratio Studiorum” 1586 р. Проте, окрім античної риторики, полемісти послуговувалися здобутками християнської апологетики: саме тому важливо простежити між ними зв'язок. Цей напрям дослідження обґрунтовано в праці В. Лаби “Патрологія. Життя, письма і вчення Отців Церкви” (Laba, 1974). Зокрема, унійний богослов Лев Кревза, міркуючи над способами подолання міжконфесійної суперечки у творі “Obroņa Jedności Serkiewney”, віддавав перевагу вивченню святоотцівських творів, книг грецьких істориків, постанов вселенських соборів над риторикою, застосування якої без урахування настанов учителів церкви посилювало протистояння (Kreuz, 1617, p. 112).

Вплив християнської апологетики на теорію літератури відзначив Е.Р. Курціус у праці “Європейська література і латинське середньовіччя” (Kurtius, 2007, p. 501). Вчений висловив думку, що твори патристики позначилися на розвитку європейського письменства, тому вони

є предметом дослідження не тільки теології, історії церкви, але й філології. У Греції, писав Е.Р. Курціус, відбулося поєднання антично-поганської та християнської поетик, що визначило способи організації творів у Середньовіччі, слугувало граматично-риторичному аналізу тексту Біблії. Дослідник, покликаючись на листи Ієроніма, підсумував застосування ранньохристиянськими апологетами здобутків античної літератури, алегоричної екзегези стоїків для доведення правдивості Біблії в суперечці з грецькими мислителями (Kurtius, 2007, p. 501–503).

Мета статті полягає у розкритті функціонування методів тлумачення Біблії, способів переконання опонентів ранньохристиянських апологетів у творах унійних письменників-полемістів. Дослідження визначеної теми передбачає використання **методів** історико-культурного (твори ранньохристиянських письменників проаналізовано в контексті суспільно-церковних обставин донікейської доби), описового (передано зміст апологій отців церкви, розкрито їхній внесок у розвиток богословської думки та літератури) та герменевтичного (вказано способи тлумачення Святого Письма в період раннього християнства) аналізів.

Творчість ранніх християнських апологетів

“Апологіями” в Давній Греції називали виголошені на суді захисні промови обвинувачених. Ці виступи укладалися за правилами риторики, яка мала практичне значення, адже застосовувалась у судовій практиці. Одним із перших творів, який належить до літературного дискурсу, була “Апологія Сократа” Платона (IV ст. до н.е.). Твір філософа складався з двох частин: виклад і заперечення звинувачень, наведення своїх міркувань (Platon, 1965, p. 274–306). За цим зразком було створено й пізніші апології. Подібний алгоритм доведення знаходимо також у полемічних текстах XVI–XVII ст. Християнські апологети утвердили риторику як словесне мистецтво, естетику. Богослов Минуцій Фелікс пояснював це тим, що вправна мова набуває рис ґрунтового доказу (Вучков, 1981, p. 181). Дослідник середньовічної філософії Г. Майоров стверджував, що ранньохристиянські апологети були насамперед риториками, а не філософами: саме тому їхнім творам притаманні ідейні

переконання й ефектна аргументація, а не оригінальність і глибина думки (Mayourov, 1979, p. 55). Послугуючись досягненнями елліністичної риторики, апологети вели полеміку з язичниками на належному рівні, обґрунтовуючи хибність політеїзму прийомом логіки.

Ранні апології християнства першої половини II ст. належать Аристиду Афінському і Кодрату. Святитель Аристид, красномовність якого відзначав Ієронім Стридонський, адресував свій твір “Апологія. Про шанування всемогутнього Бога” (Arystyd, 2010, p. 13–29) римському імператорові Адріану. У цій праці автор виклав християнське вчення про Бога, неосяжність якого для людини зобразив так: “Далі, в межах дозволеного, належить знати про Бога, що Він ненароджений, несотворений, безначальний і безкінечний, безсмертний, досконалий і неосяжний. Оскільки Він досконалий, то не має ніякого не достатку і потреби ні в чому; навпаки ми маємо потребу в Ньому” (Arystyd, 2010, p. 14). Аристид Філософ, послугуючись засадами логіки, аргументував імператору хибність поклоніння варварів творінню замість Творця, зображенням предметів статуям, які охоронялися в храмах від злодіїв. Те, що єгиптяни помилково шанували Ізіду мислитель обґрунтовував тим, що вона не могла врятувати Озіріса, а тому була безсилою захистити людей: “Якщо ж тепер Ізіда справді богиня і не могла допомогти Озірісу, своєму братові і чоловікові, то чи можливо, щоб вона допомогла комуньбудь іншому? Неможливо, щоб божественна природа боялася і тікала або плакала і скаржилася; інакше вона була б дуже жалюгідна” (Arystyd, 2010, p. 23). Низка спостережень святителя Аристида стосовно істинності християнства та помилок язичницьких релігій були розвинені в писаннях наступних апологетів, зокрема Юстина.

Юстин Філософ походив з міста Флавія-Неаполіс (Наблус), що в Палестині, був одним із перших християнських апологетів, який проводив паралелі між грецькою філософією і християнством, погоджуючись із багатьма античними ідеями (Historia literatury, 2003, p. 591). З-поміж творів богослова збереглися такі: “Апологія I, подана на користь християн Антоніну Благочестивому” (Justyn, 2010a, p. 44–98), “Апологія II, подана на користь християн римському Сенату” (Justyn,

2010с, р. 99–111), “Розмова з Трифоном Юдеєм” (Justyn, 2010d, р. 112–280), “Послання до Діогнета” (Justyn, 2010b, р. 281–291). Мислитель розглядав античну культуру як спробу людини пізнати Логос, який він ототожнював із Сином Божим. Полеміст міркував, що давньогрецька філософія виробила ідеї, споріднені з вченням християнства, яке, на відмінну від язичницького мудрування, походило від Бога. Апологет, поєднуючи окремі філософські міркування, етичні норми греків із християнством, писав, що Сократ “частково пізнав” (Justyn, 2010с, р. 107) Ісуса Христа, ідеї Платона, стоїків перегукувалися з принципами Нового Завіту, поети “могли бачити істину, але в темряві” (Justyn, 2010с, р. 110). Богослов осмислював уявлення еллінських філософів у контексті доведення пріоритету християнства над давньогрецькою мудрістю. Це було зумовлено тим, що в той час Святе Письмо не було авторитетним для греків, на відміну від творів античних мислителів, покликання на які надавало переконливості доведенню правоти Євангелія: “Коли говоримо, що все влаштоване і сотворене Богом, то виявиться, що ми висловлюємо вчення Платона; коли стверджуємо, що світ згорить, то говоримо згідно з думкою стоїків; і коли навчаємо, що душі лиходіїв, і після смерті маючи почуття, будуть покарані, а душі добрих людей, вільні від покарання, житимуть у блаженстві, то ми говоримо те саме, що й філософи” (Justyn, 2010a, р. 59). Започаткований Юстином інтегративний підхід в обґрунтуванні християнського віровчення, пояснення положень нової релігії за допомогою філософії, підтримали Климент, Оріген, Лактанцій, Боецій. Такого розуміння взаємозв’язків ідей античності і християнства дотримувалися й українські унійні полемісти XVI–XVII ст., які позитивно відгукувалися про Сократа, Платона, Арістотеля, Гомера, наводили цитати з їхніх творів на підтвердження висловлених тверджень. Апологетичні твори Юстина справили вплив на становлення стилю церковного письменства, організацію полемічних текстів. Застосовані богословом риторичні прийоми, зокрема нагромадження однотипних синтаксичних конструкцій, риторичні запитання, створення діалогу з опонентом, у формі якого читачеві розкривається Божественне походження християнства, доводиться

правильне розуміння Старого Завіту християнами, повторюватимуться в полемічних творах апологетів пізніших часів, а також унійних і православних богословів XVI–XVII ст. Наведемо фрагмент твору Юстина “Розмова з Трифоном Юдеєм”: “Хто не погодиться, що Єзекія не священик повіки за чином Мелхиседековим? Хто не знає, що він не був визволителем Єрусалиму? Хто не знає, що він не посилав жезла сили до Єрусалиму і не царював серед ворогів своїх, але Бог прогнав від нього ворогів в той час, як він плакав і ридав?” (Justyn, 2010d, p. 214).

Протилежну думку стосовно античної філософії висловив Татіан, який був учнем Юстина. Богослов, що народився в Сирії близько 130 р., дослідивши греко-римську міфологію, книги Святого Письма, дійшов висновку, що істину про Бога і людину об’явлено в Євангеліях. Мислитель протиставляв важкозрозумілим текстам грецьких філософів простоту мови біблійних текстів, довершеність правил, які пояснювали людині сенс земного життя. З-поміж апологій Татіана збереглися “Слово проти еллінів” (Tatian, 2010, p. 295–330), яке Ієронім Стридонський уважав найкращим його твором (Мауогов, 1979, p. 65), “Діатессарон” – звід чотирьох Євангелій в одне оповідання. Стиль полеміки Татіана контрастує з коректним, поміркованим викладом думки Юстина. Апології “Слово проти еллінів” властиві категоричність, емоційність, лаконічність висловлювань, наказовий тон, обґрунтованість висновків: “Граматики поклали початок вашому марнослов’ю; ви розділяли мудрість, віддалили себе від істинної мудрості й імена її частин приписали людям. Бога ж ви не знаєте; і сперечаючись між собою, самі долаєте один одного. Тому всі ви ніщо, хоча присвоюєте собі дар слова, але міркуєте, як сліпий з глухим. Для чого у вас будівельні знаряддя, тоді як ви не вмієте будувати? Для чого ваші розмови, коли ви самі далекі від діл, бо в радості гордитесь, а в невдачах падаєте духом? Ваші дії невідповідні розуму” (Tatian, 2010, p. 319). Негативний погляд Татіана на античну культуру поділяли Теофіл, Єрмії, Тертуліан, Арнобій, Григорій Великий.

Апологет Афінагор увійшов в історію церковного письменства як перший полеміст, який застосував дедуктивний метод аргументації в доведенні існування Єдиного Бога та спирався на раціональні

принципи, стверджуючи єдність розуму і віри у викладі християнського вчення (Мауогов, 2010, р. 67). Мислитель був автором двох творів – “Прохання за християн” (Afinagor, 2010, р. 371–441) і “Про воскресіння мертвих”, у яких захищав християн від звинувачень в атеїзмі, канібалізмі і кровозмішанні перед римським імператором Марком Аврелієм Антоніном та тогочасними філософами: “Я достатньо довів, що ми не безбожники, коли визнаємо єдиного Бога безначального, вічного, невидимого і безпристрасного, неосяжного і невимірного, Такого, Який пізнається одним умом і розумом, сповненого світлом і красою, духом і невимовною силою, Який словом Своїм все сотворив і влаштував і Який все утримує” (Afinagor, 2010, р. 380). Логічна техніка доведення Афінагора була важливим інструментом обґрунтування переваги християнства над язичництвом пізніших богословів (Historia literatury, 2003, р. 592). До неї зверталися унійні полемісти в розкритті вчення католиків про додаток до Нікео-Константинопольського Символу Віри *Filioque*, чистилище.

Художність апологетичних творів розширив Теофіл Антіохійський, що був родом з Месопотамії. Святителю, боротьбу якого на антіохійській кафедрі з ерессю відзначав Євсевій Кесарійський у книзі “Церковна історія” (Evseviy, 2013, р. 203–204), належать такі апології: “Послання до Автолика” (Feofil, 2010, р. 444–515), “Проти ересі Єрмогена”, “Слово проти Маркіона”. Теофіл увів у богослів’я термін “Трійця” (Apologety, 2010, р. 443) та здійснив перший коментар книги Буття. Наприклад, фрагмент Старого Завіту, у якому йдеться про вигнання Адама і Єви з Раю, богослов пояснював так: “І як посуд, коли після сотворення його виявиться в ньому який-небудь недолік, переливається або переробляється, щоб він став новим і непошкодженим, так буває і з людиною через смерть: бо вона, деяким чином, руйнується, щоб при воскресінні з’явитися здоровою, тобто чистою, праведною і безсмертною” (Feofil, 2010, р. 478). Як зазначав Г. Майоров: “Теофіл був першим грецьким апологетом, який широко заговорив мовою аналогії та алегорії, випереджаючи тим самим александрійську екзегезу” (Мауогов, 1979, р. 70). Застосування богословом у полеміці з еллінськими філософами метафор, ампліфікації, аналогічного методу доведення, аргументації від наслідків до причини

надавало його мовленню експресивності, образності, створювало риторичний ефект. Низка укладених Теофілом Антіохійським доказів за аналогією, які спиралися як на віру, так і розум, набули поширення в добу Середньовіччя, позначилися на богословських поглядах Августина.

Віровчительний авторитет церкви, на який покликалися у своїх творах митрополит Іпатій Потій, Лев Кревза, Ілля Мороховський, Іван Дубович, обґрунтував Іринеєм Ліонським у трактаті “Проти ересей” (Mayorov, 1979, р. 73). З погляду теолога, християнин зростає в пізнанні Бога в церкві, яка зберігає та розповсюджує істинне вчення. У Середні віки ця концепція була загальноприйнятою; на її підставі католицька церква доводила свою монополію на трактування Святого Письма. Як зауважив В. Лаба, полемізуючи з гностиками, Іринеєм Ліонським поклав початок “церковній науковій теології” (Laba, 1974, р. 96).

Богословська школа Александрії

Значний вплив на церковне письменство та богослів'я справила катехитична школа Александрії, представниками якої були Климент та Оріген. Богословську школу в Александрії, найбільшому місті після Риму, заснував Пантен (Evseviy, 2013, р. 203–267); вона була одним із перших і найвпливовіших теологічних осередків Римської імперії. Александрійські богослови тлумачили Святе Письмо алегорично, надавали біблійному тексту прихованого змісту. Такий метод екзегези ґрунтувався на декодуванні образної мови, символів Святого Письма, отриманні таємного знання. Цим вчення александрійців переґукувалося з ідеями гностиків, з якими полемізували ранньохристиянські апологети стосовно переваги віри, богопізнання над езотеричним гнозисом, отриманим унаслідок спіритизму. Герменевтичний підхід Александрійської школи до аналізу Біблії В. Лаба схарактеризував так: “Її алегоричний напрям в екзегезі був схиблений (олександрійці заперечували дослівний змісл деяких місць св. Письма, дошукувалися в ньому вищого, таїнственного зміслу, трактували св. Письмо, головно Ст. Заповіту, як книгу укритих загадок, у добуванні його зміслу доходили до смішности)” (Laba, 1974, р. 103). Опонентами александрійських богословів була Антіохійська

школа, у якій навчали буквально розуміти Біблію, твердили про те, що основи віровчення викладені у Святому Письмі зрозуміло для того, щоб людина виконувала Божі заповіді. Климент та Оріген, які очолювали Александрійську школу, на відміну від Татіана, Теофіла і Єрмія, вважали давньогрецьку філософію інструментом теології (Str. I, 5), а тому узгоджували біблійний і елліністичний світогляди. Так, у книзі Климента “Стромати” читаємо: “А проте науки і мистецтва тільки привчають душу, як слушно зауважив Платон, до споглядання предметів, які можна осягнути розумом” (Мауогов, 1979, р. 84). Мислитель увійшов в історію церковного письменства як богослов, у творах якого простежуються полемічна та дидактична спрямованість (“Протрептик”, “Педагог”). Він, обґрунтовуючи положення християнського віровчення з позиції філософії, сформував погляд єдності віри і розуму та вслід за Філоном Александрійським розвивав апофатичну теологію. Оріген, єретичне вчення якого уніїні богослови пов’язували з відокремленням від єпископа Рима, як і Климент, трактував Святе Письмо за допомогою категорій філософії, пояснюючи в такий спосіб біблійні теологеми. У своїх екзегетичних творах мислитель застосував метод “провіденційного тлумачення” (Мауогов, 1979, р. 92), який полягав у поясненні фрагментів, символів євангельських текстів на підставі Старого Завіту, у якому було передбачено новозавітний час. Подібний прийом екзегези був поширений серед уніїних полемістів. Наприклад, в доведенні першості Римської кафедри у християнстві Іван Дубович покликався на фрагмент Книги пророка Ісаї, де передвіщено поставлення царедворцем замість Севни благочестивого Елиакима, якому буде передано “ключ дому Давидового” (Dubowicz, 1644, р. 35).

Латинська апологетика

З-поміж латинських апологетів донікейської доби уніїні полемісти посутнє значення надавали основоположнику латинської богословської думки Тертуліану. Він був одним із найпродуктивніших церковних письменників тієї доби, відавав перевагу буквальному, а не символічному тлумаченню Біблії. Його полемічний доробок нараховує

понад 30 творів (Historia literatury, 2003. p. 592), найважливішими з яких є: “Апологетик”, “Проти гностиків”, “Про ідолопоклонство”, “Про тіло Христа”, “Про Воскресіння Христа”, “Про видовища”, “Про душу”, “Про хрещення”, “Про покаяння”, “Про молитву”. Афоризм “*Credo quia absurdum est*” (“Вірю, бо це абсурдно”), що, на думку дослідників, належить Тертуліану, характеризує його богословське переконання, оприявнює критику раціональної теології (Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk, 2002. p. 637). Тертуліан здобув юридичну освіту в Римі, виступав як оратор у судах, а тому добре володів технікою риторики. На відміну від Минуція Фелікса, одного з перших латинськомовних апологетів, твір якого “Октавій” (Mynutsiy, 2010, p. 527–590) перегукується за формою викладу з “Апологетиком”, Тертуліан був в опозиції до філософії. Він критично відгукувався про античну цивілізацію, відкидав здобутки язичницького мудрування. Так, підсумував мислитель, суспільний уклад Стародавнього Риму, антична культура ввели людину в оману, спотворили в ній образ і подобу Божу. Тертуліан називав філософів “патріархами еретиків” (Mayogov, 1979, p. 116), знаряддям диявола, через яке людина заплуталася, аморальні вчинки стали вважатися правильними, а в суспільстві запанував песимізм. Античній філософії апологет протиставляв християнство, адже їхні вчення були несумісні: “Що спільного у філософа з християнином [...] в учня Греції з учнем Неба? В того, хто прагне слави, з тим, хто шукає життя вічного? В того, хто женеться за словами, з тим, хто робить справи? В того, хто руйнує речі, з тим, хто їх творить? В того, хто сприяє заблудженням, з тим хто їм ворожий? У перекручувача істини з її відновником? У її викрадача з її сторожем? Що спільного між Афінами і Єрусалимом, між Академією і Церквою, між еретиками і християнами?” (Ivanov, 1984, p. 245). Цю думку Тертуліана відстоювали такі латинські отці церкви, як Ієронім Стридонський, Августин Блаженний. Мислитель заклав основи вчення про авторитет церкви, згідно з яким остання володіє знанням істини, є непомильною, адже її заснували Ісус Христос й апостоли (Mayogov, 1979, p. 119). Відтак, утверджувалася думка про послух церкви, безсумнівне прийняття постанов зібрань єпископів, які трактували Святе Письмо

й формували засади віровчення. Ці міркування Тертуліана, висловлені в контексті полеміки з гностиками, пізніші католицькі богослови застосували для обґрунтування першості римських пап у християнстві – провідній догмі католицької церкви. Питання авторитету церкви та найвищої влади архієрея Риму серед єпископів були центральними в православно-унійній полеміці XVI–XVII ст. У книгах митрополита Іпатія Потія, Лева Кревзи, Іллі Мороховського, митрополита Йосифа Веляміна-Рутського, Івана Дубовича значне місце відведено доведенню верховенства влади римських пап і дотриманню правил вселенських соборів. Зауважимо, що Тертуліан, фрагменти творів якого уніати цитували для аргументування першості Римської кафедри, спостерігши боротьбу ієрархів за владу, виступив проти інституціоналізації християнства, писав про існування церкви без ієрархів, у яких він убачав причини суперечок, глибокого розмежування між духовенством і мирянами (Мауогов, 1979, р. 120).

Добу донікейської апологетики завершують праця в 7 книгах “Про поган” Арнобія, який писав у період масштабного переслідування християн римським імператором Діоклетіаном, та твори його учня Лактанція. Лактанцій присвятив свою роботу “Божественні настанови” римському імператору Костянтину Великому, від часу правління якого християнство, що стало державною релігією, увібрало низку язичницьких уявлень. Роботи Лактанція, “християнського Цицерона” (Мауогов, 1979, р. 133), апологета епохи легалізації (узаконолення) церкви в пізній Римській імперії, вплинули на формування богословської думки, книжності Середньовіччя і Ренесансу. Мислитель уважав риторику потужним інструментом утвердження християнства й обґрунтування його догматів перед верхівкою Римської імперії, і тому надавав своїм творам літературної форми, застосовуючи стилістичні можливості антитези, ампліфікації. Так, у “Божественних настановах” про художнє представлення істини в апологетичних текстах Лактанцій писав таке: “Блиск і витонченість мови прикрашають і певною мірою сприяють їй, бо зовнішньо багата і сяюча красою мова сильніше закарбовується в умах”; “Істина може швидше сподобатися, якщо вона прикрашена витонченими фігурами

мови” (Burchkov, 1981, p. 183). Авторству письменника належить елегійна поема “Про птаха Фенікса” написана у формі дистиха, поширеного в античній словесності (Historia literatury, 2003, p. 598). Пояснюючи віровчительні положення християнства, апологет спирався на античну традицію доведення, зокрема логічну структуру умовиводу платонізму, завдяки якій аргументував безсмертя душі людини (Maurogov, 1979, p. 140). Лактанцій не відкидав можливості поєднання християнства з філософією, що, на його думку, прийнявши Божественне одкровення, слугувала раціональному осмисленню істини.

Висновки

Давнє церковне письменство, засвоївши риторику й естетику античності, подало докладне обґрунтування догматів християнства. Апологети, використовуючи схеми доведення, техніку аргументації давньогрецьких мислителів, вели ґрунтовну дискусію з філософами, захищаючи християн від звинувачень в атеїзмі. Вироблені богословами способи тлумачення Біблії, яка була основним джерелом їхнього віровчення, обґрунтування догматів церкви, укладені концепції збереження християнства від змішання з язичництвом, були визначальними для середньовічного світогляду. Твори давніх отців церкви залишалися авторитетними для східних і західних богословів епохи вселенських соборів. Форма ведення полеміки, риторичні прийоми, застосовані ранніми апологетами, слугували взірцями для наслідування Афанасієм Александрійським, Василієм Великим, Григорієм Назіанзином, Ієронімом Стридонським, Августиним Блаженним. Зв’язок полемічної книжності українських богословів XVI–XVII ст. з апологетичною літературою I–IV ст. простежується на рівні структури, біблійної екзегетики, прийомів аргументації. Наприклад, твори унійних і православних письменників, як і промови ранньохристиянських мислителів, містили присвяти державним можновладцям (Justyn, 2010a, p. 44; Symanovich, 1621, p. 3–7); крім того, українські полемісти застосовували метод “провіденційного тлумачення” (Maurogov, 1979, p. 92) євангельських фрагментів, апробований у літературі донікейської доби.

Бібліографія

- Dubowicz, Ioann. (1644). *Hierarchia abo o zwierzchności w cerkwi Bożej*. Lwow.
- Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*. (2003). Bochnia–Kraków–Warszawa. T.I: Starożytność.
- Kreuz, Leon. (1617). *Obrona iedności cerkiewney abo Dowody, ktorymi się pokazuie, iż grecka cerkiew z łacinską ma być ziednoczona*. Wilno.
- Symanowicz, Timotheusz. (1621). *Proba Verificatiew Omylney. Y dowod swowoleństwa małostychanego Czerncow, y Iedynomyślnych Bractwa Wileńskiego*. Zamosc.
- Аверинцев, С. (2005). *Тертуллиан*. Собрание сочинений. Софія–Логос. Словарь. Київ: Дух і Літера.
- Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову (2010). Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату.
- Аристид Філософ. (2010). *Апология, яку афінський філософ Аристид мав перед імператором Адріаном про шанування Всемогутнього Бога*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 13–29.
- Афінагор Афінянин. (2010). *Прохання за християн*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 371–441.
- Бычков, В. (1981). *Эстетика поздней античности II–III века*. Москва.
- Евсевий Кесарийский. (2013). *Церковная история*. Санкт-Петербург.
- Иванов, В. (1984). *История этики средних веков*. Ленинград.
- Курціус, Е. (2007). *Європейська література і латинське середньовіччя*. Львів: Літопис.
- Лаба, В. (1974). *Патрологія. Життя, письма і вчення Отців Церкви*. Рим.
- Майоров, Г. (1979). *Формирование средневековой философии (латинская патристика)*. Москва: Мысль.

- Минуцій Фелікс. (2010). *Октавій*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 527–590.
- Платон. (1965). *Апология Сократа*. Избранные диалоги. Москва.
- Татіан (2010). *Слово проти еллінів*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 295–330.
- Феофіл Антиохійський. (2010). *Послання до Автолика*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 444–515.
- Філософський енциклопедичний словник*. (2002). Київ.
- Юстин Філософ. (2010а). *Апология I, подана на користь християн Антоніну Благодетелю*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 44–98.
- Юстин Філософ. (2010б). *Послання до Діогнета*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 281–291.
- Юстин Філософ. (2010с). *Апология II, подана на користь християн римському Сенату*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 99–111.

Юстин Філософ. (2010d). *Розмова з Трифоном Юдеєм*. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. Пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозинського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. С. 112–280.

References

Afinagor Afinianyn. (2010). Prohannia za hrystyyan. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyyanskyh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu*. Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 371–441. (in Ukrainian).

Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyyanskyh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu. (2010). Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu. (in Ukrainian).

Arystyd Filosof. (2010). Apologia, yaku afinsky filosof Arystyd mav pered imperatorom Adrianom pro shanuvannia Vsemogutniogo Boga. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyyanskyh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu*. Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 13–29. (in Ukrainian).

Averyntsev, S. (2005). *Tertullian*. Sobraniye sochineniy. Sofiya–Logos. Slovar. Kyiv: Duh i Litera. (in Russian).

Bychkov, V. (1981). *Estetika pozdney antichnosti II–III veka*. [Esthetics of the late antiquity]. Moscow. (in Russian).

Dubowicz, Ioann. (1644). *Hierarchia abo o zwierzchności w cerkwi Bożej*. Lwow.

Evseviy Kesariyskiy. (2013). *Tserkovnaya istoria*. [The history of the Church]. Saint-Petersburg. (in Russian).

Feofil Antyohiyskiy. (2010). Poslannia do Avtolyka. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyyanskyh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu*. Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 444–515. (in Ukrainian).

Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk. (2002). Kyiv.

- Historia literatury światowej w dziesięciu tomach.* (2003). Bochnia–Kraków–Warszawa. T. I: Starożytność.
- Ivanov, V. (1984). *Istoria etiki srednih vekov. [The history of the ethics of the Middle Ages]*. Leningrad. (in Russian).
- Justyn Filozof. (2010a). Apologia I, podana na koryst hrystyian Antoninu Blagochystvomou. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyianskykh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu.* Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 44–98. (in Ukrainian).
- Justyn Filozof. (2010b). Poslannia do Diogneta. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyianskykh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu.* Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 281–291. (in Ukrainian).
- Justyn Filozof. (2010c). Apologia II, podana na koryst hrystyian rymському Senatui. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyianskykh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu.* Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 99–111. (in Ukrainian).
- Justyn Filozof. (2010d). Rozmova z Tryfonom Judeyem. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyianskykh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu.* Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 112–280. (in Ukrainian).
- Kreuz, Leon. (1617). *Obrona iednosci cerkiewney abo Dowody, ktorymi się pokazuie, iż grecka cerkiew z łacinską ma być ziednoczona.* Wilno.
- Kurtius, E. (2007). *Yevropeyska literatura i latynske seredniovichchia. [European literature and latin Middle Ages]*. Lviv: Litopys. (in Ukrainian).
- Laba, V. (1974). *Patrologia. Zhyttia, pysma i vchennia Otsiv Tserkvy. [The Patrology. The lifes, works and teaching of the Fathers of the Church]*. Rome. (in Ukrainian).
- Mayorov, G. (1979). *Formirovaniye srednevekovoy filosofii (latinskaya patristika). [The forming of medieval philosophy (latin patristics)]*. Moscow: Mysl. (in Russian).
- Mynutsiy Feliks. (2010). Oktaviiy. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyianskykh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu.* Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 527–590. (in Ukrainian).

- Platon. (1965). *Apologiya Sokrata*. Izbrannyye dialogi. Moscow. (in Russian).
- Symanowicz, Timotheusz. (1621). *Proba Verificathey Omylney. Y dowod swowoleństwa małosłychanego Czerncow, y ledynomyślnych Bractwa Wileńskiego*. Zamosc.
- Tatian. (2010). Slovo proty elliniv. *Apologety: zbirka pysan drevnih hrystyyanskyh apologetiv u perekladi na ukrainsku movu*. Per. ta peredm. do knyh prot. K. Lozinskogo, A. Hromiaka ta K. Moskaliuka; avtor vstup. st. O. Myronchuk. Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu, pp. 295–330. (in Ukrainian).
- Tkachuk, R. (2017). Polemika Illi Morokhovs'koho iz Meletiyem Smotryts'kym navkolo prymatu Papy Ryms'koho. [The polemic of Elijah Morochofski with Meletiy Smotrycki around the question of primacy of the Pope]. *Intercultural Communication*, 1(2), pp. 53-66. (in Ukrainian).

Received: 21.11.2018

Accepted: 28.01.2019

EDUCATION

NATALIA KOVCHYN

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0432-3643>
nkovchin@gmail.com

Institute of Pedagogy of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv

Kovchyn N. (2019). Economic education as a factor of entrepreneurial competence formation of senior students in modern society. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 73–86. DOI: 10.13166/inco/102343

Economic Education as a Factor of Entrepreneurial Competence Formation of Senior Students in Modern Society

ABSTRACT

The article is devoted to the topical problem: the relationship of school economic education and pupils personality formation to their business core competencies required for adaptation in the society.

The purpose of the research is to prove and show the importance of economic processes in modern society and relevance of the person's adaptation to transforming conditions.

Methods. Theoretical analysis of scientific sources on psychology, economics and the results of modern practical researches has been used. Analysis of terminology, the concept of entrepreneurship and entrepreneurial competence, the systematization of economic activities estimation criteria, synthesis of ideas about intellectual, emotional-volitional sphere, a synthesis of information on the processes of competence formation have been applied.

Results. The importance of economic education for senior students has been studied in order to increase the efficiency of their entrepreneurial competence formation. The structure of economic education, its influence on the process of the personality's formation has been researched. The necessity of conceptual changes in school economic education has been substantiated. Entrepreneurial competence is characterized as the integral psychological quality of the individual, which manifests itself through the ability to search and implement new economic ideas in practical forms of activity. The entrepreneurial competence of the student is the basis for the socio-psychological adaptation of the individual in the modern society.

The results of the study has showed that in the process of economic education of high school students there is the formation and self-determination of the individual; formation of intellectual, social, emotional and volitional readiness for entrepreneurship and formation of entrepreneurial competence.

Conclusions. In connection with the transformation changes taking place in the economy and in the society altogether there has been a need to improve renovation of school economic education, as a result of which the formation of the personality's entrepreneurial competence takes place.

Keywords: *entrepreneurial competence; entrepreneurship; economic education; personality; adaptation; society.*

Introduction

Rapid transformational processes taking place in all spheres of life – social, technical, geographical, demographic, geopolitical – require a prompt response from science and education. If science is to quickly investigate all these phenomena, establish regulatory laws of its appearance and development, then education should help modern person to adapt effectively to global transformations in modern society (Kovchyn, 2018a, p. 58).

Nowadays, special attention is paid to the renewal and implementation of economic education, which is connected with changes in the field of economy, global economic processes, and the request for economic knowledge from students, youth, and the population as a whole.

An important reason for such a request is that economic education, economic knowledge is a factor in the adaptation processes of the individual and the formation of entrepreneurial competence (Kovchyn, 2018b, p. 204).

Social and economic development of Ukraine, of course, depends on the creative activity of its citizens. The main resource of such development is the person itself, his/her education and professional competence, high moral and volitional qualities. It is manifested in the increasing intellectualization of the main factors of production, in the transition to an economy based on the deep knowledge of its laws, which characterizes the systematic use of scientific achievements in the process of socio-economic development.

Profession-oriented education is aimed at the formation of a holistic life, ideological, scientific, cultural and professional competence of students, which will ensure their further self-improvement and self-realization. At the conceptual level, profession-oriented education is defined as one of the ways to ensure equal access to quality education; the innovative character of modern profession-oriented education characterizes ideas that require development and implementation at all levels (Topuzov, 2011, p. 4, 5).

The State National Programme “Education. Ukraine of XXI Century” emphasizes that education is the basis for the development of a personality, society, nation and state. According to these needs, there is a change in the educational paradigm, a new content and technology of education is being proposed, another pedagogical mentality is being developed, the state standards, curricula are developed, textbooks and manuals are revised, methods and forms of teaching are improved (Kovchyn, 2011, p. 8).

In the center of these transformational upheavals, the student is a subject of study, whose purpose is to ensure the development of a knowledgeable and competent person. One of the main ways to achieve this goal is to introduce profession-oriented teaching, that takes into account the individual characteristics, interests, needs and cognitive capabilities of each student.

The problems of studying the economy were investigated by T. Nazarenko, V. Korneiev, O. Ovcharuk, O. Chasnikova, O. Topuzov. The questions of different aspects of the competence approach in education were studied by domestic and foreign scientists, among them N. Bibik, L. Vashchenko, B. Hershunskyi, T. Dobudko, A. Markova, O. Pometun, A. Protsenko, O. Savchenko, M. Skatkin, A. Khutorskyi and others. The mentioned researchers examined the essence of the competence approach, the characteristics of its components, monitoring levels of students’ competence development, the technology of key competencies formation, etc. But the urgent problem of *entrepreneurial competence formation to adolescents* and its relationship with economic education are not sufficiently explored.

The hypothesis of our study. Economic education of senior school students is the basis of entrepreneurial competence formation, and the thoroughness and depth of economic education in conjunction with entrepreneurial education

ensure the success of self-realization of the student's personality in later life.

The purpose of the research. On the basis of literature analysis and study on the given problem, it is necessary to analyze and investigate the essence, the meaning of such concepts as “economic education”, “entrepreneurial competence” and its interrelation, to identify current trends in the formation of entrepreneurial competence to senior students.

Methods of research: theoretical analysis of scientific sources on psychology and economics and the results of modern practical research, experience. Analysis of terminological, the concept of entrepreneurship and entrepreneurial competence, the systematization of criteria of an estimation of ability of economic activities, a synthesis of ideas about intellectual, emotional-volitional sphere, a synthesis of information on the processes of competence formation.

The paper examines the importance of economic education to high school students for the effectiveness of their entrepreneurial competence. The necessity of conceptual changes of school economic education is substantiated. Entrepreneurial competence is characterized as the integral psychological quality of the individual, which manifests itself in the ability to search and implement new economic ideas into practical forms of activity. The student's entrepreneurial competence is the basis for the socio-psychological adaptation of the individual in the modern society.

The role of economic education

Economic education of high school students in gymnasiums and lyceums is a complex of socio-economic knowledge, skills and habits to ensure the development of economic culture and consciousness as a person and society.

School economic education can not be limited only by the formation of knowledge. Having mastered the fundamentals of economic knowledge, having developed the ability to read and analyze relevant economic materials and understand economic processes, students must understand that economic theory is an intellectual resource needed to understand its place in economic processes, learn to “play” the main economic roles, engage in civilized relationships and make economically sound decisions about issues related to future practical activities.

The modern economic education of schoolchildren covers the following

tasks: a) *of general education*, connected with the formation of world outlook and development of mental abilities on the basis of economic way of thinking; b) *preparatory-professional*, connected with early diagnostics and development of professional skills for entrepreneurship; c) *educational*, connected with the formation of rational values beliefs, economic culture, business ethics, etc. (Hrazhevskaja, 1999, p. 30).

The general programme of economic education for schoolchildren should include: 1) a programme of economic education for students of grades 11-12, applied economics: bases of business, entrepreneurial activity, farm management, banking, etc.); 2) a programme of economic education for students of lyceums, gymnasiums, general education schools with in-depth study of economic disciplines (Hrazhevskaja, 1999, p. 30).

The main and top priority in economics education in gymnasiums and lyceums is the choice of students who are able to think critically, make a conscious choice and personalities capable of self-actualization, be the subject of their life. In choosing creative, active students who can become the leaders of the economy and social life in the future, the focus of the personality should be of great importance in the gymnasium and lyceum. This integral characteristic is determined by the peculiarities of the semantic and target spheres of the individual, which underlies the construction of actual behaviour and life self-determination. The personal orientation is related to the emotional sphere (Sazonenko, 1998, pp. 28-31).

The direction of the student's personality is determined by the system of the main characteristics, which includes elements of emotional-value relation to reality, spatial-temporal orientation and the system of meaningful goals of the individual. Psychodiagnostics for the purpose of further professional and economic orientation in the gymnasium and lyceum takes into account such indicators of the student's personality as the character of the emotional and volitional position, the dominant emotional state in the experience of the actual life situation and the attitude towards its perspective, the structure of the leading motives, the system of values orientations and life goals, the nature of activity in interaction with the environment of life and entrepreneurship talent.

An important criterion is the level of activity development as the subject's potential of the individual. It is necessary to take into account the character of activity, which consists of the teenager's ability to overcome critical situations in different spheres of life: stress (physical sphere), tolerance to frustration (social sphere), ability to constructively solve cognitive and perceptual conflicts (cognitive sphere), creatively overcome crises (psychological sphere) (Sazonenko, 1998, p. 29).

The following group of criteria relates to the potential for progress in performance of substantive activity.

The third group of criteria characterizes the degree of awareness of self-control in situations of intense activity: parameters of the cognitive space; productivity of attention; fatigue (an indicator of the energy potential of an organism, its ability to exert tense activity).

To study in the courses of economic direction it is necessary to give the value of intellectual activity of the individual, in particular, its indicators as a feature of the organization of his/her experience (the level of conceptual structures formation, the type of events representation, the originality of the individual knowledge base), intellectual efficiency, individual peculiarity of intellectual activity, creativity (Sazonenko, 1998, p. 29).

In the process of selecting students to study courses of economic orientation, in addition to the diagnosis of intellectual activity, we determine the social intelligence of teenagers. This is due to the fact that the economist-manager, not less than analytical thinking, also needs social intelligence. The professional activity of an economist provides for the ability to effectively social interaction. It is advisable to use such methods of researching social intelligence as a business game with inclusion in its scenario of conflict situations, projective interviews. Thus, it is possible to outline the list of qualities, abilities that are taken into account when preparing students for studying courses in the economic direction in gymnasiums and lyceums (Ilin, 1998, p. 21-27, Sazonenko, 1998, p. 29).

Entrepreneurial competence formation of senior students in modern society

In the conditions of the Ukrainian society and economy integration into the European space, the formation and development of entrepreneurship to senior students and youth is one of the main issues of modern education. Staged and gradual formation of the ability to entrepreneurship of high school students will create conditions for the provision of economic knowledge, skills, habits, which is especially important for the construction of a personal living space, will provide the main necessary competencies for the individual selection of the profession and the modern conscious perception of the individual in the transforming conditions of the market economy, the successful construction of a career in the future and the development of successful entrepreneurship (Ovcharuk, 2018, p. 4-18; Sokolova, 2015, p. 332).

At the present stage European countries, in particular the EU, have identified eight key competences for lifelong learning that have become the framework of modern education in Europe:

- 1) communication in the mother tongue;
- 2) communication in foreign languages (Sokolova, 2014, p. 127);
- 3) mathematical competence and basic competences in science and technology;
- 4) digital competence;
- 5) learning to learn;
- 6) social and civic competences;
- 7) sense of initiative and entrepreneurship (entrepreneurial competence);
- 8) cultural awareness and expression (*Proposal for a Council Recommendation...*).

The described common framework of key competencies has been developed for everyone who learns to achieve the goal: to promote national reforms in different countries, to exchange information among all countries to achieve coherence and support, and promote youth employment (Ovcharuk, 2018, p. 4-18).

Among the eight key competencies, entrepreneurial competence is defined as a sense of initiative and entrepreneurship.

The indicated terms emphasize the nature of the labour market's ability, as well as the active position in society. Characterized terms were applied in 2006.

The European Commission in its report "Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes" highlights "Entrepreneurial skills" as essential skills of the 21st century. The Commission characterizes such skills as "transversal", that is, the ability to think critically, demonstrate initiative, ability to solve problems, and cooperate.

The definition of "entrepreneurial competence" has become widespread since 2015, which formed the basis of the European Entrepreneurship Competence Framework (EntreComp).

Entrepreneurial competence is an important key quality of modern personality, it is necessary for its formation, professional and life success. The basis for distinguishing these key qualities is the following international conceptual documents and studies, such as the Green Paper Entrepreneurship in Europe (2003) (*Green Paper...2003*), the Small Business Act for Europe (2008), the Communication on Rethinking Education (2012) (*Communication from the Commission to the European Parliament...*), The Entrepreneurship 2020 Action Plan (2013), New Skills Agenda for Europe (2016) (New Skills Agenda for Europe (adopted on 10 June 2016)...), The European Entrepreneurship Competence Framework (2015).

The 2006 European Reference Framework of Key Competences for lifelong learning (Reference Framework) highlights entrepreneurial competence as a key to a modern person (Recommendation of the European Parliamentand...).

What is entrepreneurship? Entrepreneurship is a multidimensional concept that relates to different contexts of personal, economic and organizational activity and is associated with creative and innovative ways to organize the business. In relation to personality, entrepreneurship is closely linked to the motivation and ability of a person, his/her independence in identifying potential opportunities and achieving them.

Entrepreneurship involves the following main components:

- the ability to produce ideas that may have an educational content;

- ▶ the fund for the implementation of ideas that can be inherited or acquired in a market environment. In order to learn how to raise capital, it is also necessary to realize how to identify potential investors, how to “sell” these ideas to these investors. This kind of dignity can be acquired by learning from other entrepreneurs;
- ▶ the ability to withstand risks. A ready-made risk involves knowledge of how to manage risks, how to withstand them when they arise, and which is also possible to gain from the experience of others;
- ▶ the ability to accumulate production factors in an effective way, which requires a person to have organizational skills that can be acquired in the process of organized learning and socialization (Topuzov, 2011, pp. 4–7).

Learning entrepreneurship is usually used in the situation when it comes to a person who wants to become a businessman and also to learn how to succeed in different ways. This approach is noted, in particular, in the works of American searchers (Guiso, Pistaferri, Schivardi, 2016). Such an approach, in particular, does not exclude the possibility of forming entrepreneurial competence not only in order to become a business, but also to achieve success in life, gaining the ability to develop and respond to the requirements of the labour market. Business education is defined as the construction (creation) of knowledge and skills to prepare for the start of business (Romanovskiy, 2013).

The important features of entrepreneurial personality should be: persistence, motivation to work, hard work, self-confidence, professional orientation, internal independence, determination and creative approach (Romanovskiy, 2010, pp. 101-102).

Entrepreneurial competence. The European Entrepreneurial Competence Framework (EntreComp) provides the following definition for this concept: the individual ability to transform ideas into action. It includes creativity, innovation, risk, and the ability to plan and manage projects to achieve the set goals. It contains awareness of ethical values and supports effective process management, it's a personality not only in everyday life, at home and in the community, and also in the workplace, in terms of the context of the activity

and the ability to use the opportunities. It is the basis for more specific skills and knowledge that is necessary for those who set up or contribute to commercial activities (Bacigalupo et al., 2016).

At the core of entrepreneurial competence are:

- basic knowledge, skills and attitudes;
- knowledge and ability to identify opportunities for personal, professional and entrepreneurial activity, envisaging a wider coverage of the problem that is outlined in the context in which people live and work;
- understanding how to work in conditions of economy, opportunities and challenges, and also be prepared for the challenges of the employer and the enterprise;
- awareness of the enterprise's ethical position and how it contributes to the development of well-being (EU, 2006). At the same time, the transversal character of entrepreneurial competence is emphasized. This means that it can be achieved through all spheres of life and learning, it affects them all.

The European Entrepreneurial Competence Framework (EntreComp) (Bacigalupo et al., 2016, p. 8). On June 8, 2016, The European Entrepreneurial Competence Framework (EntreComp) was developed and adopted by the countries of Europe and the European Union. It could serve as a benchmark for professionals in the reforming curricula and qualifications systems. EntreComp is the short title of this framework in international documents.

There are three areas of competence in EntreComp: ideas and capabilities, resources, transformation in action:

- ideas and opportunities: provision of opportunities, creativity, vision, evaluation of ideas, critical thinking;
- resources: self-awareness and self-efficacy, motivation and perseverance, resource mobilization, financial and economic literacy, and the mobilization of others;
- resources can be personal (self-consciousness, self-efficacy, motivation, perseverance), material (means of production, financial resources), intangible (specific knowledge, skills, attitudes);

- transformation in action: taking the initiative, planning and management, overcoming ambiguity (Ovcharuk, 2018, p. 9).

That is, the ideas, resources, transformations in action in such a combination explain the essence of entrepreneurial competence.

Conclusions

Consequently, entrepreneurial competence is a necessary quality for a modern student, a person who is needed in today's conditions of a market society, modern economy, social challenges, and rapid integration of the European social space. Methods of forming entrepreneurial competence are an innovative basis developed by educators and employers. This creates an algorithm for the formation of entrepreneurial competence among students during their lifetime. The important characteristics of entrepreneurial competence are its transversality, flexibility and a cross-cutting nature in relation to education and the activity of the individual. Formation of entrepreneurial competence depends on the student's participation in active work and constructive dialogue.

Methods of forming entrepreneurial competence are an innovative foundation developed by educators and employers.

References

- Hrazhevska, N. (1999). Shkilna ekonomichna osvita: problemy stanovlennia ta rozvytku [School Economic Education: Problems of Formation and Development]. *Heohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli: naukovo-metodychnyi zhurnal [Geography and Fundamentals of Economics at School: scientific and methodological journal]*. 74636. Kyiv. No. 4(14), p. 30 (in Ukrainian).
- Kovchyn, N.A. (2011). Psyholoho-pedahohichniy suprovid profilnoho navchannia heohrafii [Psychological-pedagogical support of profile geography teaching]. *Kursy za vyborom z heohrafii. Zmist i metodychni rekomendatsii [Elective Courses in Geography. Contents and methodical recommendations]*. Ed.: T.H. Nazarenko. Kharkiv: "Osnova". ISBN 978-617-00-1053-7, p. 8-17 (in Ukrainian).

- Kovchyn, N.A. (2018a). Ekonomichna shkil'na osvita yak faktor spryannya adaptatsiyi osobystosti uchnya v suchasnomu sotsiumi [Economic school education as a factor promoting the adaptation of the student's personality in modern society]. *Vzdelávanie a Spoločnosť III*. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Ed.: Renáta Bernátová, Tetyana Nestorenko. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018. ISBN 978-80-555-2038-4, pp. 58-67. (in Ukrainian). Retrieved 10.09.2018 from: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova10>
- Kovchyn, N.A. (2018b). Psyholoho-pedahohichni aspekty adaptatsiyi suchasnoyi osobystosti v period ekonomichnykh ta sotsial'nykh transformatsiy v vyevropeys'komu suspil'stvi [Psychological and pedagogical aspects of adaptation of modern personality during the period of economic and social transformations in European society]. *Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development*. Conference Proceedings of the 7 th International Scientific Conference. April 4-7, 2018 Opole, pp. 204–205. Retrieved 10.09.2018 from: http://pedagogika.wszia.opole.pl/ebook/CPA_2018.pdf
- Kovchyn, N.A. (2018c). Suchasna shkil'na ekonomichna osvita ta rozvytok resursiv osobystosti starshoklasnykiv [Modern school economic education and the development of personal resources of senior pupils]. *International scientific conference*. February 23rd, 2018, Kaunas, pp. 37–40.
- Ovcharuk, O.V. (2018). Intehratsiia pidpriemnytskoi kompetentnosti do zmistu navchalnykh prohram serednoi osvity: kontseptualni pidkhody [Integration of entrepreneurial competence into the content of secondary education curricula: conceptual approaches]. *Ekonomika v shkolakh Ukrainy: naukovo-metodychnyi zhurnal [Economics in Schools of Ukraine: a scientific and methodological journal]*, Kyiv, No. 1(158), pp. 4-18 (in Ukrainian).
- Romanovskiy, O.O. (2013). Vplyv pidpriemnytstva, pidpriemnytskoi osvity ta pidpriemnytskykh universytetiv na natsionalne ekonomichne zrostantia (zarubizhnyi dosvid) [Influence of entrepreneurship, entrepreneurial education and entrepreneurial universities on national economic growth (foreign experience)]. *Journal "Efektivna ekonomika"*. Retrieved 10.09.2018 from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1707> (in Ukrainian).
- Romanovskiy, O.O. (2010). *Shliakhy vprovadzhennia innovatsii, pidpriemnytstva ta pidpriemnytskoi osvity v systemi natsionalnoi osvity Ukrainy [Ways of introduction of innovations, entrepreneurship and entrepreneurial education in the system of national education of Ukraine]*, ISBN 978-966-382-297-6. Vinnytsia: Nova knyha, pp. 101-102 (in Ukrainian).

- Sazonenko, H., Rokytko, A. (1998). Ekonomichna osvita i poshuk aktyvizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu [Economic education and search for the activation of the educational process]. *Heohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli: naukovu-metodychnyi zhurnal [Geography and Fundamentals of Economics at School: scientific and methodological journal]*, Kyiv, No. 4(14), pp. 28-31 (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2014). Profesijni kharakterystyky vykladacha ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi u svitli kompetentisnoho pidkhdodu teoriiy navchannya [Professional characteristics of the teacher of the Ukrainian language as a foreign language in the light of the competency of the academic approach of the theory of education]. *Upravlins'ki kompetensiyi vykladacha vyshchoyi shkoly: materialy II Mizhnarodnoyi naukovu-praktychnoyi konferentsiyi*, 28.02.2014, National Dragomanov University), p. 127. (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2015). Rol upravlinskykh kompetensii vykladachiv u zabezpechenni movnoi bezpeky Ukrainy [Role of teachers' managerial competences in ensuring the language security of Ukraine]. *Upravlinski kompetensii u profesiinii diialnosti vykladacha [Managerial competences in professional teacher's activity]*. ISBN 978-617-646-315-3. Kyiv: Agrar Media Group, pp. 331-349 (in Ukrainian).
- Topuzov, O.M. (2011). Osoblyvosti vprovadzhennia profilnoho navchannia heohrafii v zahalnoosvitni navchalni zaklady Ukrainy [Peculiarities of introduction of profile geography teaching in general educational institutions of Ukraine]. *Kursy za vyborom z heohrafii. Zmist i metodychni rekomendatsii [Elective Courses in Geography. Contents and methodical recommendations]*. Ed. T.H. Nazarenko. Kharkiv: "Osnova". ISBN 978-617-00-1053-7, pp. 4-7 (in Ukrainian).
- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; DOI:10.2791/593884, 39 p.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*. Retrieved 10.09.2018 from: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-rethinking-education>.
- Entrepreneurship Education at School in Europe. European Commission/EACEA/Eurydice, 2016. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 238 p.

Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning, 2006/962/EC. Retrieved 10.09.2018 from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962>.

Guiso, L., Pistaferri, L., Schivardi, F. (2016). Learning Entrepreneurship From Other Entrepreneurs? Evidence from Italy. *VOS CEPR Policy Portal*. Publication 03.04.2016. Retrieved (10.09.2018) from: <https://voxeu.org/article/entrepreneurship-contagion-evidence-italy>

Green Paper – Entrepreneurship in Europe. Brussels, 21.01.2003. COM(2003). Retrieved 10.09.2018 from: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/entrepreneurship_europe.pdf.

New Skills Agenda for Europe (adopted on 10 June 2016). Retrieved 10.09.2018 from: http://ec.europa.eu/education/news/2016/0610-education-skills-fact-sheet_en.htm.

Ilin, S. (1998). Prohrama fakultatyvnoho kursu dlia uchniv 5-8 klasiv serednoi zahalnoosvitnoi shkoly [Optional course program for students of 5-8 grades of secondary school]. *Heohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli: naukovo-metodychnyi zhurnal [Geography and Fundamentals of Economics at School: scientific and methodological journal]*. Kyiv, No. 4(10), pp. 21-27 (in Ukrainian).

Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning (Text with EEA relevance). European Commission. Brussels, 17.1.2018. COM(2018) 24 final. 2018/0008(NLE). EUR-lex: Access to European Union law. Retrieved (10.09.2018) from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0024>

Received: 20.11.2018

Accepted: 28.01.2019

ANDRIY ULISHCHENKO

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0539-7249>

ulish@ukr.net

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv

Ulishchenko, A. (2019). Motyvatsiyni chynnyky u vyvchenni ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi [Motivational factors in the study of Ukrainian as a foreign language]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 87–102. (in Ukrainian).
DOI: 10.13166/inco/105246

Motivational Factors in Learning Ukrainian as a Foreign Language

ABSTRACT

The article deals with the problem of increasing the internal motivation of foreign students to learn Ukrainian language. Taking into account motivational factors is an important condition for the successful formation of a secondary linguistic personality, which has a sufficient degree of communicative competence and is able to adapt to a new cultural environments.

Purpose. Basing on the practical experience of working with Indian medical students in learning Ukrainian language, as well as on the studies of domestic and foreign scientists, the purpose of the article is to consider the motivational factors contributing to successful formation of the secondary linguistic personality, that is, the person who is involved in the culture of people whose native language is taught; to find out the conditions for increasing the effectiveness of educational activities, focusing on methodical techniques aimed at creating positive communication atmosphere.

Methods: method of empirical research with the aim of learning pedagogical experience (observation, comparison, generalization); method of theoretical research with the aim of studying theoretical foundations that should be taken into account when solving practical problems (analysis, synthesis, modeling).

Conclusions. Thus, the development of motivation in process of learning of Ukrainian as a foreign language entirely depends on the activity of the teacher, his flexibility and creativity. The educational process should be organized as efficiently as possible, using the most diverse pedagogical conditions – the use of interactive learning techniques, digital technologies, the use of linguistic and culturological materials, the creation of a supportive communicative atmosphere favorable for

experiencing a situation of success. Only based on systematic and complex use of these conditions is it possible to predictably increase the level of motivation to study Ukrainian as a foreign language. Good language proficiency is a long-lasting, difficult process where the teacher uses different techniques, and the best result in the formation of the secondary linguistic personality will be achieved when a motivated student is well aware of his purpose and perceives creatively the implementation of communicative tasks.

Keywords: *secondary linguistic personality; internal motivation; linguistic barrier; communicative orientation; interactive methodical techniques.*

Мотиваційні чинники у вивченні української мови як іноземної

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема підвищення внутрішньої мотивації студентів-іноземців під час навчання української мови. Урахування мотиваційних чинників є важливою умовою успішного формування вторинної мовної особистості, яка достатньою мірою володіє комунікативною компетенцією і здатна адаптуватися до нового культурного середовища.

Мета дослідження. Ґрунтуючись на практичному досвіді роботи з індійськими студентами-медиками на заняттях з української мови, а також на дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених, розглянути мотиваційні чинники, що сприяють успішному формуванню вторинної мовної особистості, тобто тієї особистості, яка долучена до культури народу, мову якого вивчає; з'ясувати умови підвищення результативності навчальної діяльності, акцентуючи увагу на методичних прийомах, орієнтованих на створення позитивної комунікаційної атмосфери.

Методи: емпіричного дослідження з метою пізнання педагогічного досвіду (спостереження, порівняння, узагальнення); теоретичного дослідження з метою вивчення теоретичних основ, які доцільно враховувати при розв'язанні практичних проблем (аналіз, синтез, моделювання).

Висновки. Розвиток мотивації на заняттях з української мови як іноземної цілком залежить від діяльності викладача, його гнучкості, креативності.

Навчальний процес слід організувати якомога ефективніше, використовуючи найрізноманітніші педагогічні умови – застосування прийомів інтерактивного навчання, цифрових технологій, залучення лінгвокраїнознавчого матеріалу, створення сприятливої комунікативної атмосфери, сприятливої для переживання ситуації успіху. Лише при систематичному і комплексному використанні цих умов можна прогнозовано підвищити рівень мотивованості до вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: *вторинна мовна особистість; внутрішня мотивація; мовний бар'єр; комунікативна спрямованість; інтерактивні методичні прийоми.*

Вступ

У методиці вивчення української мови як іноземної пошук мотиву, що підвищує ефективність навчальної роботи, є пріоритетним завданням, оскільки сприяє формуванню вторинної мовної особистості, яка достатньою мірою володіє комунікативною компетенцією і здатна адаптуватися до нового культурного середовища. Вторинна мовна особистість формується в процесі навчання іноземної мови, завдяки залученню через нерідну мову як до вторинної мовної системи іншої лінгвокультури, так і до світоглядних засад, що визначають особливості становлення національного характеру й менталітету носія мови. Вона має оволодіти вербально-семантичним кодом мови, що вивчається, концептуальною картиною світу нової для неї культури і здобути більше можливостей для розуміння нової для неї соціальної дійсності.

Розвиток у студентів-іноземців властивостей вторинної мовної особистості, які відкривають можливість стати учасником міжетнічної комунікації, передбачає не тільки набуття вмінь користуватися на певному рівні мовленнєвою технікою, але й збагачення позамовною інформацією, важливою для спілкування і взаємного розуміння на міжкультурному рівні.

Природний контекст вивчення української мови, злиття мовних і мовленнєвих ознак комунікації, а також прагнення використовувати різні граматичні структури в ситуаціях реального спілкування є необхідними умовами формування нової ідентичності іноземного студента.

Вторинна культурно-мовна особистість

Успішний результат будь-якої мовної освіти полягає у формуванні мовної особистості, а результатом опанування іноземною мовою є вторинна мовна особистість, яка відкриває шлях до повноцінної участі у міжкультурній взаємодії.

Як стверджує Н. Гальскова, концепт “вторинна мовна особистість” спрямований на конкретизацію цільових і змістових аспектів мовної освіти “у двоплановій єдності: першим планом є автентична мовна особистість, другим – вторинна (подвоєна) мовна особистість, яка формується в освітньому процесі, пов’язаному з нерідними мовами і яка є результатом цього процесу (Halskova, 2007, р. 22). Вторинна мовна особистість визначається також як “сукупність здібностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, що являє собою адекватну взаємодію з представниками інших культур (Halskova, 2007, р. 46).

Питання, що стосуються визначення сутності поняття вторинної мовної особистості залишається актуальним, бо характеристика такої особистості, визначення певних специфічних ознак, необхідних для здійснення успішного міжкультурного діалогу, напевне, ніколи не зможе претендувати на константність і всеохопність. Такий діалог, тобто міжкультурну комунікацію, зауважує Ф. Бацевич у книзі “Основи комунікативної лінгвістики”, визначають фактори розуміння і порозуміння, а це, своєю чергою, означає, що потрібно навчитися розуміти чуже і водночас бути зрозумілим, спілкуючись нерідною мовою. Коли людина за тих або інших обставин потрапляє в незнайоме мовне і культурне середовище, вона може опинитися в стані “культурного шоку”, адже національні цінності і закони спілкування постають перед нею зовсім чужими. Уникнути неприємних непорозумінь із представниками іншого етносу допоможуть знання особливостей нової культури, які використовуються в процесі взаємодії між культурами (Batsevych, 2004, р. 56). Взаємодія культур відбувається в контексті безпосередніх відносин і зв’язків, що встановлюються між різними культурами, а також впливів, взаємних змін, які відбуваються в процесі цих відносин. О. Кучмії

наголошує, що вирішальне значення у взаємодії культур “набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів” (Kuchmii, 2003, p. 54).

Визначальною характеристикою вторинної мовної особистості є не тільки знання мови, а й оволодіння вербально-семантичним кодом іноземної мови, усвідомлення цінності нової культури. Головним для студентів стає не тільки запам'ятовування певних культурологічних фактів, а передусім уміння порівнювати соціокультурний досвід народу, що розмовляє іноземною мовою, з власним, інтерпретувати мотиви і світоглядні орієнтири іншомовної особистості.

І. Халєєва, визначаючи вторинну мовну особистість як здатність людини спілкуватися на міжкультурному рівні, звертає увагу, що така здатність складається з оволодіння вербально-семантичним кодом мови, яка вивчається, та глобальною (концептуальною) картиною світу” (Khaleeva, 1989, p. 68).

Вторинна культурно-мовна особистість уже має певний етносоціокультурний статус, достатні для комунікації знання мови, уявлення про особливості культури, що використовуються у спілкуванні через здатність інтерпретувати мовні і культурні явища (Furmanova, 1994, p. 8). І. Зимняя наголошує на діяльнісному підході, що має суто практичну спрямованість: компетентна вторинна культурно-мовна особистість формується в контексті набуття комунікативної компетентності, а культурна і комунікативна компетентності органічно взаємопов'язані (Zymniaia, 2001, p. 51).

М. Денисенко, ураховуючи висновки, яких дійшли Ю. Караулов та І. Халєєва, пропонує модель формування компетентної вторинної культурно-мовної особистості в три етапи – мотиваційний (відбувається формування комплексу культурних і лінгвістичних компетентностей, усвідомлюються культурно-мовні розбіжності), дослідницький (формується здатність відображати лінгво-культурну картину світу через синтез міжкультурних явищ), виконавчий (формується як практичні комунікативні вміння спілкуватися на міжкультурному рівні, так і стійка

мотивація взаємодіяти з соціумом іншої країни). Дослідниця зауважує, що неможливо інтегруватися в чужу культуру, сприймаючи її через призму своєї, оскільки “кожній культурі притаманні загальнонаціональні, регіональні, індивідуальні та інші явища, які зрозумілі виключно представникам відповідної культури і які можна збагнути описовим, а не порівняльним шляхом”. Тому основне завдання, що постає в контексті вивчення іноземної мови – сформувати вторинну культурно-мовну особистість на основі мовної і вторинної мовної особистості (Denysenko, 2014, p. 332).

Педагогічні умови розвитку внутрішньої мотивації студентів-іноземців

У Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця студенти-іноземці на першому курсі вивчають українську мову протягом 80 годин. За цей досить короткий термін викладач організовує навчальні заняття таким чином, щоб сформувати у студентів комунікативні навички, достатні для спілкування в різних ситуаціях, пов’язаних із навчанням, побутом. Для досягнення цієї мети викладач має приділяти значну увагу мотиваційним чинникам, пояснюючи студентам-іноземцям, що знання української мови не тільки розширить їхнє уявлення про світ, а й надасть їхньому життю в Україні більшої комфортності, створить більше можливостей у майбутньому для зростання конкурентоспроможності на ринку праці.

Найбільш успішним буде саме той викладач, який дбає про власне професійне зростання, про формування і розвиток винятково важливих для успішної взаємодії зі студентами комплексу компетентностей. Про такі компетентності пише С. Соколова у статті “Професійні характеристики викладача української мови як іноземної у світлі компетентісного підходу”. Узагальнюючи зміст компетентісного наповнення професійної діяльності викладача української мови як іноземної, дослідниця визначає такі складові професіоналізму: лінгвістичну, методичну підготовку, володіння знаннями з психопедагогіки, психолого-педагогічну майстерність, уміння керувати саморозвитком, культурознавчу та крайознавчу компетентність,

міжкультурну компетентність (тобто “уміння долати культурні бар’єри, уміння вести міжкультурний діалог”), загальну обізнаність, уміння планувати, здійснювати контроль та оцінку досягнень студентів, комунікативність, уміння діагностувати з використанням різноманітних засобів, мультимедійну та технічну обізнаність, моральну компетентність, креативність та інноваційність. Розвиток цих компетентностей “дозволяє педагогу ставити перед собою мету та творчо вирішувати проблеми” (Sokolova, 2014, p. 127-128).

У методиці викладання є загальновизнаним, що запорукою успіху навчання є високий рівень мотивації, що являє собою “систему мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини” (Partyko, 2008, p. 52). Йдеться передусім про мотивацію внутрішню, яка супроводжується переживаннями радості, інтелектуальної насолоди та задоволення. “Феномен внутрішньої мотивації включає в себе не тільки питання про спонукальні чинники поведінки, але й звертає увагу на якість виконуваної діяльності, на те, які переживання супроводжують людину в процесі здійснення завдання, а також, які наслідки цієї мотивації для подальшого становлення та саморозвитку особистості” (Zakharko, 2008, p. 143-148).

З метою підвищення рівня мотивації при вивченні української мови іноземними студентами викладачеві доцільно розробити і впровадити в навчальний процес такі педагогічні умови, які могли б відкрити шлях до активізації пізнавальної діяльності забезпечити більш ефективне засвоєння української мови. Такими педагогічними умовами є зокрема застосування інтерактивних методів викладання, залучення лінгвокраїнознавчих матеріалів, використання міжпредметних зв’язків, створення сприятливої атмосфери спілкування, де панують дружні взаємини між студентами, між студентами і викладачем, який не позбавлений почуття гумору і ставиться до всіх з повагою і доброзичливо. Окрім того, викладач, допомагаючи студентам досягти високих результатів під час вивчення української мови як іноземної, не тільки створює умови для засвоєння знань, але й розвиває вміння і навички використовувати ці знання у практичній діяльності.

Мотиваційні чинники, на яких ґрунтується становлення вторинної мовної особистості (у зарубіжних виданнях також використовується поняття “вторинна мовна ідентичність”), перебувають на різних рівнях. Одна річ, коли іноземна мова вивчається виключно з практичною метою отримати елементарні комунікативні компетентності, і зовсім інша – коли особистість мотивована до сприйняття культурного коду іншого етносу, до багатоаспектної взаємодії з представниками нового соціуму. Тому зацікавлене ставлення студентів до вивчення мови країни, де вони тимчасово живуть, значною мірою залежить від усвідомлення особистісної значущості здобутих знань, від уміння викладача створити дружню, комунікативну атмосферу.

Викладач має не обмежуватися діяльністю, спрямованою лише на опанування українською мовою, він має допомагати іноземним студентам відчутти себе інтегрованими до нового для них соціуму. “Важливим є формування країнознавчої та лінгвокультурологічної компетенції студентів-іноземців, що полягає у зануренні в соціокультурний простір носіїв мови, у вивченні будь-якої іноземної мови, передусім як національно-культурного джерела іншого етносу” (Kasianenko, 20013, p. 10). Складовою навчання є також набуття студентами соціолінгвістичної компетентності, яка передбачає наявність знань про побут і культуру носіїв мови, умінь успішно використовувати мову відповідно до конкретної комунікативної мети у певному контексті спілкування. Формування цієї компетентності своєю чергою посилює мотивацію до вивчення мови, культури іншого етносу. У контексті такого особистісно орієнтованого підходу студенти самореалізуються, висловлюючи свої думки, почуття, здобуття нових знань стає для них значно цікавішим різноманітнішим, бо вони вже не є обмеженими чіткими алгоритмами навчання.

Вивчення української мови іноземцями передбачає передусім комунікативну спрямованість навчальних занять, що створює оптимальні умови для спілкування, допомагає подолати в майбутньому мовний бар’єр, відкрити можливості для початку комунікації. Студентам потрібні комунікативні навички і вміння, які допомогатимуть їм більш-менш вільно почуватися у мовному середовищі України, де рівень володіння

англійською мовою поки що, на жаль, є дуже низьким. Тому вже на початковому етапі роботи студенти застосовують у своєму повсякденному житті прості мовні конструкції у найрізноманітніших комунікативних ситуаціях.

Більшість іноземних студентів із зацікавленістю ставляться до вивчення української мови. Тому важливо поглиблювати внутрішню мотивацію, яка спонукає до свідомого вивчення української мови, надає відчуття особистісної значущості інформації про культуру, традиції, історію країни, мова якої опановується. Одним із мотиваційних чинників, що необхідно враховувати в методиці викладання української мови як іноземної, є використання країнознавчих матеріалів, зідки іноземні студенти дізнаються про історичні події, про особливості української культури – традиції, свята. Завдяки систематичному проведенню бесід про українські звичаї і традиції іноземні студенти долучаються до світу української культури. Окрім того, це сприяє реалізації принципу новизни, за яким викладачеві слід використовувати той навчальний матеріал, який містить нову цікаву інформацію, виявляти гнучкість і динамічність під час навчальної взаємодії зі студентами. Цей принцип методисти визнають необхідним мотиваційним чинником, оскільки він “забезпечує підтримку інтересу до оволодіння іноземною мовою, формування мовленнєвих навичок, розвиток продуктивності й динамічності мовленнєвих умінь” (Sokil, 2007, p. 18). Є. Пасов зауважує, що відповідно до названого принципу навчальний матеріал подається як факт культури іншого народу. Це може бути цікава і яскрава подія, книга, палац, прислів'я, вислів, складне слово, незвичайний звук тощо. Дослідник вважає, що це принципово інша стратегія, бо вона дає можливість на повну силу “працювати” одному з найважливіших принципів мотивації – принципу новизни. “Саме новизна факту культури, спосіб його подання, відповідна технологія роботи, “вичерпує” весь пізнавальний, розвивальний та виховний його потенціал, вона є потужним чинником виникнення і підтримки особистісного сенсу учня” (Kyberova, Kollarova, Passov, 2007, p. 15). Однак підкреслимо, що в процесі навчання української мови як іноземної лінгвокраїнознавчі відомості викладачеві слід давати

дозовано, урахувуючи необхідність забезпечувати інформаційний баланс. Наприклад, перед різдвяними канікулами, Великоднем доцільно подати інформацію про традиції святкування в Україні. Окрім того, упродовж навчального року іноземних студентів необхідно знайомити з різними складовими української культури – національною кухнею, літературою, музикою, живописом, кінематографом.

Використання відеозаписів на заняттях сприяє індивідуалізації навчання, розвитку мотивованості мовленнєвої діяльності студентів, унаочнює відомості про особливості української культури. З погляду методики цікаві та інформативні відеофрагменти надають викладачеві більше можливостей для творчого планування занять, під час яких створюється атмосфера спільної пізнавальної діяльності. Зауважимо також, що властивості уваги – концентрація, інтенсивність, стійкість – набувають нової якості, бо використовуються і зоровий, і слуховий канали для отримання інформації. Лінгвокраїнознавчий матеріал за таких педагогічних умов засвоюється глибше, бо увага є вже не спонтанною, мимовільною, а цілеспрямованою, довільною.

Важливим мотиваційним чинником у контексті вивчення української мови іноземними студентами є позитивне емоційне тло заняття. Створенню сприятливої комунікаційної атмосфери сприяє моделювання різних комунікативних ситуацій на заняттях, організація міні-конкурсів, під час яких студенти мають творчо поставитися до складання діалогів, суттєву роль відіграють також розповіді студентів про життєві ситуації, де вони мали свої перші успіхи у подоланні мовних бар'єрів. Підвищує результативність роботи і заохочення студентів виявляти спостережливість, з'ясовувати значення нових слів, висловлювань, які вони почули у своєму повсякденному житті. Успіхи в комунікації, на яких неодмінно має акцентувати увагу викладач, створюють додатковий позитивний стимул до оволодіння мовою. Засвоївши базові правила граматики, необхідні для початку спілкування, студенти-іноземці починають відчувати більшу потребу у розширенні свого лексичного запасу.

Неможливо уявити сучасний навчальний процес без використання цифрових технологій, що суттєво урізноманітнюють, удосконалюють

і розширюють навчальні можливості. У викладанні української мови як іноземної зростанню внутрішньої мотивації сприяють методичні прийоми з комп'ютерною підтримкою, які використовуються і під час самостійної роботи студентів, і на групових заняттях в аудиторії. Так, ефективним і досить оригінальним способом інтерактивної взаємодії зі студентами є призначена для проведення вікторин, дидактичних ігор і тестів програма Kahoot, яка допомагає створити сприятливе емоційне тло, позитивну комунікативну атмосферу. Студенти відповідають на підготовлені вчителем тести з планшетів, ноутбуків, смартфонів, тобто з будь-якого пристрою, що має доступ до Інтернету. Дидактичні можливості Kahoot передбачають не тільки тестування, а й використання ілюстративних матеріалів – фотографій, відеофрагментів. Темп виконання вікторин, тестів регулюється шляхом введення часової межі для кожного запитання.

Важлива роль під час організації позааудиторної самостійної роботи покладається на активне використання студентами Інтернет ресурсів. У цьому разі самостійна робота вибудовується таким чином, щоб студенти виконували завдання, використовуючи доступ до Інтернету. Окрім того, доступ до швидкісного інтернету, який мають практично всі студенти, відкриває можливість урізноманітнити, зробити більш гнучкою і ефективною взаємодію зі студентами, під час якої викладач у разі потреби оперативно надсилає студентам потрібний ілюстративний матеріал, графічну та текстову інформацію, яку всі учасники навчального процесу матимуть перед собою на екранах смартфонів (адже не завжди є можливість систематично проводити заняття в аудиторіях, обладнаних сучасною комп'ютерною технікою).

Практика роботи з англійськими студентами показала, що ефективність засвоєння лексики зростає завдяки використанню, наприклад, додатку "Product", який можна вільно завантажити у смартфон. Згаданий додаток являє собою не тільки перекладний англо-український та україно-англійський словник, він надає також можливість занотовувати переклад нових слів, висловлювань, розподіляти їх за тематичними групами, додавати приклади використання лексики, засвоювати нову інформацію, виконуючи тести, які програма автоматично генерує.

Традиційний підхід до організації навчального процесу, звичайно, може забезпечити досить високий рівень засвоєння знань, формування умінь і навичок, але він не сприяє повною мірою розвитку особистості, розкриттю її потенціалу. Тому одним із перспективних шляхів розвитку і підвищення мотивації до вивчення української мови іноземними студентами є використання викладачем інтерактивних методів навчання, які, на відміну від традиційних, ґрунтуються на активній взаємодії всіх учасників навчального процесу, під час якої відбувається не пасивне засвоєння матеріалу, а активне оволодіння знаннями. Використання такого підходу поживляє, урізноманітнює навчальний процес, робить його цікавішим. Інтерактивні методи викладання стимулюють пізнавальну діяльність іноземних студентів, а також надають позитивний вплив на формування творчого мислення.

До інтерактивних методів у навчанні української мови як іноземної можна віднести рольові ігри, роботу з предметними картками. Рольові ігри являють собою змодельовані ігрові ситуації, які орієнтують студентів на вирішення побутових проблем. Як правило, вони проводяться відповідно до запропонованого викладачем ситуаційного завдання. Наприклад, рольова гра “врач-пацієнт” дає студентам можливість відчувати себе в ролі лікаря і використати вивчені медичні терміни і синтаксичні конструкції на практиці. Робота з предметними картками допомагає повторити певний лексичний матеріал і краще засвоїти граматичні форми.

Зацікавлене ставлення до навчання підтримує відчуття успіху, тому чи не найважливішим сенсом діяльності викладача є створення ситуації успіху, яка є джерелом внутрішніх сил того, хто навчається, енергії для подолання труднощів на шляху до мети. З погляду педагогіки, ситуація успіху – це цілеспрямована організація умов, за яких з’являється можливість досягти істотних результатів в діяльності як окремої особистості, так і колективу в цілому, адже студенту не стоїть на заваді психологічний бар’єр, висловлюючи думки, він не боїться помилитися, отримує позитивні емоції, усвідомлюючи свій прогрес у навчанні. Іноземні студенти почуваються вільно, впевнено, їхня самооцінка зростає, внаслідок цього зростає і мотивація.

Розвитку навчальної мотивації сприяє також і зацікавлене ставлення викладача до культури етносу, представником якого є студент. Тому викладач має бути обізнаним у певних галузях знань, важливих для іноземних студентів. У аудиторії варто торкатися актуальних для студентів питань, урахуовуючи при цьому їхню релігійну, соціальну приналежність. Наприклад, викладачеві української мови в Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця потрібно мати знання про Індію, її пам'ятні місця, особливості національного менталітету – така особиста зацікавленість культурою індійських студентів посилює і надалі підтримує зацікавленість у вивченні української мови.

Висновки

Розвиток мотивації на заняттях з української мови як іноземної цілком залежить від діяльності викладача, його гнучкості, креативності. Навчальний процес слід організовувати якомога ефективніше, використовуючи найрізноманітніші педагогічні умови – застосування прийомів інтерактивного навчання, цифрових технологій, залучення лінгвокраїнознавчого матеріалу, створення комунікативної атмосфери, сприятливої для переживання ситуації успіху. Лише при систематичному і комплексному використанні цих умов можна прогнозовано підвищити рівень мотивованості до вивчення української мови як іноземної.

Ми навели лише кілька прикладів урахування мотиваційних чинників у процесі вивчення української мови як іноземної. Добре володіння мовою – це тривалий, непростий процес, де викладач використовує різні методики, і найкращий результат у формуванні вторинної мовної особистості буде досягнуто в тому разі, коли мотивований студент добре усвідомлюватиме свою мету і творчо ставитиметься до реалізації комунікативних задач.

Бібліографія

Бацевич Ф.С. Основи комунікативно лінгвістики. Київ : Видавничий центр “Академія”, 2004. 344 с.

Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие. Изд-е 4-е, стер. М.: Академия, 2007. 336 с.

- Денисенко М. В. Формування компетентної вторинної культурно-мовної особистості. *Мовні і концептуальні картини світу*. Випуск 47, частина 1. ВПЦ “Київський університет”, 2014. С. 331-337.
- Захарко О. Внутрішня мотивація як психологічний феномен. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 143-148.
- Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. Воронеж: НПО „МОДЭК”, 2001. 432 с.
- Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. 261 с.
- Касьяненко Т.А. Викладання української мови як іноземної: принципи оптимізації та інновації. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 257. С. 7-10.
- Киберова Л.В., Колларова Э., Пассов Е. И. Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и ее реализация) : методическое пособие для русистов. Saint Petersburg: Златоуст, 2007. 201 с.
- Кучмій О.П. Міжкультурні комунікації: структура і динаміка процесів. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 37. С. 52-55.
- Партико Т.Б. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2008. 416 с.
- Сокіл Б. Методи вивчення української мови як іноземної та їх характеристика. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 14–18.
- Соколова С. Професійні характеристики викладача української мови як іноземної у світлі компетентісного підходу теорії навчання. *Управлінські компетенції викладача вищої школи : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого 2014 року)*. К. : Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2014. С. 127-128.
- Фурманова В.П. Межкультурная коммуникация и культурноязыковая прагматика в теории и практике преподавания иностранных языков: автореф. дис.д.пед. наук : 13.00.02. Москва, 1994. 58 с.
- Халеева И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста. *Язык-система. Язык-текст. Язык-способность*. М.: Институт русского языка РАН.,1995. С. 277-278.
- Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи: Подготовка переводчика. М., 1989. 238 с.

- Sokolova, S. (2011). *Metodyka formuvannya hramatychnoyi kompetentsiyi z ukrayin-s'koyi movy yak inozemnoyi*. ISBN 978-966-660-749-5. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 122 p. (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2013). *Sredstva motivatsii aktivizatsii nauchno-pedagogicheskoy deyatel'nosti prepodavateley pol'skikh universitetov. Perspektivy razvitiya vysshey shkoly: materialy VI Mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii*. Ed.: Pestis et al. ISBN 978-985-537-015-5. Grodno: Grodno State Agrarian University, pp. 275-278. (in Ukrainian).
- Ulishchenko, A. (2016). Personal and Professional Development of an Academic Teacher in the Context of the Lifelong Education. *Intercultural Communication*, 1(1), pp. 73-86. (in Ukrainian).
- Ulishchenko, A. (2018). The Personal Qualities of the Teacher-Philologist as a Factor of Professional Self-Realization. *Intercultural Communication*, 4(1), pp. 113-129. (in Ukrainian).

References

- Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvno linhvistyky*. Kyiv: "Akademiia". (in Ukrainian).
- Denysenko, M.V. (2014). Formuvannya kompetentnoi vtorynnoi kulturno-movnoi osobystosti. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vol. 47, part 1. Kyiv: "Kyivskiy universytet", pp. 331-337. (in Ukrainian).
- Furmanova, V.P. (1994). *Mezhkulturaia kommunykatsiya y kulturnoiazykovaia prahmatyka v teoryi y praktyke prepodavanyia ynostrannykh yazykov* (The abstract of PhD Thesis). Moscow. (in Russian).
- Halskova, N.D., Hez, N.Y. (2007). *Teoryia obuchenya ynostrannym jazykam. Lynhvodydaktyka y metodyka*. Moscow. (in Russian).
- Karaulov, Yu.N. (1987). *Russkyi yazyk y yazykovaia lychnost*. Moscow: Nauka. (in Russian).
- Kasianenko, T.A. (2013). Vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi: pryntsypy optymizatsii ta innovatsii. *Kultura narodov Prychernomoria*, No. 257, pp. 7-10. (in Ukrainian).
- Khaleeva, Y. (1995). *Vtorychnaia yazykovaia lychnost kak retsypient ynofonnoho teksta. Yazyk-systema. Yazyk-tekst. Yazyk-sposobnost*. Moscow: Institut Russkogo Yazyka RAN, pp. 277-278. (in Russian).

- Khaleeva, Y.Y. (1989). *Osnovy teoryy obucheniya ponymanyiu ynoiazychnoi rechy: Podgotovka perevodchika*. Moscow. (in Russian).
- Kuchmii, O.P. (2003). Mizhkulturni komunikatsii: struktura i dynamika protsesiv. *Kultura narodov Prychernomoria*, No. 37, pp. 52-55. (in Ukrainian).
- Kyberova, L.V., Kollarova, E., Passov, E.Y. (2007). *Kontseptsyia kommunykativnoho ynoiazychnoho obrazovaniya (teoryia y ee realizatsyia)*. Saint Petersburg: Zlatoust. (in Russian).
- Partyko, T.B. (2008). *Zahalna psykholohiia*. Kyiv: Publishing House "In Jure". (in Ukrainian).
- Sokil, B. (2007). Metody vyvchenniia ukrainskoi movy yak inozemnoi ta yikh kharakterystyka. *Teoriia i praktyka vykladanniia ukrainskoi movy yak inozemnoi*. 2007. Vol. 2, pp. 14–18. (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2011). *Metodyka formuvannya hramatychnoyi kompetentsiyi z ukrayin-s'koyi movy yak inozemnoyi*. ISBN 978-966-660-749-5. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 122 p. (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2013). Sredstva motivatsii aktivizatsii nauchno-pedagogicheskoy deyatel'nosti prepodavateley pol'skikh universitetov. *Perspektivy razvitiya vysshey shkoly: materialy VI Mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii*. Ed.: Pestis et al. ISBN 978-985-537-015-5. Grodno: Grodno State Agrarian University, pp. 275-278. (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2014). Profesiini kharakterystyky vykladacha ukrainskoi movy yak inozemnoi u svitli kompetentisnoho pidkходу teorii navchanniia. *Upravlinski kompetentsii vykladacha vyshchoi shkoly*. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 28.02.2014 roku. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, pp. 127-128. (in Ukrainian).
- Ulishchenko, A. (2016). Personal and Professional Development of an Academic Teacher in the Context of the Lifelong Education. *Intercultural Communication*, 1(1), pp. 73-86. (in Ukrainian).
- Ulishchenko, A. (2018). The Personal Qualities of the Teacher-Philologist as a Factor of Professional Self-Realization. *Intercultural Communication*, 4(1), pp. 113-129. (in Ukrainian).
- Zakharko O. (2008). Vnutrishnia motyvatsiia yak psykholohichniyi fenomen. *Sotsiiohumanitarni problemy liudyny*. No. 3, pp. 143-148. (in Ukrainian).
- Zymniaia, Y.A. (2001). *Lynhvopsykholohyia rechevoi deiatelnosti*. Voronezh: NPO „MODЭК”. (in Russian).

Received: 20.11.2018

Accepted: 28.01.2019

VIOLETTA ULISHCHENKO

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1072-7735>

ulish_violetta@ukr.net

Open International University of Human

Development “Ukraine”

Ukraine, Kyiv

Ulishchenko, V. (2019). Osoblyvosti realizatsiyi formuval'noho y sumatyvnoho otsynuyvannya navchal'nykh dosyahnen' uchniv (pid chas vyvchennya ukrayins'koyi ta zarubizhnoyi literatury) [Peculiarities of realizing molding and sumacious assessment of student achievements (during the study of Ukrainian and foreign literature)]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 103–116. (in Ukrainian). DOI: 10.13166/inco/105247

Peculiarities of Realization of Student Achievements Evaluation through Molding and Sumacious Assessment (while Learning Ukrainian and Foreign Literature)

ABSTRACT

The article analyzes modern types of students educational achievements assessment based on secondary schools (summation and molding), defines the functions, specifics, psychological peculiarities of the influence of the above evaluation types on self-esteem and schoolchildren personal self-development. Examples of the use of summative assessment (in different formats of test tasks) have been given, the justification of the expediency of using self-assessment and mutual evaluation, intra-group and inter-group assessment evaluation (within the framework of formative evaluation) during the study of Ukrainian and foreign literature has been presented.

Purpose. Based on the practical experience of work, the purpose is to analyze application features of summative and molding types of secondary school students achievements assessment, to outline the psychological factors of their influence on the peculiarities of individual self-development, and show the importance of the collective goal determination at the beginning of classes.

Methods. Theoretical (analysis, synthesis, interpretation of literature from the topic of study), studying school documentation, empirical (attending lessons of Ukrainian literature in order to observe the educational process and, in particular, on the course and results of assessing academic achievements of students).

Conclusions. Summative (efficient) and formative (auxiliary and motivating) evaluations are important in the formation of competences in students of general educational institutions. Failure to properly evaluate their successes overlaps the understanding of mistakes made by other schoolchildren. The way from self-assessment through mutual assessment to inter-group assessment – is a difficult path of personal growth which is accompanied by the development of critical thinking and formation of such important skills as analysis, synthesis, argumentation, interpretation and values acquisition – attentiveness, tolerance, lenience.

Keywords: *evaluation; types of evaluation; molding evaluation; summative evaluation; self-evaluation; mutual evaluation; intragroup and intergroup evaluation.*

Особливості реалізації формувального й сумативного оцінювання навчальних досягнень учнів (під час вивчення української та зарубіжної літератури)

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано сучасні види оцінювання навчальних досягнень учнів середніх навчальних закладів (формувальне й сумативне), визначено функції, специфіку, психологічні особливості впливу окреслених видів оцінювання на самооцінку та особистісний саморозвиток школярів. Наведено приклади застосування сумативного оцінювання (у різних форматах тестових завдань) і подано обґрунтування доцільності використання самооцінювання, взаємооцінювання, внутрішньогрупового та міжгрупового оцінювання (в рамках формативного оцінювання) під час вивчення української та зарубіжної літератури.

Мета дослідження. Ґрунтуючись на практичному досвіді роботи, проаналізувати особливості застосування формувального й сумативного видів оцінювання навчальних досягнень учнів середніх навчальних закладів, окреслити психологічні чинники їхнього впливу на особливості саморозвитку

особистості, показати важливість колективного цілевизначення на початку навчального заняття.

Методи: теоретичні (аналіз, синтез, інтерпретація літератури з теми дослідження), вивчення шкільної документації; емпіричні (відвідування уроків української літератури з метою спостереження за навчальним процесом і зокрема за перебігом і результатами оцінювання навчальних досягнень школярів).

Висновки. Сумативне (результативне) і формативне (допоміжне, мотивуюче) оцінювання відіграють важливу роль у формуванні компетентностей і компетенцій в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Невміння оцінити належним чином свої успіхи суттєво ускладнює розуміння помилок інших школярів. Шлях від самооцінювання через взаємооцінювання до міжгрупового оцінювання – складна траєкторія особистісного зростання. Вона супроводжується розвитком критичного мислення, формуванням таких важливих умінь, як аналіз, синтез, аргументація та інтерпретація, а також набуттям цінностей – уважності, толерантності, терпимості.

Ключові слова: *оцінювання; види оцінювання; формувальне оцінювання; сумативне оцінювання; самооцінювання; взаємооцінювання; внутрішньогрупове та міжгрупове оцінювання.*

Вступ

Система оцінювання, що є ефективним інструментом підвищення якості освіти, має важливий вплив на всіх суб'єктів навчання – учителів та учнів. У Концепції “Нова українська школа” визнається, що “курс розвитку сучасного освітнього процесу в напрямі формування компетентностей зумовлює перегляд основних підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів (...) змінюється загальна мета оцінювання – вона перестає бути лише інструментом оцінювання успішності учня, а стає засобом навчання для вчителя також” (Консерсіуа, 2017). Сьогодні оцінювання визначає не тільки складність навчання, а виступає свідченням освітніх досягнень учнів, стимулює їх до усвідомленого опанування матеріалу, допомагає диференціювати ефективні методи і прийоми роботи для подальшого навчання. Сама категорія оцінювання також зазнала певної трансформації і нині означає “з’ясування реалій

реалізації стратегічного плану та його головних дійових осіб, критерії, процедури й інструменти виконання завдань і досягнення стратегічних цілей (Strategichne planuvannya, 2008, p. 61).

Оцінювання поділяється на *формувальне* (формативне, формуюче, моніторингове), що спрямоване на покращення самого процесу навчання і “розуміється як інтерактивне оцінювання учнівського прогресу, яке дає змогу вчителям визначати потреби учнів, адаптуючи до них процес навчання” (Pu’nskaaya, 2010, pp. 223-224), й *сумативне* (підсумкове), що “допомагає ухвалити рішення про те, чи варто продовжувати ту чи іншу програму чи, може, її слід закрити; чи варто розширити сферу її дії на інші території, – чи, може, слід, навпаки, скоротити її масштаби” (Tool Number 1, 2004, p. 72).

Вплив оцінювання на процес навчання переоцінити важко, але для його оптимального застосування варто зосереджуватися на меті (когнітивній, поведінковій тощо), специфіці оцінки (реакції, якості засвоєння, впливі на аудиторію), меті й формах навчання (колективне, індивідуальне, малими групами).

Дослідження проблеми оцінювання

Сучасне оцінювання навчальних досягнень передбачає з’ясування рівня знань і вмінь учнів (студентів), стимулювання їхньої навчальної мотивації, виявлення недоліків (білих плям) в опанованому вже матеріалі з метою їхнього усунення, корекції та дослідження стану викладання предмету або теми (ефективність обраних учителем методів і прийомів). Дослідження проблеми оцінювання навчальних досягнень пов’язуються з виходом монографії В. Блума “Таксономія освітніх цілей” (1956), де чітко визначено такі цілі навчання:

- когнітивні (розуміння, відтворення, застосування, аналіз, синтез, оцінювання);
- афективні (виражаються через особливості сприймання, здібності тощо);
- психомоторні (письмові, мовленнєві, фізичні, трудові навички) (Bloom, 1971).

Anderson L.W., Krathwohl D.R. пізніше обґрунтували когнітивні (мисленнєві) процеси і способи вимірювання рівня знань (Anderson, 2001). З огляду на запропоновані вченими визначення, у навчанні старшокласників української літератури вагоме місце посідають *аналіз* (як уміння розділяти на складові, порівняння цих складових з метою визначення суттєвого, встановлення зв'язку та визначенням властивостей), *оцінювання* (як аргументація, обґрунтована критика, визначення пріоритетів, дискутування з опорою на текст), *синтез* (як створення нового художньо-творчого продукту на основі аналітико-оцінювальної діяльності, розв'язання проблеми, формулювання висновків). Тож цілком зрозуміло, що випускник гімназії як читач, що здобув певні компетентності, має володіти означеними найвищими мисленнєвими операціями. Як має відбуватися оцінювання поступу формування знань, умінь і цінностей, аби воно не тільки фіксувало рівень навчальних досягнень, а стимулювало й виявляло певні позитивні зрушення в особистісному розвитку індивіда?

Scriven M. (1966) запропонував два види оцінювання: формативне та сумативне. Згідно з його міркуваннями, оцінка на уроці може підсумовувати (порівнювати досягнення учня з певним нормативом) і формувати (оцінювати досягнення конкретного школяра згідно з обраною ним навчальною траєкторією) (Scriven, 1966).

Brown S., Knight P (1994) припустили, що формативне оцінювання може стати нормою, бо дає студентам свободу експериментувати і бути більш вільними, відкритими і креативними у виявленні результатів своїх досліджень. Учні та студенти відчуватимуть значно вищу навчальну мотивацію за умови розуміння специфіки формативного оцінювання, усвідомлення перспектив подальшого особистісного розвитку (Brown, 1994).

Black P. (1998) зазначив, що вдосконалення формативного оцінювання має допомогти учням з низькою навчальною мотивацією її суттєво підвищити. Окрім того, вчений застеріг вважати такий вид оцінювання "чарівною паличкою в освіті", оскільки його мета – стимулювати особистісне зростання індивіда, а не дарувати задоволення. Black P.

також зауважив: “інновації, що посилюють практику формативного оцінювання, забезпечують досягнення значних і важливих цілей” (Black, 1998).

Nitko A.J., Brookhart S.M. (2005) звернули увагу, що передмова до навчальних планів і програм обов’язково має містити інформацію про особливості перевірки ефективності засвоєння (тобто складники для сумативної оцінки – знання, уміння, навички) та шляхи покращення знань і навчальних перспектив (формувальне оцінювання). Успіх освіти Великобританії, Данії, Канади, Фінляндії вчені пов’язують з активним упровадженням в навчальний процес саме другого виду оцінювання. Nitko A.J., Brookhart S.M. визнали, що слід зважати на психологічні особливості учнів, бо деякі з них не можуть повною мірою презентувати власні навчальні досягнення перед аудиторією і внаслідок цього їхні короткі усні відповіді не показують справжній рівень знань, тому й не можуть бути оцінені належним чином. Такі учні потребують більшої уваги, більше часу для висловлення своїх думок з приводу вивченого матеріалу (Nitko, 2005).

Wenjie Qu (2013) зазначив, що формативне оцінювання не є досконалим, хоча має свої переваги. Воно потребує уважного, чуйного ставлення до всіх учасників навчального процесу, поваги й толерантності, урахування унікальних особливостей кожного учня. Хоча формувальне оцінювання не має стандартних критеріїв, воно надає вагому допомогу і вчителям, і учням, бо надає більше можливостей дізнатися про свої реальні досягнення і вибудовувати подальшу перспективу (Wenjie Qu, 2013).

Застосування сумативного і формувального оцінювання у практиці вивчення української та зарубіжної літератури

Сумативне оцінювання побудоване на аналітиці, ефективним інструментарієм якої є тестові завдання, різні за форматом і виважені за валідністю. Підсумкова оцінка, яку отримують учні, є результатом сформованості знань, умінь, цінностей, що піддаються вимірюванню. Цілком коректно можна виміряти рівень теоретико-літературних знань,

бо вони є конкретними, не передбачають подвійного тлумачення і опори на суб'єктивне сприйняття тексту реципієнтом. Наприклад, витлумачити жанрові особливості роману або повісті, способи зображення головних героїв твору, відмінності ліричного героя від автора-наратора можна тільки в межах усталених літературознавчих характеристик. Разом із тим питання сумативного оцінювання в аспекті сприйняття авторського задуму, суб'єктивної оцінки читачем художніх особливостей тексту не підпадає під загальні стандарти і не може бути вимірним за допомогою тестових завдань закритого типу. Тож, якщо ми хочемо уникнути суб'єктивізму, делегувати обчислювальній техніці визначення абсолютного рівня знань та вмінь, що сформовані впродовж вивчення навчальної теми, оптимальними будуть такі формати тестових завдань:

1. Множинного вибору “правильно – неправильно” (з двома чи більшою кількістю дистракторів), наприклад:

Із поданого переліку оберіть параметри, що відповідають визначенню теоретичного поняття. *Ліричний портрет* – це:

	Опис зовнішності героя в художньому творі.
	Опис уявної особи, за допомогою якого автор ліричного твору виражає свої переживання.
	Характер зображення внутрішнього світу людини.
	Один із жанрів поезії.

2. Із кількома правильними чи неправильними відповідями, наприклад: Позначте всі неправильні визначення поняття “пафос твору”:
 - а) показ одних явищ на тлі інших;
 - б) умовне позначення якогось предмета, поняття, явища;
 - в) переживання душевного піднесення, викликане певною подією чи ідеєю;
 - г) момент найвищого піднесення, напруження, розвитку конфлікту (Kolosovs`ka, Ulishchenko, 2010, p. 36).

3. Із кількома правильними (або найкращими) відповідями, наприклад: Про що не запитував Тугар Вовк Максима (Іван Франко, “Захар Беркут”)? Оберіть усі правильні відповіді:
- яким безпечним шляхом можна вийти з котловини;
 - які сили має тухольська громада;
 - чарівне слово, що допоможе викликати прихильність тухольців;
 - де ховається Захар Беркут.
4. На встановлення послідовності, наприклад: Встановіть правильну послідовність частин пісні “Ой у степу криниченька” (1-4):

“Ой ночують чумаченьки В чистім степу при долині...”	
“Ой рад би я, моя мила, Хоч обидві подати...”	
“Ой прилетіла сива зозуленька, Та все “ку-ку” та “ку-ку”	
“Ой у степу криниченька, З неї вода протікає...”	

5. На встановлення відповідності, наприклад: Встановіть відповідність між поданим фрагментом твору та його назвою:

“А попереду Дорошенко Веде своє військо, Веде Запорізьке Хорошенько!”		“Гомін, гомін по діброві”
Не рад явір хилитися, вода корінь мие! Не рад козак журитися, так серденько ние!		“Над річкою бережком”
“Мене мати, турки знають, – Вони мене не займають Вони мені коня дадуть...”		“Ой на горі та женці жнуть”
– Постій, чумак, постривай, Шляху в людей розпитай		“Стоїть явір над водою”

Звісно, що тестових форматів існує більше, і ми не ставили за мету проілюструвати всі можливі, а прагнули окреслити найбільш затребувані з них для сумативного оцінювання навчальних досягнень учнів з літератури.

Тестові завдання відкритого формату (на кшталт: “Чим обумовлене ваше ставлення до героя? Наведіть аргументи, посилаючись на текст художнього твору” або ж “Охарактеризуйте авторське ставлення до героя, ґрунтуючись на тексті художнього твору”) не дають можливості уникнути суб’єктивізму, що обумовлений читацькою позицією викладача. Однак саме такі завдання здатні показати рівень аргументованості суджень учня-читача, його розуміння стилю, художніх знахідок митця.

Ми цілком погоджуємося з думкою Fendo O., Pudchenko S. (2018), що використання нових технологій навчання (тестування, на наше переконання, вимагає використання комп’ютерних технологій!) є наслідком глобальної інформатизації суспільства. Це має стимулювати викладачів долучатися до сучасних дидактичних принципів навчання, опановувати оновленні психолого-педагогічних цінностей учнів-центеніалів (Fendo O., 2018, p. 188).

Сумативне оцінювання має не тільки позитивні особливості, оскільки може викликати стрес і тривожність у школярів. Слід зважати на те, що підсумкова оцінка є не тільки певною межею навчальної теми, вона суттєво впливає на загальну підсумкову оцінку. Можливо саме цей викликає надмірне психологічне напруження учнів, внаслідок якого учні, побоюючись висловлювати оригінальні думки, переважно вдаються до загальновідомих тверджень, узятих з підручників і посібників.

Альтернативний вид оцінювання – формативне. Воно являє собою конструктивний діалог між учителем та учнями, спрямований на покращення навчальних результатів, на допомогу в опануванні нового матеріалу, зацікавлення несподіваними ракурсами дослідження. Під час такого діалогу учні усвідомлюють свої прогалини у знаннях, краще сприймають рекомендації щодо покращення своїх успіхів, а вчителі отримують вкрай важливу фахову інформацію для подальшої рефлексії.

Оскільки формативне оцінювання не впливає на загальний показник успішності, його можна вважати мотивуючим, структуруючим,

допоміжним. А зважаючи на відсутність ризиків отримати наприкінці вивчення теми небажані оцінки, учні мають психологічно сприятливі умови для експериментування, стають більш розкутими, виявляють бажання висловлювати оригінальні ідеї.

Важливим елементом уроку, що запускає механізм формувального оцінювання, є колективне (учитель та учні) визначення мети уроку. Якщо учень розуміє, які кроки йому потрібно зробити для досягнення мети, де і яку він зробив помилку на шляху її досягнення, як краще і швидше виправити ситуацію, то він матиме високу навчальну мотивацію і сприятливі умови для особистісної самореалізації.

Заради того, щоб школярі якомога краще усвідомлювали власний поступ на шляху до реалізації спільної мети, учитель має окреслити коло критеріїв та допомогти (на перших етапах) із укладанням дорожньої карти дослідження з визначенням проміжних висновків.

У контексті експерименту після проведеного вчителем-методистом уроку ми запитали учнів, чого вони навчилися на уроці. Школярі розгубилися і почали розповідати про перебіг уроку (що “обговорювали”, “аналізували”, “вибудовували діалог з автором”), уникаючи окреслення результату. Урок був цікавим, але тільки декілька учнів змогли сформулювати думку і поділитися своїми міркуваннями про кінцевий результат. На наш погляд, це відбулося через відсутність колективного цілевизначення та неуважне ставлення до окресленої вчителькою мети уроку.

Оскільки об’єктом формативної оцінки є результат навчальної діяльності учнів, мета уроку, на яку акцентується увага в перші п’ять хвилин від початку заняття, визначає методи, прийоми, види і форми роботи, проміжну і прикінцеву рефлексії засвоєних знань, умінь, набутих цінностей. Саме мета допомагає вчителю коригувати дії учнів на шляху її досягнення, траєкторію спільного дослідження.

Формативне оцінювання відбувається в декількох формах – самооцінювання, взаємооцінювання, внутрішньогрупове й міжгрупове оцінювання. Серед основних складників його є ефективний зворотний зв’язок учителя з учнями, постійний моніторинг і коригування процесу навчання (відповідно до результатів оцінювання), стимулювання

навчальної мотивації учнів і створення “ситуації успіху”, самоорганізація учнів у критичному оцінюванні власних навчальних здобутків. Розглянемо кожну з названих форм.

Самооцінювання налаштовує учнів критично ставитися до своїх успіхів і поразок, не боятися зізнатися, що недопрацював, не був достатньо уважним і наполегливим, об’єктивно оцінювати свої досягнення. Викладач має привчати учнів до самооцінювання, заохочувати їх протягом рефлексивної паузи давати собі відповіді на такі, наприклад, запитання:

1. Чи впорався я із завданням? Якщо ні, то чому саме? Які труднощі заважали мені своєчасно виконати завдання? Яких помилок я припустився і чому?
2. Чи можна вважати висновки, яких я дійшов, достатніми для реалізації мети навчального заняття?
3. На яку оцінку (бали) заслуговує виконана мною робота і чому?

За умови адекватного самосприйняття, відсутності завищеної самооцінки, доброзичливого ставлення до оточення самооцінка відіграє надзвичайно вагомую роль у підвищенні мотивації особистості до саморозвитку. Для ефективної оцінювальної діяльності учні мають знати про вимоги до робіт різного виду, набувати вмінь бачити помилки та пояснювати їх природу.

Взаємооцінювання – важливий чинник розвитку командного духу, взаєморозуміння, підтримки, критичного і водночас толерантного ставлення до інших “Я”. Оцінити навчальні досягнення однокласників завжди важко, бо об’єктивність потрібно виявляти не тільки до тих, кому симпатизуєш; окрім того, оцінити здобутки іншого неможливо без сформованої суми знань і вмінь з навчальної теми, без аргументованого аналізу матеріалу, без усвідомлення власних сильних і слабких сторін, а також без об’єктивного сприйняття здібностей своїх товаришів. Взаємооцінювання потребує також умінь донести до іншого справедливість свого рішення завдяки коректному ставленню та аргументованості суджень.

Метод взаємооцінювання зі зворотним зв’язком, як правило, застосовується для невеликих за обсягом творчих робіт – заповнення текстових лакун, різних описів, есе тощо. Учитель пропонує учням

(у ротаційних парах) обмінятися роботами і перевірити їх. Коментуючи позитивне та негативне в роботі однокласника, школярі мають зосередитися на двох показниках – чи не суперечить авторському задуму інтерпретація фрагмента тексту, його художнє осмислення, які нові думки, ідеї, наявні в аналізованій роботі, заслуговують на схвалення. Після повторного обміну робіт кожний учень висловлює свою згоду чи незгоду із зауваженнями однокласника.

Висновки

Сумативне (результативне) і формативне (допоміжне, мотивуюче) оцінювання відіграють важливу роль у формуванні компетентностей і компетенцій в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Невміння оцінити належним чином свої успіхи суттєво ускладнює розуміння помилок інших школярів. Шлях від самооцінювання через взаємооцінювання до міжгрупового оцінювання – складна траєкторія особистісного зростання. Вона супроводжується розвитком критичного мислення, формуванням таких важливих умінь, як аналіз, синтез, аргументація та інтерпретація, а також набуттям цінностей – уважності, толерантності, терпимості.

Література

- Колосовська Т.М., Марченко А.С., Уліщенко В.В. Тест-контроль. Українська мова та література. 7 клас : Зошит для поточного та тематичного оцінювання – Х.: ФОП Співак В.Л., 2010. — 144 с.
- Концепція “Нова українська школа” – Retrieved (27.12.2018) from: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>
- Пинская М.А. Формирующее оценивание : оценивание в классе : учебн. пособие / М.А.Пинская. – М.: Логос, 2010. – 264 с.
- Стратегічне планування: навч. посіб./О.В.Берданова, В.М.Вакуленко, В.В.Тертичка. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 101 с. - http://ipas.org.ua/old/doc/pr/pauci/SP_TOT.pdf
- Формативное оценивание на уроках. Практическое пособие для учителя/ Сост. Р.Х.Шакиров, М.Ф.Кыдыралиева, Г.Н.Сахарова, А.А.Буркитова. – Бишкек: “Билим”, 2012. – 76 с.

- Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. (2001) The Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: Current Practices at Polytechnics in Bangladesh and its Effects in Developing Students' Competences. *Pearson Education*, p. 303.
- Black, P., Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom Learning. *Assessment in Education*. No. 5, p. 70-74.
- Bloom, B.S., Hastings, J.T., Madaus, G.F. (1971). *Handbook on formative and summative evaluation of student learning*. New York: MacGraw-Hill. 923 p.
- Brown, S., Knight, P. (1994). Assessing Learners in Higher Education. Kogan Page. *Education*. 161 p.
- Fendo, O., Pudchenko, S. (2018). Virtual Laboratories as Innovative Educational Technologies in Higher Educational Institutions. *Intercultural Communication*, 5(2), pp. 175-190. <https://doi.org/10.13166/inco/94707> (in Ukrainian).
- Nitko, A.J., Brookhart, S.M. (2014). *Education Assessment of Students*. New Jersey: Person Education Ltd. 560 p.
- Scriven, M. (1966). *The methodology of evaluation*. Chicago: Rand McNally. American Educational Research Association. 140 p.
- Tool Number 1: Glossary of Planning, Monitoring & Evaluation Terms. Programme Manager's Planning Monitoring & Evaluation Toolkit. UNFPA. March 2004. p. 72.
- Wenjie Qu. (2013). The Analysis of Summative Assessment and Formative Assessment and Their Roles in College English Assessment System. *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 4, No. 2, March 2013, p. 335-339.

References

- Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. (2001) The Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: Current Practices at Polytechnics in Bangladesh and its Effects in Developing Students' Competences. *Pearson Education*, p. 303.
- Berdanova, O.V., Vakulenko, V.M., Terty'chka, V.V. (2008). *Strategichne planuvannya*. Lviv: ZUKCz, p. 61. Retrieved (10.12.2018) from: http://ipas.org.ua/old/doc/pr/pauci/SP_TOT.pdf (in Ukrainian).
- Black, P., Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom Learning. *Assessment in Education*. No. 5, p. 70-74.
- Bloom, B.S., Hastings, J.T., Madaus, G.F. (1971). *Handbook on formative and summative evaluation of student learning*. New York: MacGraw-Hill. 923 p.

- Brown, S., Knight, P. (1994). Assessing Learners in Higher Education. Kogan Page. *Education*. 161 p.
- Fendo, O., Pudchenko, S. (2018). Virtual Laboratories as Innovative Educational Technologies in Higher Educational Institutions. *Intercultural Communication*, 5(2), pp. 175-190. <https://doi.org/10.13166/inco/94707> (in Ukrainian).
- Formaty vnoe ocheny vany'e na urokax*. Prakty'cheskoe posoby'e dlya uchytelya. (2012). Ed. R.X. Shaky'rov, M.F.Kydyraly'eva, G.N. Saxarova, A.A. Burky'tova. Bishkek: "By'ly'm", 76 s. (in Russian).
- Kolosovs'ka, T.M., Marchenko, A.S., Ulishhenko, V.V. (2010). *Test-kontrol'. Ukrayins'ka mova ta literatura. 7 klas: Zoshy't dlya potochnogo ta tematy'chnogo ocinyuvannya*. Kharkiv: FOP Spivak V.L. 144 p. (in Ukrainian).
- Koncepciya „Nova ukrayins'ka shkola”*. Retrieved (10.12.2018) from: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf> (in Ukrainian).
- Nitko, A.J., Brookhart, S.M. (2014). *Education Assessment of Students*. New Jersey: Person Education Ltd. 560 p.
- Py'nskaya, M.A. (2010). *Formy'ruyushhee ocheny'vany'e: ocheny'vany'e v klasse*. Moscow: Logos, pp. 223-224. (in Russian).
- Scriven, M. (1966). *The methodology of evaluation*. Chicago: Rand McNally. American Educational Research Association. 140 p.
- Tool Number 1: Glossary of Planning, Monitoring & Evaluation Terms. Programme Manager's Planning Monitoring & Evaluation Toolkit. UNFPA. March 2004. p. 72.
- Wenjie Qu. (2013). The Analysis of Summative Assessment and Formative Assessment and Their Roles in College English Assessment System. *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 4, No. 2, March 2013, p. 335-339.

Received: 20.11.2018

Accepted: 28.01.2019

TETIANA NAZARENKO
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7354-5245>
geohim@ukr.net

Institute of Pedagogy of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv

Nazarenko, T. (2019). Cartographic literacy as a condition of communication and security. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 117–137. DOI: 10.13166/inco/103629

Cartographic Literacy as a Condition of Communication and Security

ABSTRACT

Modern Ukrainian school faces a serious task: to form in graduates information and communication skills that will allow them to quickly perceive and process big information flows presented in various sign systems, to teach the use of modern means, methods and technologies of working with information sources. The European Parliament and the Council of the European Union in 2006 selected eight core competencies for the lifelong learning. One of these competencies is called digital. The basic knowledge, skills and competencies associated with digital competence are defined as: confident, critical and responsible use and interaction with digital technologies for learning, work and participation in the community. This includes information literacy and data literacy, communication and collaboration, creation of digital content (including programming and mapping), security (including knowledge of digital well-being and cybersecurity) and the solution of various problems, including economic, social and personal.

Purpose. The purpose of the study is the process of forming the subject competence of the student, consisting of the substantive component of geographical science–cartography.

Material and methods. In the process of research, we have used a combination of general scientific, general and special methods, including various levels (descriptive method, comparative method, statistical analysis, etc.). Since the rapid growth of information systems requires orientation of modern education to use

active learning technologies, we have also used cartographic methods that included digital, diverse sign systems and GPS technologies in our pedagogical research.

Conclusions. It is impossible to convey knowledge about yet unknown phenomena of nature or to teach students to construct and use the non-existent technique, there is one way – to form a search style of thinking, to instill interest and taste in knowledge and research, to develop the opportunity to see and appreciate the aesthetic side of evidence, to teach the general laws of the future activities, to equip methods of mastering and synthesizing new knowledge in any subject area, to create a broad communication outlook of a contemporary student. Work with cartographic materials at geography lessons has been highlighted in methodological recommendations by a number of scientists. Our task is to update this information.

Keywords: *geography teaching method; cartographic competence; geographic map; knowledge of cartography; ability to read the map.*

Introduction

Modern humanity is in sign systems. Drawings, diagrams, topographical and geographical maps, numerical data, tables, formulas, signatures, inscriptions, texts, road signs, various types of conditional signals are all integral features of the manifestation of modern civilization. From the point of view of modern culture, signs play a large role, which has no expressive similarity with the object of the image (words are not similar to the objects in question, musical notes are not similar to music, money is not similar to goods, mathematical formulas that describe and allow to determine the course aircraft, not like the plane, or the trajectory of its flight, etc.). Thus, successful professional implementation requires special inclinations for immersion in the imaginary world of dry notation, for distracting from the real properties of an object of the surrounding world and focusing on information that carries certain attributes. When working with signs, as well as when working with any objects, monitoring, checking, accounting, information processing and the creation of new signs are necessary to make people feel safe in the environment.

Geography cannot be learned without using a variety of geographic maps. A modern lesson geography differs from other lessons precisely in the presence of a geographical map and work with it. At one time, the remarkable

geographer Nikolai Baransky aptly told about this (Baranski, 1990, p. 21-23). He emphasized the importance of a geographic map: “the map is the alpha and omega (that is, the beginning and the end) of geography”; “The map does not allow empty spaces; empty spaces on the map signal the failure of geographic research”; “The map contributes to the discovery of geographical patterns, that is, the laws of the distribution of space, correlation, combination and interaction of phenomena on the surface of the globe”; “The map is an intermediary between the researcher and the object of his research”; “Map” is the second language of geography, as a drawing in geometry “; “The map is not only a necessary means of research, but also an indispensable element of geographical representation”; “The map is one of the criteria of geography”; “Map – a tool for detecting geographical correlations”; “Map is a means of clarity”, etc. All geographic research begins with a map and returns to the map. On the basis of maps, the characteristics of the territory, countries are given, they measure, predict, analyze, summarize, draw conclusions. A geographical map is a symbolic representation of the earth’s surface on a scale plane. A geographical map is a representation of a model of the earth’s surface in a reduced form, containing a coordinate grid with symbols on a plane. Several maps are combined in a special guide–atlas. The map is a cartographic projection, a reduced generalized image of the surface of the Earth, another celestial body, or extraterrestrial space, which shows objects or phenomena located on it in a certain system of symbols. The map is a mathematically defined figurative and symbolic model of reality. Now any smartphone is equipped with GPS technology, navigator, etc. With the help of a program on a smartphone, you can find out where a particular object is located, for this you need to use information literacy, which allows you to communicate and collaborate. online through digital content (including programming) that provides some security (including digital well-being and cybersecurity competence) and solutions to various problems, including economic, social, and personal.

Purpose. The now puts certain tasks to give answers with help skills to adapt students to life in the information society through the development of information and communication culture by various information tools (textbook

paper and digital, educational books, television, radio, newspapers, magazines, directories, Internet, student and family environment, etc.), in order to give students, the opportunity to confidently solve various problems, including economic, social and personal.

Material and methods. In the scientific and pedagogical studies, two approaches to the interpretation of the notion “information culture” are traced: the humanitarian, which describes the main procedures for operating traditional printed information (textbooks, books, manuals, etc.) and technical, which is reduced to the use of the latest information technologies (digital disks, the Internet, interactive maps, electronic tutorials). The notion of “information culture” consists of the concepts of “communication”, “information exchange”, “dialogue”, “communication”, “communicative competence”, etc. In many cases, the concept of a communicative culture for communication is replaced, where it is reduced to the mere ability to receive and transmit information as a repeater. Almost in all cases, the concept of “communication” is based on skills and abilities, and occasionally – knowledge and, in general, no value orientations in the sense of communicative culture. Therefore, we propose the concept of “information culture” and “communicative culture”, not to divide, but consider them as an integrated concept – “information and communicative culture”. Thus, information and communicative culture is one of the components of a universal culture of a person, consisting of ideological information, a system of knowledge and skills that predetermine the purposeful creative activity of a person to meet individual information and communication needs and create a dialogue interaction with the environment where they are observed the relationship between nature and society.

Digital competence as a condition of communication

Information technology education in a broad sense – is a complex of socio-pedagogical transformations associated with saturation of educational systems with information products, tools and methods; and in the narrow one – the introduction into educational institutions of the system of formation of information tools based on microprocessor technology, as well as information

products and pedagogical technologies based on these means. Information technology education does not crowd out traditional – the amount of “paper” and “numerical” information continues to grow. Gradually, a multi-level system of providing information on different media and in various sign systems, in which the traditional and information technologies interact closely, is developed. In connection with the emergence and development of many sign systems, which creates a multicomponent “information field”, there is a problem of informational (communicative) adaptation of man in society.

Among the specific socio-pedagogical problems, the central place is the contradiction between the pace of increase in knowledge in society and the limited ability of their assimilation by the individual. Attempts to solve this contradiction lead to the abandonment of the absolute educational ideal (fully developed personality) and the replacement of it with a specially determined educational ideal – the maximum development of human abilities with self-realization. It is necessary to ensure the right of the person to choose the directions of education, which leads to the introduction of sufficiently early differentiation of education and the creation of systems of continuing education. Realizing the idea of continuing education is possible only by preparing the necessary conditions for self-education: the creation of an organizational and legal basis for access to various sources of information, the formation and development of human abilities related to its search, processing, perception, understanding, use. A person who does not possess information technologies is deprived of one of the adaptation mechanisms in a dynamically developing society. There is a problem of formation and development of information culture of the individual through the formation of digital competence.

Analyzing the relevant experience of Turkish colleagues (Coach, Demir 2014) on cartographic literacy, we conclude that this urgent problem concerns modern society, since we often use maps in such activities as: ground sources and their distribution, preparation of development plans developed to process this data. valuable resources providing national defense and security, solving border problems, determining routes (highways, railways and oil pipelines or gas pipelines, etc.), and for this it is necessary to develop cartographic competencies among schoolchildren. (Coach, Bulut, 2014).

Encoding information on maps and deciphering this information and its interpretation are extremely useful not only in geography, but also in our everyday lives. The same topic is found in the works of other European geographers, who are not indifferent to the topic of cartographic literacy in schoolchildren. (Adams, 2009; Gould, 1991)

But, practice of informatization of institutions of general secondary education has raised a number of problems. One of the most acute (apart from material and organizational) is the problem of “resistance of teachers” to the introduction of information technologies into the learning process, caused by the contradiction between collective forms of learning, characteristic of a class-specific system, and the individualization of learning, which is stimulated by personal means (computer, laptop, smartphone, etc.). Another problem is the probable decrease in interpersonal contacts by expanding the use of depersonalized information. An important range of problems is related to the legal principles of disseminating information in the education system, namely: students’ rights to receive information, protection against the use of information about the student by other persons at his own expense and from unauthorized access to school databases; copyright and, in particular, the use for educational purposes of information prohibited for free distribution; protecting information from intentional and unintentional damage (for example, computer viruses), etc.

The use of digital technologies in geography and economics classes in the Lyceum is necessary to introduce instead of and in addition to other modern technologies. A student must be able to analyze independently, compare, describe, and for this he needs to be able to speak. Therefore, only machine control of knowledge for school is not suitable. However, even the most intelligent program is not capable of replacing observation in nature, the use of passages from works of art in the description of nature. But, for example, to descend to the bottom of the oceans of the world or to see the general circulation of the atmosphere from outer space will have to be far from everyone. It is in the knowledge of these places of the Earth that digital technology (in part, it’s even a smartphone) will become an assistant student and teacher. The use of multimedia tools when displaying images on a large

screen can greatly improve the visibility of learning. Mykola Baransky argued: “None of the study subjects requires such a degree of clarity and cognition as geography, and at the same time, none of the educational subjects represents a more favorable field for the application of visual and cognitive methods of teaching, as geography” (Baransky, 1990, p. 30).

Requirements for information technology lessons

Each lesson or stage of training requires its type of software. When constructing training programs in geography, it should be remembered that:

- ▶ In the lessons of the mastering of new material, a demonstration program is required, which will allow the student to convey theoretical material to students in an accessible, vivid, visual form;
- ▶ In the lesson of consolidation of knowledge it is expedient to use controller programs, where students consolidate the acquired knowledge and necessary skills on this topic;
- ▶ In the control lesson, using a PC, the teacher can carefully check how much the student has learned a large amount of the material passed;
- ▶ At the lessons-workshops, students improve their ability to map maps, fill tables, draw conclusions, and work with statistical tables.

In the lessons of studying the new material or fixing the material you can use:

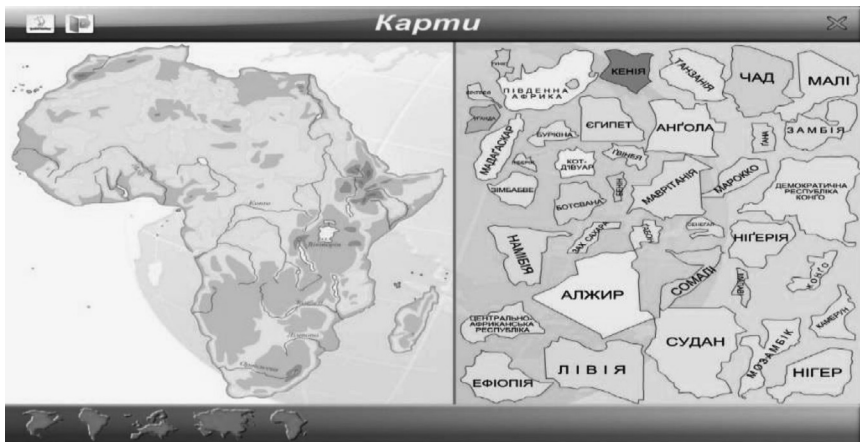
- ▶ multimedia guides – interactive background information from any object of nature with color photographs, videos;
- ▶ multimedia encyclopedias – interactive background information including color graphics, animation, sound effects.

For each job, the goal is defined, the task is developed. Students are asked to compare maps, fill in tables, draw conclusions. All practical work has a reference material. After performing the work, it is proposed to carry out control evaluation tests. To activate knowledge, you can include in the program game points, which enlivens the students’ perception of material, instill interest in studying the subject, improves creativity. For example, you can use interactive crosswords, or interactive maps, where students move one

finger in the continental space and apply it when checking, for example in the test mode. For example: test using images (geographic maps of the world, continents, countries, fragments of maps):

We will show this in the form of images that are taken from the interactive training manual “Training tests to prepare for external independent assessment”

Fig. 1. Tutorial card element. Maps.

Source: (Topuzov, Nazarenko, Kapirulina, 2008).

For example: on the left side of the screen is the “blind” map of the continent of Africa, and on the right is the countries located in Africa. It is necessary to fill in the “blind” geographical map with the help of a computer program. If a student incorrectly positions the country in the place where it should be, the program does not respond. Thus, regional geographical and cartographic competencies are verified.

Information technology education does not crowd out traditional – the amount of “paper” and “digital” information continues to grow. Gradually, a multi-level system of providing information on different media and in various sign systems, in which the traditional and information technologies interact closely, is developed. In connection with the emergence and development of many sign systems, which creates a multicomponent “information field”, there is a problem of informational (communicative) individual’s adaptation in society.

A little has changed since that time, when Nikolai Vasilyevich Gogol, a teacher of geography, and at the same time writer, wrote: “With existing methods of teaching geography is mostly a matter of memory, and therefore it is not surprising if the student for a short time is forgetting what was learned” (Krylovets, 2009, p. 43). Formation of geographical culture in students of the main school is impossible without a meaningful component of geographical science – cartography, which is part of cartographic literacy. This concept, by the definition of S. Bulanov, should combine the theoretical knowledge of students about the specific properties of the main types of geographical images, the ability to obtain geographic information from them, as well as knowledge of the location, relative dimensions, forms of the most important objects on the earth’s surface and the ability to create the simplest cartographic products (Bulanov, 2003, p. 74-75). A separate large unit in scientific and methodological research is the question of the introduction of geof ormation technologies in the school boarding school. The method of working with maps is presented in the Concept of studying geography at school (Topuzov, Nazarenko, Kornye yev, Krugly’k et al., 2009, p. 15).

Work with cartographic materials at geography lessons in general secondary school’s Methodical recommendations were highlighted by P.S. Skavronsky (Skavronskiy, 2009, p. 32-37). O.Ya. Skuratovich, who has divided this process into three stages, has proposed a series of tasks for each of them, the process of forming pupils’ skills and abilities for the use of cartographic materials. O.Y. Skuratovich, as one of the main requirements for the organization of the educational process in geography, offers a comprehensive use of cartographic materials (geographic atlases, contour and wall maps, other cartographic products) in each lesson. As an independent methodological theme, the author singles out methodological requirements for working with wall maps (Skuratovich, 2000, p. 16). The introduction of cartographic tasks for all school geography courses forms the basis for the teacher’s creative activity regarding the creation of own collections of supplies and exercises for independent and practical work with cartographic works.

Teachers of geography and methodologists have accumulated some critical material on the study of geography through new textbooks and curricula. Today

wide discussion of all issues and aspects of further improvement of teaching of school geography has begun, including the balancing of quantitative and qualitative indicators of cartographic content in geographic education. Thus, largely from the optimal combination of the requirements of the curriculum, on the one hand, and the requests and capabilities of students, on the other, depends on the educational authority of the cartographic component of geographical education.

The content, structure and volume of cartographic material in the school course of geography in the main school are determined by the regulatory documents, first of all, the State standard of basic and complete secondary education. Requirements for pupils' knowledge in the state standard are presented in seven educational fields, including the natural sciences. The content of the geographical component of the field of natural science provides the formation of a spatial representation of the Earth.

State requirements for the level of geographic training of students include the ability to use plans, maps and other sources of geographic information. It is on the requirements of this document that the existing geography curricula are built. In our opinion, the effectiveness of the formation of cartographic concepts is significantly influenced by the content of the educational material, the sequence of study, its distribution by subject and individual courses in the curriculum on geography. A certain basic mapping level should be formed at the beginning of the study of the geography course, but this requires additional time and a variety of methodological approaches (*Derzhavnyj standart osvity v Ukraini*, 2004).

Updated mapping tools should help schools

We have analyzed in detail the content of the cartographic component of geographical education of schoolchildren according to current textbooks on geography for the main school. Let's assume that this question is one of the key points in the geography course. Students are directly acquainted with the map in the 6th form when they begin to study a subject such as geography for the first time. But the violation of the logic of the presentation of educational material results in the inefficient assimilation of cartographic concepts, for example: educational

information is given about the world tour, the crossing of the zero meridian, the equator, the continents, etc., and the scientific geographic concepts of the “mainland”, “ocean”, “meridian”, “Equator”, “latitude”, “longitude”, “globe”, “card” are introduced in the months of the academic year, that is, the requirements for cartographic training, which set the curriculum for geography for the school, cannot be implemented without propaedeutic under students’ studies.

One of the important components of geographic education at the present stage of development of the Ukrainian school is the introduction of information and telecommunication technologies in the educational process. It’s been a decade since the students got the first, let them be simple and primitive, according to modern standards, pedagogical software products. The next step in computer support for teaching geography were the designers of the lessons with the functions of the application of various multimedia applications, expanded the possibility of application in the educational process of Internet resources.

Information technology (ICT) is being actively implemented in school geography, in particular, new cartographic means of teaching for students on electronic media have been created. The update requires a methodology for studying the basics of cartography in school geography courses. Back in 1997 at the 18th conference of the International Cartographic Association (ICA) in Stockholm, emphasis was placed on the problems of introducing telecommunication facilities in cartography and combining GIS technologies with the Internet. At the present stage, several theoretical concepts have been formed in cartography. At the same time, in the 90’s of the twentieth century began to form a new geofomation concept. According to it, cartography is considered as a science of system information-cartographic modeling and knowledge of geosystems. If we look at the current structure of cartography, it should be noted that it is not something frozen and unchanged. There are new branches. With the development of electronic computing technology, the search for new cartographic projections “took over” machines.

The emergence of global systems (GPS, in the Ukrainian version – GIS) has led to the creation of a new direction in mathematical mapping – satellite positioning. In recent years, Internet mapping has become a common place

affair. On the market of computer technologies, new hardware-software for cartographic Internet servers and Internet GIS appeared, and multimedia has become part of everyday life practice, when it is possible to calculate the location of a geographic search object using the help of a smartphone. coordinates.

The cardinal changes occurred in the geodetic provision of cartography: the global positioned systems became the main means of binding and ground surveillance, and aerospace surveys. High-precision digital technologies have proven to be most effective in creating topographic and thematic maps and digital terrain models. Thus, these changes relate to the main components of mapping: the method of data collection, designing techniques, drawing up, creating, presenting and disseminating maps. A well-known scientist-methodologist, cartographer A. Berlyant even introduced the term “pre-computer stage of development of cartography” thus emphasizing the entry of cartography into a qualitatively new period of development related to ICT (Berlyant, 2002, p. 45). All these changes should be widely reflected in school curriculum, in particular in the methodology of teaching geography at school.

Educational process in geography at school requires new cartographic resources in terms of content, forms, educational opportunities. Seventy-year cartography-geoinformatics are increasingly thinking about creating mapping tools that differ significantly from traditional maps and atlases.

Today, three-dimensional digital simulation helps build a bulk image, and animation gives the cards a dynamic aspect, and such images have already become widespread. However, questions arise that today there is no unambiguous answer. Should the card reader ever be over the card, see it at the top, does it make sense to place it on the map? Is partial or complete refusal of a symbolic image and a transition to a photo card correct? We believe that these questions will be answered when practitioners will be able to massively test the fundamentally new electronic cartographic products in their classrooms.

Our research shows that the problem issues that are “chasing” in decades’ school cartography, remain in the modern school. And if the question about the inclusion of relevant topics and sections of school cartography in educational

programs today is solved more or less satisfactorily, then the scientific and methodological support for studying cartography at school remains insufficient. The results of the study of the practical activities of geography teachers highlighted another important problem of school cartography. It turned out that to a large extent, the flaws in the formation of cartographic concepts are aggravated by the fact that for many decades, for educational purposes, the country does not issue topographic maps and plans of localities around schools. Almost all well-known methodologists emphasize the great importance of such maps (plans) for studying geography. They are much more intelligent than the pupils than small-scale maps, since they are less generalized, contain most of the large-scale conventional signs, they do not have the distortion-rhesus characteristic of small-scale maps. A vivid confirmation of the value of such an approach in the study of maps is the expression of a scientist-methodologist S.V. Bulanova: "To start immediately from such a complex symbolic image of a country that is a small-scale geographic map is just as wrong as compelling children to study in books intended for higher education institutions" (Bulanov, 2003, p. 89). It is difficult to disagree with the statement of R. Zemledukh: "Mapping cannot be taught verbal methods. It is necessary to constantly apply visibility, exercises with cards and other manuals" (Zemledukh, 1993, p. 251). In a monograph devoted to questions of the theory and methodology of the development of means of studying regional geography L. Zelenska discloses the relevance of the creation of regional cartographic products, proving its effectiveness during the formation of the geographical image of the territory (Zelenska, 1998, p. 57-59). Along with the technical and financial reasons that predetermined such a situation, a certain underestimation of the educational importance of such topographic maps in the national methodology of geography should also be mentioned.

We are convinced that today it is not enough to have educational pictorial maps or plans of non-existent territories in schools. Our research has shown that the effectiveness of studying cartography on local material with the use of topographical maps and town-planning plans where the school is located is much higher than in schools where traditional educational maps were used. The presence of such maps and plans (usually self-made) has become a significant

motivating factor, an additional stimulus to the study of geography and, ultimately, the motive for choosing the very geographic profile of education in high school. This situation is being addressed in our schools by inducing teachers and students to independently create plans for their area, in particular through field surveys. In our opinion, these types of practical work are possible in the basic school, but for the production of students suitable for use in the educational process, maps and plans need corresponding special courses, electives and appropriate training of the teacher of geography.

The curriculum sets the task of the student to be able not only to read maps and plans, but also to apply them in practical activities, to solve specific tasks. For example, mapping of the ecological situation in the village and its surroundings, the preparation of tourist trips, etc. (Navchal'ni programy` z geografii ta ekonomiky, 2017).

At the same time, without corresponding cards of these tasks the school will not perform. As a result of our research we can formulate the basic requirements for the properties and possibilities of future electronic topographic maps and plans for educational institutions: the scale of maps, plans should be at least 1:10 000; cartographic image can be edited, modified, supplemented by simple programs; maps and plans should be updated periodically over the Internet; it is necessary to create thematic maps on the basis of an electronic topographic contour map; to predict the possibility of a step change in the scale of a map or plan, putting in their content a different degree of generalization depending on the user-selected scale.

An important place in working with the map is the cartographic method. With its help, the teacher creates a cartographic image of the territory. One of the elements of this method is the ability to read the map. By the ability to read the map understand the ability to give a description of the territory and individual geographical objects on the basis of the map.

Cartographic component of mass geographic culture, which is formed during the study of geography in educational institutions, is cartographic literacy.

This concept, by definition, professor L. Datsenko, must unite combine the presence of students with theoretical knowledge about the specific properties

of the main types of geographical images, the ability to obtain geographic information from them, as well as knowledge of the location, relative sizes, forms of the most important objects on the earth's surface, and the ability to create simple cartographic works. Requirements to cartographic literacy of schoolchildren have changed several times. These changes were conditioned, mainly, by changes in the social order of the society to the cartographic preparation of students (Datsenko, 2011, p. 72).

A separate powerful unit in scientific and methodological researches is the issue of introducing into the school boarding school the achievements of geoinformation technologies, since their implementation can solve complex problems in all spheres of human activity that are related to the use of spatial information. The privilege of GIS technologies (GPS) in toponymical studies is the ability to visualize. GIS (GPS) involves the accumulation, analysis, systematization of toponymical information, creates new maps, which are in great demand in educational activities and tourism. The application of the geoinformation approach allows the storage of the latest, old and lost (historical) geographical names in the database. The peculiarity of using GIS-technologies during the construction of a toponymical database is the creation of interactive maps and the ability to include photographs, charts, diagrams, texts, etc. into the database (Audet, 1997, p. 293-300).

Digital competence as a condition of formation of geographical

Cartography, as a field of exact sciences, has long been using mathematical methods and therefore earlier other Earth sciences began to use the capabilities of electronic computing machines (computers) to construct a cartographic image. Stacking cards using a variety of software and hardware has long surpassed the precision and design of traditional technology. However, it's a mistake to assume that digital cartography is a direct extension of traditional (paper) cartography and should be its exact copy. It developed in the general development of computer technology and is more informational product than cartographic. Traditional geographic skills acquire a new level in the use of spatial digital technologies.

In Ukraine, the necessity of active acquaintance of lyceum students with the basics of geoinformation systems (geoinformatics) and the essence of geoinformation technologies has long been over. According to the new Law on Education, the profile secondary education corresponds to the third level of the National Qualification Framework, which creates considerably better conditions for differentiated learning, taking into account the individual peculiarities of students' development, which differ primarily in qualitative composition of their abilities. It is expedient to have in-depth study of individual subjects, the widespread use of elective courses and electives, among which geoinformational education should take the leading role, which will provide opportunities for students to develop digital competence.

International studies conducted in Ukraine by the State Service of Quality of Education – TIMSS, PISA, PEARLS, etc., show that Ukrainian students quite well fulfill reproductive tasks, but show a low level of formation of general educational skills to work with code information presented in texts, tables, diagrams, drawings, diagrams, maps, etc. A large number of students do not perform the tasks in which they need to be answered in a free form, indicating the lack of development of adolescents in communicative skills necessary for forming their own thoughts, which should be presented in the form of a coherent verbal presentation (Nazarenko, 2013, p. 251-252).

Since the modern digital camera and even the smartphone is decorated with a modern digital camera, photographing any object in a digital photo displays information about geotagging (details of shooting). Examples of the tasks presented in the signatures to Figures 2-3 do not exhaust the possibilities of modern digital means and their use in the educational process from geography, because you can find places not only on a paper map but also on a satellite image, to execute the mini project “Going to rest from Kiev (fig.2) to the Odessa region (fig.3) – Tayirovo, Chornomorka-2, Ovidiopol'sky district”. Using data from photographs in a geography lesson, motivating students that they can solve a mathematical problem based on the Pythagorean theorem.

Fig.2. Kyiv, Obolonska embankment” (using geotagging).

Source: own work. Details of shooting: GPS Height: 97 m Latitude N 50 ° 30'15.715 "Longitude E 30° 30'55.462".

Possible questions: answer where the picture was taken? What time of year are we seeing? What can you say about the ecological features of the area? What measures should be taken to prevent the pollution of the Dnieper?

Fig. 3. Odesa region (using geotagging).

Source: own work. Details of shooting: GPS Altitude: 35 m. Latitude N 46 ° 22'12,958 "Longitude E 30° 42'06,821"

Possible questions: where is the picture taken? How do you see the landscape in the picture, for which area is it characteristic? What do you think, what coast of the sea is shown in the photo? Estimate the distance between the places made in photo 2. and photo 3. (photo 2-3 belong to the author of the article T. Nazarenko and were taken directly in those places, as evidenced by the content of the photos). If you do not have these photos in front of you, it will be difficult for you to answer such questions.

It is also important to use the BYOD concepts (Bring Your Own Devices) and Blended Learning here, which are now considered the most promising. One can conclude that it is expedient not only to in-depth study of individual subjects, but also the widespread use of elective courses and electives, among which the geoinformational education should be a prominent place that will enable the formation of digital competences in the lyceum students, will facilitate the updating of knowledge.

Conclusion

In Ukraine, it has long been necessary to actively familiarize high school students with the basics of geo-information systems (geo-informatics) and geo-information technologies. According to the new Law on Education, secondary education corresponds to the third level of the National Qualifications System; this creates significantly better conditions for differentiated learning, takes into account the individual characteristics of the development of students, which are distinguished primarily by their qualitative abilities (*Zakon pro osvitu*, 2017).

It is advisable to in-depth study of individual subjects, the widespread use of elective courses and electives, among which geo-information education should take the main place, which will create opportunities for the formation of digital competence in high school students. Thus, considering changes in the content and structure of geographic cartographic education in Ukraine in recent years, we have come to the conclusion that the most urgent direction of the development of school cartography in the future will be the widespread introduction of information and telecommunication technologies, primarily GPS (GIS-technologies).

The emergence of a new digital cartographic product, on the basis of which programmable pedagogical tools are created, will stimulate the further development of the school geography methodology, the contents of which include cartography, as new teaching methods and organizational forms of education are being created. Geography through the map acquires spatial images. It is known—it is impossible to study geography without a map.

Detected disadvantages in the geographical preparation of students can be largely eliminated if in the learning process a predominant activity approach that is not based on the transfer of the advanced knowledge to the students, but forms the ability to acquire knowledge independently when working with any information. To do this, it is necessary to develop the adaptation skills of students in the information society through the development of information and communication culture by various information tools (textbook, manual paper and digital, educational books, television, radio, newspapers, magazines, directories, Internet, student and family environment, etc.).

Among the specific socio-pedagogical problems, the central place is the contradiction between the pace of increase in knowledge in society and the limited ability of their assimilation by the individual. Attempts to solve this contradiction lead to the abandonment of the absolute educational ideal (fully developed personality) and the replacement of it with a specially determined educational ideal – the maximum development of human abilities with self-realization.

The study does not exhaust all aspects of the problem of cartographic communication implementation. The scientific rationale deserves the development of technology teaching activities in an information society, students' adaptation to various digital gadgets, from mindless use to useful application goals and security.

References

Adams, Paul C. (2009) *Geographies of Media and Communication. Critical Introductions to Geography*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, Retrieved 20.11.2018 from: <https://trove.nla.gov.au/version/45928077>

- Audet, Richard H., Joshua Paris. (1997). GIS implementation model for schools: Assessing the critical concerns. *Journal of Geography*, No. 96(6), p. 293-300.
- Baranskyj, N. (1990). *Metodika prepodavanyya ekonomycheskoj geografyy [Methods of teaching economic geography]*. Moscow: Prosveshhenye, 303 p. (in Russian).
- Berlant, M. (2002). *Kartografia: uchebnik dlya vuzov [Cartography: a textbook for universities]*. Moscow: Aspekt Press, 336 p. (in Russian).
- Bulanov, S. (2003). *Problemy soverchenstvovaniya sistemy kartograficheskikh znaniy i umeniy v shkolnoy geografii [Problems of improving the system of cartographic knowledge and skills in school geography]*. (PhD Thesis). Moscow [From the funds of the Russian State Library]. 151 p. (in Russian).
- Gould, Peter. (1991) Dynamic Structures of Geographic Space. In *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information*. Edited by Stanley D. Brunn and Thomas R. Leinbach, London: HarperCollins, p. 3-30.
- Datsenko, L. (2011). *Navchalna kartografiya v umovax informatyzaciyi suspilstva: teoriya i praktyka [Educational cartography in conditional information support: theory and practice]*. Kyiv: DNVP "Kartografiya", 228 p. (in Ukrainian).
- Derzhavnyj standart osvity v Ukraini. [State education standard in Ukraine]*. Retrieved 20.11.2018 from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-%D0%BF> (in Ukrainian).
- Zakon pro osvitu (05.09.2017)*. Retrieved 20.11.2018 from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (in Ukrainian).
- Zelenska, L. (1998). *Teoretychni i metodologichni osnovy stvorenya zasobiv navchannya geografii (regionalnyi component) [Theoretical and methodological foundations for the creation of geography teaching tools (regional component)]*. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskogo universytetu, 244 p. (in Ukrainian).
- Zemledukh, R. (1993). *Kartohrafiya s osnovamy topohrafiy: uchebnoe posobyie [Cartography with the basics of the topography: a tutorial]*. Kyiv: Vyshcha shkola, p. 456 (in Ukrainian).
- Kornyeyev, V., Kruglyk, L., Nazarenko, T., Topuzov, O. et al. (2009). *Koncepciya navchannya geografii v shkoli [The concept of studying geography at school]*. *Pedahohichna presa: Geografia i osnovy ekonomiky v shkoli*, No. 7-8, p. 15-21 (in Ukrainian).

- Koç, Hakan & Selçuk Beşir Demir. (2014). Developing Valid and Reliable Map Literacy Scale, Volume 4, Issue 2, pp. 120-137. Retrieved 20.11.2018 from: <http://dergipark.gov.tr/rigeo/issue/40894/493735>
- Koç, H. & Bulut, İ. (2014). Environment and Life in the Mediterranean, International Congress of Turkish Association of Geographers, 4-6 June 2014, Muglia Sitka Cotman University, Turkey.
- Krylovets, M. (2009). Mykola Gogol yak geograf [Nikolai Gogol as a geographer]. *Pedahohichna presa: Geografia i osnovy ekonomiky v shkoli*, No. 3, p. 42-44 (in Ukrainian).
- Navchalni programy z geografiyi ta ekonomiky [Training programs in geography and economy]* (2017). Retrieved 20.11.2018 from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (in Ukrainian).
- Nazarenko, T. (2013). *Metodyka navchannia geografii v profilnii shkoli: teoriia i praktyka [Methodology of teaching geography in profile school: theory and practice]*. Kyiv: Pedagogichna dumka, 318 p. ISBN 978-966-644-362-8. Retrieved 20.11.2018 from: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9886> (in Ukrainian).
- Skavronskyi, P. (2009). Zmist i struktura ponyattya “kartografichna kompetentsiya” [Content and structure of the concept of “cartographic competence”]. *Pedahohichna presa: Geografia i osnovy ekonomiky v shkoli*, No. 6, p. 32-37. (in Ukrainian).
- Skuratovich, Y. (2000). *Robota z kartografichnymi materialamy na urokakh geografii v zagalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh [Work with cartographic materials at geography lessons in general educational institutions]*. Kyiv: NVP “Kartografia”, 16 p. (in Ukrainian).
- Topuzov, O., Nazarenko, T., Kaporulina, S. (2008). *Trenuvalni testy dlya pidgotovky do zovnishnogo nezalezhnogo ocinyuvannya z geografiyi (z dyskom) [Training tests for preparation for external independent evaluation from geography (with a disk)]*. Kyiv: DP “IPTP”. Retrieved 20.11.2018 from: <http://rozumni.net> (in Ukrainian).

Received: 20.10.2018

Accepted: 01.02.2019

SOCIOLOGY

KATERYNA NASTOIASHCHA

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2338-9448>
kvitka2155@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine, Kyiv

Nastoiashcha, K. (2019). Hlobal'nyy trend indyvidualizatsiyi yak faktor transformatsiyi sotsial'noho kharakteru. [The global trend of individualization as a factor of social transformation]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 141–159. (in Ukrainian). DOI: 10.13166/inco/103631

The Global Trend of Individualization as a Factor of Social Transformation

ABSTRACT

The article is dedicated to individualization, which is considered as a globalization trend that affects all spheres of life of modern person, causing the transformation of social relations and social character. In particular, individualization as a trend has also caused some relevant accompanying tendencies such as atomization, alienation of personality, depersonalized communication and “colonization of the future” (Giddens) which changes the norms, rules of conduct and customs of a modern person. While market orientation (according to E. Fromm) has made a person pragmatic, cynical and commercialized all spheres of life, the rationalization with the domination of individualization as a global trend has redirected the vector to individual, personal rationalization, as a reflection on existential issues. The collected data also clearly indicates how quickly changes towards individualization in basic social values spread, transforming the social nature of postmodern society into a post-material one which transforms the system of everyday practices of the modern person.

Purpose. To analyze how individualization as a global trend has influenced the transformation of the social nature, outline the main vectors of changes in social relations.

Methods. The methods involved have been philosophical, general scientific and special sociological methods, in particular methods of analysis, synthesis, comparison, reasoning by analogy, theoretical modeling, and the like. The author relies on the process and activity approaches, the theory of globalization and the sociology of social changes. Also data from world sociological studies has been applied to the analysis.

Results. Individualization as a global trend has been proved to have influenced the transformation of the social character of modern society, in particular, in the formation of new value priorities and life goals of the individual, the emergence of new standards of conduct and daily practices. It can be assumed that the growth in the future of social responsibility and ecological consciousness will be positive in this context. At the same time, the growth of the role of the individual and his activity in the political and social sphere will lead to an increase in the “aggressiveness” of citizens and an increase in the conflict-related nature of social relations.

Conclusions. The formation of a new social character, the emergence of new forms of social organization and communication (social networks, etc.) along with the strengthening of the vector of individualism will enhance the ability and ability of civil society to influence the power (new modern ways of organizational and technological influence). This will lead to the emergence of a new class – creative. The emergence of modern ideologies on the basis of communication, information and multimedia revolutions determines transformation of the society communicative space, which will further multiply new life styles based on practices of civic activity.

Keywords: *individualization; global trend; social character; social relations; emancipation values; postmaterialism.*

Глобальний тренд індивідуалізації як фактор трансформації соціального характеру

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена індивідуалізації, яка розглядається як глобалізаційний тренд, якій впливає на всі сфери життя сучасної людини, викликаючи трансформацію соціальних відносин і соціального характеру. Зокрема індивідуалізація як тренд викликає і відповідні супутні тенденції – такі як атомізація, відчуження особистості, знеособлена комунікація, “колонізація майбутнього” (Гідденс), що змінює норми, правила поведінки, звичаєву культуру сучасної людини. Якщо ринкова орієнтація (за Е. Фромом) зробила

людину прагматичною, цинічною і комерціалізувала всі сфери життя, то раціоналізація за домінування індивідуалізації як глобального тренду змінила вектор на індивідуальну, особистісну раціоналізацію, як рефлексію над екстенстенційними питаннями. Також зібрані дані чітко вказують, як швидко поширюються зміни в бік індивідуалізації в основних суспільних цінностях, трансформуючи соціальний характер постмодерного соціуму в пост матеріальний, що трансформує систему повсякденних практик сучасної людини.

Мета Проаналізувати яким чином індивідуалізація як глобальний тренд вплинула на трансформацію соціального характеру, окреслити основні вектори змін соціальних відносин.

Методи Задіяними методами є філософські, загальнонаукові і спеціальні соціологічні методи, зокрема методи аналізу, синтезу, порівняння, міркування за аналогією, теоретичного моделювання тощо. Автор спирається на процесний і діяльнісний підходи, залучає напрацювання теорії глобалізації і соціології соціальних змін. Для аналізу залучаються данні світових соціологічних досліджень.

Результати Доведено що індивідуалізація як глобальний тренд вплинула на трансформацію соціального характеру сучасного суспільства, зокрема в частині формування нових ціннісних пріоритетів і життєвих цілей особистості, появі нових норм поведінки і повсякденних практик. Можна припустити, що позитивним в цьому контексті буде зростання в подальшому соціальної відповідальності та екологічної свідомості. Разом з тим зростання ролі індивідуальної особистості і її активність в політичній та соціальній площині призведе до підвищення «агресивності» громадян і збільшення конфліктогенності суспільних відносин.

Висновки Формування нового соціального характеру, поява нових форм соціальної організації і комунікації (соціальні мережі тощо) разом з посиленням вектору індивідуалізму сприятиме підвищенню змоги та вміння громадянського суспільства чинити вплив на владу (нові сучасні способи організаційного та технологічного впливу). Це призведе до появи нового класу – креативного. Поява сучасних ідеологій на базі комунікаційної, інформаційної та мультимедійної революції детермінує трансформацію комунікативного простору суспільства, що множитиме далі нові життєві стилі на основі практик громадянської активності.

Ключеві слова: *індивідуалізація; глобальний тренд; соціальний характер; суспільні відносини; емансипаційні цінності; постматеріалізм.*

Вступ

Багато науковців у соціогуманітарній сфері засвідчують той факт, що на сьогоднішній день тенденції індивідуалізації (і сам тренд індивідуалізації, як сукупність відповідних тенденцій) набули надзвичайного поширення. Фундамент для розбудови індивідуалізованого суспільства був закладений ще у кінці XIX століття. Е. Тоффлер вказує, на те що фактором поширення індивідуалізації стали основні зміни в матеріальних умовах життя, початок яких був наприкінці XIX століття. Саме вони вплинули на умови соціального життя, на соціальні відносини, а отже – і на особистість. Необхідність прилаштуватися до сучасних індустріальних умов створили потребу в існуванні людини, що відрізняється своєю індивідуальністю від інших індивідуальностей (Toffler, 1997).

Взагалі ідеї індивідуалізму найперше набули популярності в США та знайшли відображення в ліберальній ідеології “self-made man” (людина, яка творить себе сама). Дане поняття вперше було використано Ф. Дугласом наприкінці XIX століття задля того, щоб позначити людину, яка самостійно та цілеспрямовано творить себе за допомогою праці, рідних та знайомих, а також успіхів (Douglass, 1992, p. 576). Все, що має така людина, дається їй виключно працею, завдяки відданості ділу і цілям, оптимізму, вірі в себе, через самореалізацію. І сьогодні вважається, що ці характеристики повинні бути притаманні успішній людині. Причому, не тільки в США, а й у всьому світі. Саме ця максима, на нашу думку є ідейною сутністю індивідуалізації як глобального тренду.

Тут треба зазначити важливий момент що витокami індивідуалізації як тренду є ніщо інше як передуючий йому глобальний тренд раціоналізації. Раціоналізація як процес “розчаклування світу” (М. Вебер), як породження епохи модерну, означений маркерами сорокинської чуттєвої епохи – результат бурхливої НТР і секуляризації. Раціоналізація, як тренд епохи модерну логічно призвів до індивідуалізації, як тренду епохи постмодерну і в подальшому – постматеріалізму, що у взаємодії з глобальною інформатизацією і її наслідком – віртуалізацією не могло не вплинути на формування нової соціальності, нового соціального характеру.

Мета Проаналізувати яким чином індивідуалізація як глобальний тренд вплинула на трансформацію соціального характеру, окреслити основні тенденції соціальних відносин, які модернізують і повсякденні практики.

Методи Задіяними методами є філософські, загальнонаукові і спеціальні соціологічні методи, зокрема методи аналізу, синтезу, порівняння, міркування за аналогією, теоретичного моделювання тощо. Автор спирається на процесний і діяльнісний підходи, залучає напрацювання теорії глобалізації і соціології соціальних змін. Для аналізу залучаються данні світових соціологічних досліджень.

Індивідуалізація: загальні тенденції впливу на суспільні відносини

Отже які основні тенденції індивідуалізації сьогодні? Як цей тренд вплинув на соціальні відносини?

Австралійський соціолог Уотерс дає таку назву новій суспільній стратифікаційності – це товариство конвенціональних статусних груп, яке характеризується як “посткласове”. Його відрізняють від класового суспільства такі характерні риси:

1. Стратифікація є, насамперед, соціокультурним феноменом і знаходить вираз у стилі життя, зразках споживання, інформаційних потоках, естетичних уподобаннях і цінностях.
2. Конвенціональні статусні групи не стабільні та можуть накладатись і перетинатись, на відміну від класів.
3. Передбачення поведінки індивіда чи групи суспільства конвенціональних статусів є складним. І політичні уподобання, і освіта, і вибір шлюбного партнера є справою особистого вибору, не зумовленого зовнішніми умовами.
4. Умовою приналежності індивіда до певної групи або переходу в іншу групу у все більшій мірі детермінується особистим вибором певних цінностей і стилю життя (Waters, 1994, p. 348).

Бауман вважає, що сучасні зміни мають дві сторони:

- 1. Глобальні зміни у суспільному житті та самій соціальності**, стрижнем яких стає динамічність, гіпермобільність, відкритість та створення світового глобального простору, у вигляді плинного інформаційного потоку, а ще також невизначеність, непередбачуваність, глобальних та локальних ситуацій і їх наслідків та результатів.
- 2. Інформаційно-комунікаційні технології** та тотальна інформатизація стають масштабним фактором, який індивідуалізує, модернізуючи та змінюючи економіку, умови життя, трансформує поведінку індивіда. (Bauman, 2005, p. 11).

Важливо що таке суспільство створюється і підтримується державою, мережею соціальних інститутів, закріплюючих подібний порядок речей. У цьому контексті інтерес викликає і концепція “власного життя” У. Бека, яка демонструє особливості існування людини постмодерного соціуму. Сучасна людина на його думку, задіяна у соціальні інститути суспільства не цілком, а лише фрагментарно, епізодично. Так Бек робить наголос на парадоксі “інституціалізованого індивідуалізму”, коли інституалізація поширюється, популяризується державою, її інститутами, а не є лише приватною справою, вибором людини. Так, “національними державами створюються умови та підсилюється індивідуалізація завдяки індивідуальним структурам та інститутам: системі освіти, ринку праці, цивільній, політичній структурі ” (Beck, 2002).

Таким чином індивідуалізація як тотальний глобальний тренд призводить до того, що свою цінність втрачають поняття солідарності, колективної асоціації, люди стають відчуженими суспільству. Відбувається процес атомізації індивідів, їх знеособлення від соціальності, що породжує феномени інтимофобії, явище сингулярності (збільшення кількості самотніх домогосподарств) поширення гостьових шлюбів, що деінституалізує та дестандартизує традиційну родину.

Так, саме індивідуалізація призвела до того, що у сьогоdnішньому суспільстві інтереси соціальних класів, партій, груп знаходяться на задньому плані, а перше місце займають атомізовані, персоніфіковані

потреби індивідуалізованих особистостей, відчужених від суспільства. Це не змогло не вплинути на стратифікаційну систему соціуму. Так, на думку багатьох дослідників (Белл, Уотерс, Тоффлер) сучасна людина поступово перестає все більше бути втіленням рольових стереотипів соціальних груп, класів, що переформатовує соціальність, задає параметри її нової фабули.

Тому не дивно, що ще один відомий дослідник сучасності – Бауман розглядає індивідуалізацію навіть як заперечення форм соціальності і виокремлює такі основні ознаки сучасного індивідуалізованого суспільства:

- 1. Втрати людиною контролю** над соціальними явищами і тенденціями, незначний вплив на політику і економіку. Через це людина намагається контролювати те, що є біля неї, поруч, тут і зараз – своє життя, взаємини з іншими і т.д. Інформація про сучасну людину збирається звідусіль – цим переймаються банки, аптеки, інтернет-магазини, а не тільки соціальні служби і держава. Через це сучасна людина не спроможна це все проконтролювати.
- 2. Зростання відкритості і незахищеності** сучасної людини перед глобальними викликами, постійними змінами. Людина незахищена бо панує невизначеність, що породжує хвилювання, стреси, занепокоєння. Хвороби сучасної цивілізації переважно пов'язані з перевтомою, психічним виснаженням, роздратуванням, депресіями, невдоволеннями. Не захищена людина і перед роботодавцями. Адже роботаорганізованатак, що кожен робітникв організації виконує ті чи інші завдання, які не завжди може виконувати інший в силу власних обов'язків і перевантаженням. “Вихід найбільш важливих подій з-під контролю як окремої людини, так і цілої країни, призводить до втрати віри в силу колективних дій та можливість зміни ситуації, до паралічу політичної волі” (Bauman, 2005, p. 127).
- 3. Прагнення людини відмовлятися від довгострокових перспектив заради** отримання тактичних цілей і результатів. Людина починає дбати найперше про свої цілі, задачі, свої задоволення і бажання і лише вдруге думає про стратегію (Bauman, 2005).

Так все більше у відносинах між людьми сучасного суспільства характерними стають тимчасовість і фрагментарність відносин, що відмічається багатьма дослідниками (Т. Альтман, К. Уотерс, У. Бек, Т. Бауман, Ж.П. Бодріяр, Р. Кастельс). Гідденс аналізуючи сучасність підкреслює аспекти відкритості та звільнення від форм (традицій), які стають взаємозалежними на індивідуальному та інституційному рівнях. Ризик, що виникає перед невизначеністю майбутнього, пов'язаний з декількома феноменами, які включають «колонізацію» майбутнього, доленосні моменти, ізоляцію досвіду і «особистісні кризи» (*tribulationsoftheself*) (Giddens, 1991).

Колонізація майбутнього, на думку вченого, є спробою створити певну ступінь надійності, в перспективі виникаючих подій, сприяючи формуванню життєвої траєкторії. Незважаючи на зміцнення механізмів захисту онтологічної безпеки, однією з найважливіших проблем пізньої сучасності, залишається криза особистості, що знаходить вираз в почутті неспокою, тривоги і відчаю, що не може до кінця усунути інституційна ізоляція певних видів досвіду, знову виникаючих в доленосні моменти і періоди потрясінь (Giddens, 1991).

Так індивідуалізація породжує цілий спектр тенденцій які кочують із концепцій в концепцію із сфери в сферу і означаються різними термінами. Мова йде про такі тенденції як відчуження, атомізація, інтимофобія і т.д. Всі вони знаходять прояв у різних сферах життя соціуму, пронизують всі його життєві стилі і повсякденні практики.

Але найбільш помітно індивідуалізація знаходить свій прояв у практиках життєконстрування, зайнятості, самопрезентації тощо. Вже саме виділення практик самопрезентації в окремий клас і їх інтенсифікація, як масштабне поширення серед сучасників свідчить про індивідуалізацію як глобальний тренд. Розповсюдження таких явищ як гостьовий шлюб і щорічне збільшення синглів (одноосібні домогосподарства) є також наслідками індивідуалізації, але вже у сфері інституту сім'ї. Отже в цьому сенсі важко не погодиться з Е. Тоффлером, що індивідуалізація, як тренд з одного боку сприяє розвитку особистого потенціалу, але з другого боку ускладнює людські контакти: все складніше стає завести

друзів, знайти партнера, створити родину, люди стають надзвичайно вимогливими щодо контактів, комунікації, соціальних відносин, праці, виду задоволення і т.д. (Toffler, 1990), що позначається і на всіх інших повсякденних практиках, зокрема і зайнятості – все більше людей декларують бажання працювати дистанційно.

Якщо в епоху модерну трендовими були практики споживання, що сформувало ринковий тип соціального характеру, то зараз їм на зміну прийшли практики самопрезентації, які хоча і пов'язані зі споживанням але в інформаційну епоху є новим, унікальним явищем. У цьому сенсі індивідуалізація як глобальний тренд не тільки породжує нові практики, але і змінює старі, матричні практики, надає їм нових акцентів. Зокрема індивідуалізація розвертає людину на себе, на її власні інтереси, виключно власні потреби, зростає роль і значення індивідуальних прав і свобод, розширюється спектр можливостей і прагнень, що створює ґрунт для нового соціального характеру.

Новий соціальний характер сучасного соціуму

Якщо ринкова орієнтація (за Е. Фромом) зробила людину прагматичною, цинічною і комерціалізувала всі сфери життя (Fromm, 2007), то раціоналізація за домінування індивідуалізації як глобального тренду змінила вектор на індивідуальну, особистісну раціоналізацію, як рефлексію над екзенстенційними питаннями. На сьогоднішній день зібрані дані чітко вказують, як швидко поширюються зміни в бік індивідуалізації в основних суспільних цінностях. Ці зміни демонструють зв'язок з процесом зміни поколінь, і хоча він відбуваються поступово, проте має довготривалий ефект.

Всі ці тенденції так чи інакше вже створили передумови для нового соціального характеру. Так Фанк переосмисливши ідеї Є. Фрома, запропонував нову концепцію соціального характеру, яку окреслив як "я-орієнтація" («орієнтація на себе»), засновану на адаптації до постмодерністського суспільства. Він вважає що середньостатистичний представник сучасного суспільства це переважно "орієнтована на себе особистість, яка має прагнення вільно самовизначатись, бути спонтанною,

автономною, зі зняттям будь-яких заборон або умов. Вирішальним мотивом для сучасної особистості є ціль створити власну, специфічну реальність, яка відрізняється від навколишнього світу і несе відбиток особистості відповідно з гаслом: "Доки ти не зробив щось із себе, ти – ніщо!». "Я – орієнтація» найбільш ширше розвинена між віковими категоріями і соціальними класами, професіями та стилем життя, які сформовані постмодерністським способом мислення (Funk, 2006, p. 58).

Характеризуючи такий соціальний характер, Фанк робить наголос на тому, що він однозначно не є нарцистичним. Натомість він обирає свій особистий соціальний контекст, свій стиль життя, а також враження та події, які важливі для нього.

Окремими характерними рисами особистості "я – орієнтованої" особистості є:

- ▶ екстремальна ступінь участі (ця особистість високої мотивації; вона творить саму себе, цілеспрямовано змінює свій образ, зовнішність, гендер за допомогою спеціальних тренінгів, програм, бодібілдингу, пластичної хірургії, курсів розвитку тощо);
- ▶ творчість (для "я – орієнтованої" особистості креативність – самовідданий, всеосяжний естетизм особистого життєвого простору та повсякденного життя);
- ▶ прагнення до розширення меж, в основному це стосується часу та просторових кордонів (така людина прагне існувати тут і зараз, активно подорожує);
- ▶ необхідність контролю (така особистість усвідомлює особистий контроль і направляє чи впливає на процеси та явища);
- ▶ комунікабельність (така особистість має велику кількість соціальних контактів, вона часто спілкується, перебуває в середині соціальних кіл, проте ці контакти є досить технічні та формальні) (Funk, 2006, p. 58).

Фанком було виділено три основні соціальні чинники формування нового соціального характеру: (1) орієнтація ринку на споживача (формування штучних потреб, продаж почуттів та емоцій, віртуалізація); (2) технічні новинки, цифрові технології, які розширюють межі простору

та часу, роблять можливим створення інших реальностей, які цікавіші споживачам за їх власну реальність; (3) вплив на людей, їх поведінку, почуття, сприйняття, смаки, маніпулювання ними та навіювання. Такий тип особистості має орієнтацію на себе, проте переймає достатньо рис ринкової орієнтації. Хоча якщо мета ринкового типу – відповідність правилам ринку та підлаштованість під його умови, то мета постмодерністської особистості – створювати реальність для себе. При цьому в постмодерністській орієнтації є дві сторони прояву соціального характеру – пасивна та активна. Належність особистості до того чи іншого типу визначається його позицією щодо створеної ним реальності: споживчий вид пасивно входить в пропоновану йому реальність, активний вид творить нові сучасні "світи". Подібно тому, як в ринкових відносинах виробник і споживач не можуть існувати один без одного, так і два соціально-психологічних виду "Я – орієнтації" знаходяться в взаємній залежності (Funk, 2006, p. 60).

Не беручи до уваги те, що серед двох протилежних типів постмодерністського характеру, активний тип має більш високу орієнтацію в особистій поведінці в порівнянні із пасивним, у соціально-психологічному аспекті в них в обох зберігається своя непродуктивність внаслідок відчуження від можливостей людини. На думку Фанка, шлях до результативних відносин знаходиться у розвитку "Я – компетенції", яка виходить з можливості використання в житті власних можливостей, вмінні розрізняти фантазії та реальність, зовнішній і внутрішній світ. Головною проблемою сучасності дослідник вважає використання "сфабрикованих" умінь замість практики та розвитку "людських" здібностей, оскільки за рахунок цього відбувається відчуження людини від власних можливостей.

Те що Фанк називає постмодерністським соціальним характером має багато спільного з уявленнями Інгельхарда про ціннісний зсув до пост матеріалізму. Ми вважаємо що пост матеріалізму, як ідеологічному вектору соціальний характер описаний Фанком є найбільш синхронним. Можна лише припустити, що у наслідку подальшого посилення тренду індивідуалізації в цьому соціальному характері ще більше акцентується в ньому орієнтація на самовираження, самореалізацію, саморозвиток особистості.

Вектор індивідуалізації: від постмодерну до постматеріалізму

Це відбуватиметься тому, що напрямок змін має відображення дії принципу поступового збільшення користі. Так, сьогодні у переважній більшості країн світу норми індустріального суспільства відходять на другий план у порівнянні з все більшою свободою індивідуального вибору життєвого стилю і індивідуалізації. Відхід від "матеріалістичних" цінностей, які робили акцент на економічну і фізичну безпеку, до цінностей "постматеріалістичних", з центром на проблемах індивідуального самовираження – найбільш повний аспект змін, проте він становить лише одну частину набагато ширшої, світової динаміки. Дослідження, що відбувались нещодавно, вказують на те, що становлення пост матеріалізму є лише одним аспектом процесу культурних змін, які переформують і політичні погляди суспільства, і релігійні орієнтації, і гендерні ролі. (Inglehart, 1997). Так Тірікьян представляв соціальну зміну сучасності, як процес радикальної трансформації на рівні всього суспільства, що викликає якісний стрибок і тотальну трансформацію інституціональних структур під впливом значного зростання показників урбанізації, сексуальних свобод і не інституційних релігій (Tiryakian, 1985).

На думку Інгельхарда, всі сучасні зміни мають зв'язок із загальними проблемами, такими як – потреба мати почуття безпеки, яке раніше за традиціями давали нам релігія та культурні норми. Існуюче почуття уразливості зазнало значного ослаблення. На це вплинуло досягнення високого рівня процвітання в передових індустріальних суспільствах разом із відносно високим рівнем соціального достатку, які передбачені державою. Адже тепер з точки зору широких верств населення людська доля більше не має такого міцного впливу з боку непередбачуваних сил, як це було в аграрному і ранньому індустріальному суспільстві.

У період 2016-2018 років була проведена шоста хвиля Світового обстеження цінностей. Воно продемонструвало що протиставлення "виживання" та "самовираження" зумовлено особливостями постіндустріального суспільства. Поляризація матеріалістичних і пост матеріалістичних цінностей є одним з центральних компонентів цього

ціннісного виміру. Численні дані свідчать, про те, що цей різновид доміант відображає переорієнтацію з пріоритетного прагнення забезпечити економічну і фізичну безпеку на бажання домогтися найбільш повного самовираження, особистого добробуту і високої якості життя, яка відбувається при зміні поколінь (Inglehart, 2016). Описані культурні зміни можна виявити у всіх передових індустріальних суспільствах; ймовірно, що вони ініційовані тими поколіннями, які виросли в умовах гарантованого виживання.

Так свою ідею про зростання кількості "постматеріалістів" Р. Інглхарт підтвердив результатами емпіричних досліджень. Дослідження європейців показало, що приналежність до суспільства того чи іншого типу безпосередньо пов'язана з їх віком. Зокрема, особи, які старше 65 років, які пам'ятають війну, мають співвідношення "матеріалістів" і "постматеріалістів" яке складає 12 до 1, у той час як серед молоді спостерігалася прямо протилежна тенденція. На думку Р. Інглхарта, неминуча зміна поколінь однозначно призведе до переваги "постматеріалістів" (Inglhart, Veltzel, 2011).

Отже в перспективі вірогідно, що цінності пост матеріалізму, або як їх ще називають "емансипаційні", "антропоцентричні", "ліберальні" цінності отримують більше поширення в суспільних групах, в яких рівень матеріального достатку та ступінь впевненості в майбутньому найвищі. В середині кожної суспільної групи цінності пост матеріалізму набудуть найбільшого поширення у тих осіб, які більше за інших впевнені у майбутньому – це найбільш заможні люди, які мають найкращу освіту. Вони будуть мати широкий діапазон цінностей, включаючи характерні для ситуації безпеки цінності. Відмінність соціального характеру тлі домінування пост матеріалізму із позитивів збільшить цінність толерантності, громадянської активності і соціальної відповідальності, посилить соціальну інклюзію, а також вірогідно сприятиме розвитку екологічної свідомості і значно зменшить орієнтацію на споживання.

Проте, цілком можливо, що пост матеріалізм – це виключно західний феномен, хоча його прояви можна очікувати у будь-якому суспільстві, яке зазнало перехід до високого рівня масової суспільної безпеки. Таку точку

зору поділяє і К. Ейк, який зауважує, що в економічно розвинених країнах дійсно спостерігаються позитивні результати від глобалізації, в той час, як у країнах з нижчим рівнем економічного розвитку "процесом глобалізації породжується тривога урізноманітненням змін, які асоціюються з нею, а також вплив невпевненості в традиційних цілях, інтересах та гомогенізуючих ефектах" (Eik, 2002, p. 21). Ця тривога, на думку К. Ейка, не лише не зупиняється на цьому, а й поширюється через трансформацію культур і утворення строкатого глобального середовища, у якому домінує технократична, матеріалістична, капіталістична культура, що агресивно і повсюдно нав'язує себе, трансформуючи ідентичності.

Згідно концепції К. Ейка в реальному житті ідентичності піддаються значному тиску, оскільки вони спираються на колективізм, взаємний розподіл та взаємну згоду, в той час, як споживацька ідентичність ґрунтується на самозадоволенні, відособленні й приватності. Тому, головною проблемою нової ідентичності, на думку К. Ейка, є виникнення прагнення людини у будь-який спосіб подолати свій пригноблений стан, внаслідок чого вона намагається ідентифікувати себе на "первісному" рівні, тобто на рівні расової, етнічно-національної, релігійної, ідентичностей та на рівні зв'язків із спільнотами. Перевагою первісної ідентичності, продовжує К. Ейк, є те, що "первісна" ідентичність, як і будь-яка культурна і цілісна первісна свідомість лише узагальнює первісні загрози що не потребує від неї нічого більшого, аніж кристалізації як цілісності (Eik, 2002). Отже ми можемо припустити що в розвинених країнах і країнах що розвиваються і порівняно недавно стали об'єктом впливу європейської культури прийняття емансипаційних цінностей (пост матеріалістичного світогляду) триває по різному.

Так сьогодні для розвинених країн все більше актуальним стає формування громадянської ідентичності (Дж. Александер) на противагу первісної ідентичності (етно і релігійної). Громадянська сфера, яка активно розвивається в розвинутих суспільствах і формує громадянську ідентичність і термінальні спільності (К. Гірц) зокрема в пострадянських суспільствах ще тільки починає формуватися.

Згідно досліджень "скандинавські країни є найбільш просунені в ціннісному плані, суспільства півдня Європи значно відстають,

а пострадянські країни, які не входять в ЄС, перебувають у нижній частині рейтингу”(Savelyev, 2017, р. 244). Разом з тим, ”результати порівняльного описового аналізу 16-ти європейських країн можуть означати, що, незважаючи на прогнози Р. Інглхарта та його послідовників, не існує універсального тренду формування емансипаційних цінностей в європейських суспільствах. Навпаки, існують різні кластери суспільств з різними тенденціями змін цінностей. Якщо в більшості постсоціалістичних країн були ознаки часткової ціннісної трансформації, яка полягала у зменшенні поширення матеріалістичних цінностей при постійному рівні постматеріалістичних, західноєвропейські країни Німеччина та Іспанія рухалися у зворотному напрямку, демонструючи зміни, протилежні емансипаційним в обох групах. Такий хід подій суперечить поширеній моделі модернізації (Savelyev, 2017, р. 247). На нашу ж думку це є закономірним перебігом цілеспрямованого руху тренду, при якому обов’язкові ситуативні, специфічно культурні зворотні коливання, як флуктуація. Однак з цього твердження витікає ще один логічний висновок: формування нового глобального соціального характеру матиме свою унікальну специфіку в межах кожного із суспільств і відповідно один соціальний характер розповсюджений в розвинутих суспільствах буде відрізнятися від свого клону в суспільствах які розвиваються.

Результати досліджень

Проведене дослідження не стільки відповідає на питання, скільки ставить нові. З найбільш вірогідних варіацій щодо триваючих тенденцій і їх перспектив ми маємо наступні припущення: надалі можна очікувати, що посилення тренду індивідуалізації призведе до: все більшого посилення істотних відмінностей між ціннісними пріоритетами старших і молодших груп, що сприятиме формуванню нових життєвих стилів на основі нових інноваційних практик. Остаточо сформується і новий тип соціального характеру. Так в порівнянні з традиціоналістами, носії емансипаційних цінностей будуть політично значно активніші, громадсько свідоміше. Позитивним стане зростання соціальної відповідальності, соціальної

інклюзії, формування громадської ідентичності та екологічної свідомості. Разом з тим зростання ролі індивідуальної особистості і її активність в політичній та соціальній площині вірогідно призведе до підвищення «агресивності» особистості і суспільної комунікації, сприятиме зростанню конфліктогенності в окремих спільнотах. Можна очікувати і підвищення активності середнього класу – посилення його тиску на владу. Індивідуалізація також активно впливає і подалі впливатиме на трансформацію інших соціальних інститутів, зокрема суттєвих змін зазнає інститут родини, практики зайнятості, споживання, зміни в яких в різних суспільствах будуть не однаковими, що потребує однак окремого дослідження.

Висновки

Формування нового соціального характеру в основі якого лежить індивідуалізація як стрижневий модус емансипаційних цінностей, призведе до появи нових форм соціальної організації і комунікації (соціальні мережі тощо), детермінує розвиток громадянської сфери, сприятиме підвищенню змоги та вміння громадянського суспільства чинити вплив на владу (нові сучасні способи організаційного та технологічного впливу, трансформує весь спектр повсякденних практик сучасної людини. Тому перспективними для подальших досліджень в цій темі видається вивчення вектору трансформацій повсякденних практик, зокрема практик дозвіллевих, освітніх, релігійних, практик споживання, зайнятості, гендерного розподілу тощо. Перспективним видаються і порівняльний аналіз формування нового соціального характеру ”я – орієнтації” в суспільствах різного рівня розвитку і ступеня модернізації. Вивчення взаємозалежності розповсюдження емансипаційних цінностей і нового соціального характеру в різних суспільствах є перспективним прикладним напрямком для крос-культурних досліджень і соціології соціальних змін так і в контексті оцінки євроінтеграційної перспективи пострадянських країн і особливостей їх залучення до простору західноєвропейської культури. Зокрема результати таких тематичних досліджень можуть лягти в основу формування стратегії євроінтеграції України.

Бібліографія

- Beck, U. (2002). *Beck-Gernsheim E. Individualization*. London: Sage. 222 p.
- Douglass, F. (1992). *Self-Made Men. The Frederick Douglass Papers. Series One. No. 4*, pp. 545-750.
- Funk, R. (2006). *Fromm Forum. No. 10*, pp. 52–61 *Erich Fromm online*. Publication 10.07.2013. Retrieved 28.09.2018 from: <http://www.erich-fromm.de/data/pdf/Funk,%20R.,%202006f.pdf>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 124 p.
- Inglehart, R., Haerpfer, C., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. & Puranen, B. et al. (eds.). (2014). *World Values Survey: Madrid: JD Systems Institute. Round Six*. Country-Pooled Data file Version: Publication 10.12.2015. Retrieved 28.09.2017 from: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp
- Tiryakian, E. (1985). *The Changing Centers of Modernity. Comparative Social Dynamics: Essays in Honor of Shmuel N. Eisenstadt*. Ed. by Cohen E., Lissak M., Almagor U. Boulder, CO: Westview Press, pp. 131-147.
- Waters, M. (1994). *Modern sociological theory*. London: Sage Publication, pp. 344-354.
- Бауман З. (2005). *Индивидуализированное общество*. Москва: Логос, 390 с.
- Ейк К. (2002). *Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика*. Луганськ: Альма матер-Знання. С. 11–25.
- Инглхарт Р. (1997). *Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6-32. Оpubліковано: 01.06.2010. Взято (29.10.2018): http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf
- Инглхарт Р., Вельцель К. (2011). *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*. Москва: Новое издательство, 464 с.
- Савельев Ю.Б. *Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку: монографія*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 447 с.

- Тоффлер Э. (1990). *Третья волна*. Москва, 583 с.
- Тоффлер Э. (1997). *Футурошок*. Санкт-Петербург, 557 с.
- Фромм, Э. (2007). *Анатомия человеческой деструктивности*. Москва: АСТ, 621 с.

References

- Bauman, Z. (2005). *Individualized Society*. Moscow: Logos, p. 390. (in Russian).
- Beck, U. (2002). *Beck-Gernsheim E. Individualization*. London: Sage. 222 p.
- Douglass, F. (1992). Self-Made Men. *The Frederick Douglass Papers*. Series One. No. 4, pp. 545-750.
- Eyk, K. (2002). Dangerous connections: the interaction of globalization and democracy. *Globalization. Regionalization. Regional policy*. Luhansk: Al'ma mater-Znannya, pp. 11–25. (in Ukrainian).
- Fromm, E. (2007). *Anatomy of human destructiveness*. Moscow: AST, p. 621. (in Russian).
- Funk, R. (2006). Fromm Forum. No. 10, pp. 52–61 *Erich Fromm online*. Publication 10.07.2013. Retrieved 28.09.2018 from: <http://www.erich-fromm.de/data/pdf/Funk,%20R.,%202006f.pdf>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 124 p.
- Inglehart, R., Haerpfer, C., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. & Puranen, B. et al. (eds.). (2014). *World Values Survey: Madrid: JD Systems Institute. Round Six*. Country-Pooled Data file Version: Publication 10.12.2015. Retrieved 28.09.2017 from: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp
- Inglkharth, R. (1997). Postmodern: Changing Values and Transforming Societies. *Political researches*, 1997, No. 4, pp. 6-32. Publication 10.12.2015. Retrieved 28.09.2017 from: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf (in Russian).
- Inglkharth, R., Vel'tsel', K. (2011). *Modernization, Cultural Changes and Democracy: Sequence of Human Development*. Moscow: Novoye izdatel'stvo, p. 464. (in Russian).

Savel'yev, Yu.B. *Multidimensional Modernity: Social Inclusion in The Assessment of Social Development*. Kyiv: VPTs «Kyivs'kyi universytet», 2017, p. 447. (in Ukrainian).

Tiryakian, E. (1985). *The Changing Centers of Modernity. Comparative Social Dynamics: Essays in Honor of Shmuel N. Eisenstadt*. Ed. by Cohen E., Lissak M., Almagor U. Boulder, CO: Westview Press, pp. 131-147.

Toffler, E. (1990). *The Third Wave*. Moscow, p. 583. (in Russian).

Toffler, E. (1997). *Futuroshock*. Sankt-Peterburg, p. 557. (in Russian).

Waters, M. (1994). *Modern sociological theory*. London: Sage Publication, pp. 344-354.

Received: 20.10.2018

Accepted: 01.02.2019

OLEKSIY POLTORAKOV

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2418-0969>
poltorakov@yahoo.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine, Kyiv

IRYNA SHCHYGOL

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5503-2235>
irynashi@yahoo.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine, Kyiv

Poltorakov, O., Shchygol, I. (2019).

Istoryko-sotsial'na spetsyfika stanovlennya ukraïns'koho pys'mennytstva yak sotsial'no-profesijnoyi hrupy (kinets' XIX – pochatok XX st.) [Historical-Social Establishment Specifics of Ukrainian Writers as a Social-Professional Group (end of 19th century – beginning of 20th century)]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 161–186. (in Ukrainian).

DOI: 10.13166/inco/103770

Historical-Social Establishment Specifics of Ukrainian Writers as a Social-Professional Group (end of 19th century – beginning of 20th century)

ABSTRACT

Purpose. Adopting P. Bourdieu concept, within the frameworks of “literature field” and “power field” inter-connection/inter-action to analyze sociologically literature process and its key actors (writers as a socio-professional group) activities in Ukraine at the end of 19th century – beginning of 20th century.

Methods: comparative method has been used while reviewing literature and arranging the table showing relations between occupation and literary work; method of socio-historical reconstruction has been used in the part about writers and their life/literature and society; biographical method has been used for analysis of writers' life and their occupation.

Results. The Ukrainian writers in the 19th century began to gain shape of socio-professional group, and its key representatives started to receive honorariums. The Ukrainian writers were in line with mainstream of the world literary process, including more active publications of literary works written by women. The 1920s was a period of the Ukrainian literature unprecedented development, showing revolutionary features it became a period of Ukrainian culture Renaissance. Many famous cultural activists emigrated,

but the new generation began to appear with communism views or non-political. Actually revolutions in the beginning of the 20th century destroyed social hierarchical structure of the Russian Empire. An increasing demand for mass literary products was seen, because of an increased number of people who could read. Main professional activities of authors had a significant impact on the choice of ideas/stories and topics/subjects among writers. According to preliminary results of socio-literary studies (1920-1930s period), connections between real life of a writer and his social environment, as well as literature works had deep impact on all process' participants.

Conclusions. Writer's creative work, as well as his biographical milestones are the sources of sociological research, of the mutual influence of society (real life) and literature (art work and the corresponding psychological/cultural) in the context of the development of contemporary technologies ("BigData", etc.), – as well as reality that it is constructed/given and/or extrapolated to it.

Keywords: *Ukrainian writers; socio-professional group; biographical method; sociology of literature; social history.*

Історико-соціальна специфіка становлення українського письменництва як соціально-професійної групи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

АНОТАЦІЯ

Мета. В концептуальних категоріях перетину «поля (художньої) літератури» та «поля влади» (в термінах П. Бурдьє) визначити історико-соціальну специфіку становлення українського письменництва як соціально-професійної групи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).

Методи: порівняльний був використаний під час огляду літератури і побудови таблиці взаємодії місця роботи і творчості письменників, соціально-історичної реконструкції – в частині, присвяченій взаємодії митця і його творчості з суспільством, біографічний – для аналізу взаємодії життєвого шляху письменника і його зайнятості.

Результати. Доведено, що українське письменництво ще у ХІХ ст. почало формуватися як соціально-професійна група, а його ключові представники – отримувати гонорари, інколи немалі, за свою творчість, не зважаючи на те, що ці гонорари майже ніколи не були основним джерелом існування. Українське письменництво йшло в загальному руслі тогочасного світового літературного процесу, зокрема все активніше долучало до публічності (публікувало) твори, написані жінками.

1920-ті рр. стали часом небаченого розвитку української культури, періодом культурної революції або, в певному сенсі, українським відродженням. Це стало можливим завдяки тому, що після революційних подій в Україні (кінець 1910-х рр.) діячі культури могли сподіватися на підтримку державних органів, вільно проголошувати свої програми розвитку культури та сподівання. Багато видатних діячів виїхало в еміграцію, але почала з'являтися нова плеяда діячів культури, вихованих на революційних переконаннях, свідомих комуністів. Втім необхідно зауважити, що багато молодих письменників та поетів були доволі аполітичними. У вимірах художньої літератури можна прослідкувати культурні та соціальні зміни, котрі відбувалися у суспільстві. Революційні події зруйнували соціально-станову ієрархічну структуру Російської імперії. Почалася вертикальна міграція, котра підтримувалася владою. В її рамках підвищувався загальний рівень освіченості населення, змінювалося матеріальне та соціальне становище великої кількості населення. Зростав попит на літературну продукцію, оскільки збільшувалася кількість письменних людей, – отже, виникала потреба у збільшенні кадрів виробників цієї продукції – письменників (показовою є кампанія «призову робітників-ударників до літератури»). Основна професійна діяльність тогочасних митців мала значний вплив на вибір ідей/сюжетів та тем/тематик серед письменників.

Висновки. Як творчий доробок письменника, так і його біографічні віхи разом є дедалі потужнішим (в контексті розвитку відповідних технологій «BigData» та ін.) джерелом для соціологічних досліджень, вивчення взаємовпливів соціуму (реального життя) і словесності (художнього твору та відповідної психологічної/культурної реальності, що ним конструюється/задається та/або екстраполюється на нього).

Ключові слова: *українські письменники; соціально-професійна група; біографічний метод; соціологія літератури; соціальна історія.*

*З кривавого багна багно літературне
Зробили ви собі, о кодро некультурне!*
Пантелеймон Куліш, «Сліпченкові» (1893 р.)

Вступ

Одним із ключових векторів розвитку сучасного наукового знання є поступовий перехід від домінування «дисциплінарності» до пріоритетності «проблемності» у науково-аналітичному пошуці. Останнє, в своєму першому наближенні, є тенденцію до того, щоб дослідницька проблематика, традиційна для певної наукової дисципліни, ставала предметним полем для відносно суміжного спектру дисциплін. Особливе місце така тенденція займає в царині соціогуманітарного знання, зокрема у сфері соціології та суміжних/дотичних дисциплін (від політології та історії до літературознавства).

Саме до подібних предметних сфер належить складне та багатовимірне явище літератури як такої, а надто – літератури художньої як її іманентної складової. На проблематику, що традиційно належить до сфери науково-дослідницьких інтересів літературознавства, дедалі частіше звертають принципово глибоку увагу не лише історики та культурологи, але й політологи та соціологи і ін.

Так концептуально-методологічно розвивається соціально-літературний аналіз – перш за все як проблематика, вже артикульовано соціологічна (Пор. Малес, 2011) та, принаймні опосередковано, політологічна. Це відбувається, зокрема, виходячи з акцентуалізації такої проблематики Ю. Лотманом в категоріях «відносин того чи іншого колективу до групи текстів» (Лотман, 1993, с. 381).

Знаний французький суспільствознавець П. Бурдьє у наробку «Поле літератури» (1991) (Bourdieu, 1991) аргументував, що однойменне «поле літератури» завжди займає підпорядковану позицію щодо «поля влади», всередині якого воно перебуває; якими б вільними від зовнішніх обмежень і вимог не були «культурні поля», вони так чи інакше просякнуті прагненням до прибутків (чи, принаймні, преференцій) економічних чи політичних.

Відповідно, «художня література» як об'єкт соціогуманітарних досліджень – як джерельного, так і предметного характеру – є дедалі значущою частиною загального соціологічного та суміжного знання про сучасні соціокультурні реалії, а також одним із перспективних джерел/ресурсів історико-соціальної реконструкції (Полтораков, Щиголь, 2017), виступаючи щодо суспільно-політичних процесів і соціально-культурних відносин передусім в якості «дзеркала» (згадаймо хоча б дещо неоднозначне позиціонування В. Леніним письменника Л. Толстого як «дзеркала російської революції» (Ленін, 1908)); втім, «дзеркалом», певним чином, «викривленим» (свідомо чи несвідомо).

На принципову увагу заслуговує проблематика взаємодії «поля літератури» та «поля суспільства» (в термінах П. Бурдьє): «зовнішнього» взаємовпливу соціуму та письменників (Щиголь, 2006), а також взаємовпливу «внутрішнього» – як цей загальний взаємовплив, в свою чергу, впливав на літературну творчість та професійну діяльність (Щиголь, 2004; Щиголь, 2009). Слід також звернути окрему увагу на соціально-біографічний вимір дослідницької методології (Щиголь, 2005), що також вбачається ключовим значущим аспектом для повнішого розуміння проблематики (Щиголь, 2003).

*Годі побудувати щось словом,
коли те саме руйнувати ділом.*
Григорій Сковорода

Історико-соціальна динаміка становлення українського письменництва (кінець XIX – початок XX ст.)

На фоні активного розвитку національних художньо-літературних традицій Європи та США кінця XIX ст. національно-культурний розвиток українського письменництва як динамічного соціально-культурного явища, яке поступово претендувало на принаймні відносну цілісність (в сенсі формування певного «поля української літератури», в термінах П. Бурдьє), носив внутрішньо неоднозначний та зовнішньо

суперечливий характер. Це обумовлювалося, перш за все, непротими історико-культурними контекстами, а також ускладнюючими історико-політичними чинниками.

В Україні, як і в більшості країн Європи кінця XIX ст., художньо-літературна творчість була спочатку інтелектуальним захопленням та художньо-літературною спробою власного самовираження, а вже потім – орієнтованою на належні гонорари професією. Письменництво в Україні XIX ст. практично ніким не розглядалося як основна прибуткова професія, а виступало в якості додаткового джерела доходів.

Становлення сучасної української національної (в термінах перш за все її україномовності та орієнтації на саме українського читача) художньо-літературної традиції відбувалося «в тіні» традицій передусім російської (російськомовної) та австро-угорської (німецькомовної; це дуже чітко проявилось, зокрема, у О. Кобилянської), а також польської та ін. Дуже характерними в цьому сенсі є, перш за все, художньо-літературні доробки І. Котляревського та М. Гоголя. Їхні твори з української тематики орієнтовані передусім на російського читача, для якого відповідна контекстуальність (особливо з урахуванням доволі характерних для творчості М. Гоголя етнічно забарвлених елементів містицизму і т.ін.) носить дещо навіть екзотичний характер. (Показовою в цьому сенсі є достатньо критична оцінка «Енеїди» П. Кулішем (Кулиш, 1861).) Більше того, у випадку М. Гоголя навіть твори на суто українську тематику («Вечори на хуторі коло Диканьки» (1831-1832 рр.) та ін.) написані виключно російською мовою. Свої особисті/особистісні щоденники Т. Шевченко писав російською мовою, а О. Кобилянська – німецькою. Рукопис найпершої повісті О. Кобилянської «Гортенза, або Доля однієї дівчини» (датовано 1880 р.) був написаний німецькою мовою; літераторці і пізніше нерідко дорікали, що українська мова її є «знімечченою».

Навіть на початку 1910-х рр. Олена Пчілка зазначала, як прикрий факт української видавничої справи того часу, саме надзвичайно обмежене коло читачів, котрі б цікавилися суто національними часописами, поданими українською мовою (Матеріали, 2001).

У Російській імперії, з одного боку, та в Австро-Угорській імперії з іншого – твори українською мовою якщо й видавалися, то малими тиражами і переважно за межами імперій, а сама українська мова була під постійними заборонами. Відповідно, отримувати належні гонорари за україномовні літературні твори було важко. Певне виключення становить Т. Шевченко, який у 1843 р. продав право на друкування «Кобзаря» та «Гайдамаків» книговидавцю Івану Лисенкову, а отримані 1500 срібних карбованців використав для поїздки в Україну. Пізніше, на зауваження родини підприємців-меценатів Симиренків, що в продажу давно немає його творів, Т. Шевченко відповів, що «видавці-кацапи» скупляться, а сам він не має засобів для видання книги. Тоді Платон Симиренко дав 1100 карбованців, які поет повернув примірниками «Кобзаря» (1860 р. видання), котре стало для поета останнім прижиттєвим (Див. Карпенко, 2014).

В контексті періодичних заборон української мови українські літератори, щоб уникнути переслідувань за свою національно-літературну діяльність, часто друкувалися під псевдонімами: Панас Рудченко – як Панас Мирний; Іван Тобілевич – як Іван Карпенко-Карий і т.п. Іван Франко використовував як своє власне прізвище, так і псевдоніми та криптоніми, яких нараховується близько сотні (Див. Шуст, 1960).

Окреме місце займає проблематика художньо-літературної творчості українських жінок-письменниць, додатково ускладнена соціальними чинниками гендерного характеру. Адже в Російській імперії (а до неї належала більша частина України), як, й у більшості тогочасних держав (Австро-Угорщині та ін.), соціальні ролі та можливості жінок були обмежені переважно побутовими практиками на кшталт домогосподарства та виховання дітей, певним чином благодійності тощо (Пор. Агеева, 2002). Наталія Кобринська, наприклад, організувала збір підписів за право жінок навчатися в університетах та гімназіях.

Для публікації своїх творів на проблемну соціальну тематику жінкам-письменницям доводилося виступати виключно під псевдонімами – причому спочатку суто чоловічими (Марія Вілінська як Марко Вовчок) (Пор. Бажан, 2005). Однією з перших, хто перейшов з чоловічих псевдонімів

на жіночі, була Олександра Білозерська-Куліш, котра змінила чоловічий псевдонім А. Нечуй-Вітер на жіночий – Ганна Барвінок. А вже після неї жінки сміливо підписувалися жіночими псевдонімами – Ольга Косач-Драгоманова як Олена Пчілка, Лариса Косач-Квітка як Леся Українка, Одарка Романова як О. Романенко чи Одарка. Лише з кінця XIX ст. жінки відкрито публікуються під своїми справжніми іменами – Ольга Кобилянська, Наталія Кобринська, Христина Алчевська та ін. Художньо-літературні твори цих жінок можна вважати своєрідним «гендерним проривом» (Пор. Білан, 2002) в проблематику суспільно-значущого характеру, оскільки в них піднімалася не тільки “класичні” (соціально-нейтральні) тематики на кшталт краси природи, високих почуттів чи глибини емоційних вражень (що традиційно вважалося їх гендерно обумовленою прерогативою), – а й такі значущі питання як складнощі національно-культурного розвитку, суспільні конфлікти та прояви економіко-соціальної несправедливості, котрі розроблялися переважно чоловіками.

Леся Українка завжди мріяла мати самостійний заробіток, але таланило їй відносно недовго – коли журнал «Жизнь» (ліквідовано 1901 р.) замовляв їй літературні огляди і виплачував гонорари; зокрема, за одну зі статей вона отримала 80 карбованців, що в ті часи було доволі значною сумою. Також незадовго до смерті вона скаржилася, що видавці затримують їй гонорари.

Перша світова війна та похідні революційні події (кінець 1910-х рр.) стали в т.ч. значущими чинниками, які сприяли остаточному соціально-культурному становленню українського письменництва та його подальшому трансформаційному розвитку: від не стільки професійної, скільки соціальної (з етнокультурною домінантою) групи – на групу соціально-професійну. Це відбувалося, перш за все, через формування профільних угруповань (груп за інтересами, здебільшого «клубного» характеру на кшталт групи «Гарт» (Гарт, 1924) та ін.), які поступово переростали в повноцінні широкі об’єднання суто професійного характеру – таких як Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) або Спілки пролетарсько-колгоспних письменників «Плуг» (більш розгорнуто – див. Щиголь, 2006, с. 74-75).

Опосередковано цим процесам сприяла державна соціокультурна політика, артикульована проголошенням XII з'їздом РКП(б) (квітень 1923 р.) загального курсу на коренізацію, ключовою невід'ємною складовою якої була, відповідно, політика «українізації».

Із остаточним закріпленням радянської влади в Україні (початок 1920-х рр.) практично всі ключові функції щодо професійної діяльності українського письменництва перебрала на себе держава. Так, у червні 1922 р. в РРФСР було створено Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт), а 29 серпня 1922 року РНК УСРР створив його український еквівалент – Центральне управління у справах друку (ЦУСД) (Костик, 2005).

В теоретико-ідеологічну основу відповідного державного/державницького підходу було покладено, перш за все, працю В.І. Леніна «Партійна організація і партійна література» (Ленин, 1905). Критичну адміністративно-практичну роль відіграли головно резолюція ЦК РКП(б) «Про політику партії у галузі художньої літератури» (18 червня 1925 р.) (Власть, 1999) та постанова ЦК ВКП «Про перебудову літературно-художніх організацій» (23 квітня 1932 р.). Окреме місце займає Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР (14 грудня 1932 р.), дубльована Постановою Пленуму ЦК КП(б) України (18 листопада 1933 р.), – про припинення «коренізації», отже й «українізації» (Див. Чумак, 1999).

Характерним їхнім доповненням стали, зокрема, Постанова ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках» (1938) та Постанова № 1331 РНК УРСР «Про доповнення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України»» (Збірник наказів, 1938, с. 7).

Логічним завершенням окресленої подібними документами генеральної лінії стало утворення на I З'їзді радянських письменників (лютий 1934) Союзу письменників СРСР (Первый, 1934) – з регіональними філіями в радянських республіках. Спілка радянських письменників України, яка була створена у 1934 р., поступово поклала край різноманіттю літературно-художніх течій та напрямів, організацій та об'єднань, які до того існували

в Україні. На зміну усьому цьому прийшов в цілому сумнозвісний, хоча сутнісно й неоднозначний, т.зв. «соцреалізм» (Пор. Морозов, 2007). Його слід розглядати перш за все як масштабне явище – двоєдино соціокультурного (Див. Хархун, 2009) та ідеолого-адміністративного (Див. Наливайко, 2008) характеру (в термінах визначення та суворого дотримання загальних форматів та настанов). Соцреалізм як інституційно-нормативний феномен поступово охоплював практично всі пласти «поля культури» (в термінах П. Бурдьє) – до балету включно (Пор. Алякринская, 2013; Гендова, 2015), не кажучи вже про свій «наріжний камінь», яким, зрозуміло, виступала саме художня література.

З одного боку, впровадження канону соцреалізму негативно позначилося на літературному процесі України – такі сутнісно глибокі тренди загальнокультурного масштабу як символізм або футуризм, як і подібні «-ізми» (кубізм тощо) були викоренені, в літературі запанував виключно «соцреалізм». Останній наклав принципові обмеження на розвиток української літератури – в загальному контексті літератури радянської – на майже століття (Тимошик, 2003). Ті твори, що принципово вибивалися з такого «мейнстріму», яку б художньо-літературну цінність вони не мали, писалися переважно «в стіл» – та, в кращому випадку, попадали на полиці «спецхранів», а в гіршому – фізично знищувалися (інколи навіть включно з чернетками та копірками). Серйозній цензурі піддавалися навіть твори «самого» Т. Шевченка; зокрема, його вірш «Розрита могила» (1846-47 рр.), який не вписувався в радянський історико-ідеологічний наратив, ніколи не виходив у збірках – аж до розвалу СРСР.

За деякими підрахунками, лише за п'ять років (з 1926 по 1931 рр.) книжкові запаси України скоротилися на 60%. На початку 1930-х в УРСР з'явився перший республіканський «Зведений список nereкомендованої літератури на 1.1.31 р.».

В певних випадках «неканонічні» (в ціннісно-ідеологічному розумінні «соцреалізму») твори могли бути розповсюджені т.зв. «самвидавом», в окремих – опубліковані на Заході (т.зв. «тамвидав») (Пор. Дзюба, 1968). Відповідно, подібні праці (як ось проблемно-дискусійні розвідки М. Хвильового та ін.) знайшли свого читача в Україні майже через

століття після написання (Хвильовий, 1990). Необхідно зазначити, що українська діаспора раніше почала друк такого гатунку творів, – але в Україні вони не були знані з відомих причин (цензура).

З іншого – радянська держава серйозно опікувалася «внутрішніми» питаннями авторського права (хоча до міжнародного авторського права ставилася без жодної поваги), гарантуючи отримання належних гонорарів за публікації ідейно правильних (в сенсі перш за все відповідності суворому канону «соцреалізму») художньо-літературних творів великими та стабільними тиражами тощо (Див. Цимбал, 2018). Так, наприклад, уряд радянської України (ВУЦВК і РНК УСРР) ще у 1929 р. затвердив мінімальні ставки авторського гонорару за літературні твори (Збірник Законів, 1929), які періодично переглядав.

У 1927-29 рр. у радянському Харкові видавалося 9-томне зібрання творів О. Кобилянської, з якого znana українська літераторка отримала літературний гонорар – та витратила його на купівлю будинку у Чернівцях, що на той час були у складі Румунії.

Суміжним чинником стала загальнодержавна політика радянської влади з подолання неписьменності, артикульована постановою РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю» (21 травня 1921 р.). Це реалізувалося, зокрема, шляхом створення цілої та відносно цілісної мережі «хат-читалень» (Багмут, 1927), які виконували в т.ч. політично та соціально значущі функції державно-ідеологічної індоктринації та соціально-державної легітимізації нової влади. Твори канону соцреалізму (Див. Соцреалистический, 2000) тих часів, в свою чергу, виступали передусім як значущі інструменти та механізми створення та підтримування «жорстко» авторитарної державності зовнішньо, що небезпідставно претендувала на не менш «жорстку» тоталітарність внутрішньо.

В цьому сенсі саме радянські письменники-«соцреалісти» небезпідставно вважалися перш за все як «ресурсом влади» та, відповідно, розглядалися як «інженери людських душ» (Ю. Олеша), а їхні твори були орієнтовані переважно на відносно невибагливу цільову аудиторію (Пор. Лотман, 1983).

Українське письменництво 1920-30-х років: соціологічний портрет

Осмилення феномену становлення українського письменництва як відносно повноцінної та цілісної соціально-професійної групи було б відносно неповним та одностороннім без належної уваги до «внутрішнього» контексту цього феномену, зокрема визначення сутнісних характеристик особистісного характеру представників цієї групи. До відповідної категорії професійних письменників в Україні слід віднести передусім тих літераторів, які працювали в редакціях та видавництвах, оскільки цим вони заробляли собі на життя. Також слід враховувати таке явище як ініційований РАПП/ВУСПП «призов ударників в літературу» (Див. Боровой, 1930; Леонов, 1931; Кузня героїв, 1931), за яким до літературних гуртків було «призвано» тисячі робітників. В рамках цієї кампанії, наприклад, у Харкові видавався журнал «Літературний призов» (1930-1931 рр.).

За підрахунками Ю. Лавріненка, 1930 р. в Україні зі своїми творами виступали 259 авторів, з яких через вісім років залишилося лише 36 (Лавриненко, 2001, с. 16).

На основі доступної літератури (Історія, 1993) було проаналізовано 153 літературознавчі довідки про літературний та життєвий шлях українських письменників. До вибіркової сукупності увійшло 110 біографій літераторів (поетів, прозаїків, драматургів, які творили у 1920-1930-х рр.), що відповідали вимогам дослідження. Першим критерієм відбору виступала наявність у літературознавчій статті як біографічної довідки про письменника так і змістовного аналізу його творчості (виділення основних тематичних напрямків).

Другим критерієм була наявність в біографічній частині статей наступних соціальних чинників: 1) походження, 2) рівень освіти та 3) місце роботи письменника. І третім, але не менш важливим, був змістовний аналіз творчості митця з виокремленням основних тематичних напрямків творчості.

Письменники, які потрапили до даної вибірки, походять з родин: селян (39%), інтелігентів (19%), службовців (16%), священників (11%),

робітників (10%), купців (3%). Також є літератори, дані про походження яких не знайдено (2%). Велика кількість вихідців з селянського середовища зумовлюється передусім тим, що Україна, за часів Російської імперії, була переважно аграрним регіоном, в якому тільки починався розвиток промисловості.

З точки зору гендерної приналежності домінували в тогочасній літературі чоловіки (92%). Жінки як активна соціальна група ще не сприймалися суспільством за норму і, не зважаючи на вже тоді визнаних літераторок на кшталт Ольги Кобилянської та Лесі Українки, швидше були виключенням з правил. Хоча, варто зауважити, з початком формування нового літературного героя – радянської людини, а також з втіленням в життя принципу «кухарку кожну вивчим керувати країною» (В. Маяковський) жінкам стало легше пробитися до радянського літературного «елітного клубу», ставши членом (суч. – членкинею) відповідної Спілки письменників, з похідними бонусами та привілеями від цього (в т.ч. в термінах відносин «поля літератури» та «поля влади» П. Бурдьє).

За рівнем освіти українськими літераторами були переважно високоосвічені люди (55% з вищою освітою). Значна частина літераторів (15%) мали незакінчену вищу освіту. Це можна пояснити в т.ч. тим, що вони надавали перевагу не навчанню, а громадській та політичній діяльності. Тому їх або відраховували з вищого навчального закладу, або письменники самі припиняли навчання. Також були й такі, які закінчили гімназію, школу, училище (технікум) (по 8%), і ті, які не закінчили гімназії (семінарії) (5%).

1920-1930-ті роки – це складні роки в економічному плані («воєнний комунізм» – НЕП – командно-планова економіка – Голодомор), тому більшість літераторів паралельно працювали і в інших сферах (інколи одночасно на декількох роботах). Вони були співробітниками редакцій та видавництв (56%), викладачами навчальних закладів різних рівнів (37%), службовцями (25%), громадськими (політичними) діячами (14%), робітниками (4%). 10% творців художніх творів були представниками інших професій, зокрема працювали в медичній сфері, у лісництві тощо.

Таблиця 1. Ранжування тематичних напрямків творчості письменників в цілому та за їхнім місцем роботи (1920–30-ті рр.).

Ранг	Тематичний напрямок	Місце роботи письменників у 20–30-х рр. XX ст. (%) / ранг											
		Викладачі		Службовці		Редаційно-видавничі працівники		Робітники		Громадські (політичні) діячі		Представники інших професій	
		%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг
1	Філософська	54	1	44	1	35	3–4	–	–	27	5–6	55	1–2
2	Історична, біографічна	39	2	37	3–4	39	1–2	–	–	33	3–4	55	1–2
3	Соціальна	24	4	41	2	35	3–4	50	1	53	1	36	4
4	Революційна	29	3	37	3–4	39	1–2	25	2–7	40	2	45	3
5	Селянська	12	8	30	6–7	23	5	25	2–7	33	3–4	18	7–10
6	Прорадянська	20	5–6	33	5	16	6	–	–	20	7	18	7–10
7	Військова	20	5–6	30	6–7	13	8–9	25	2–7	–	–	18	7–10
8	Інтелігентська	10	9	15	8	13	8–9	25	2–7	27	5–6	27	5–6
9	Сатирично-гумористична	7	10–11	11	9–10	15	7	–	–	13	8–9	18	7–10
10	Міська	7	10–11	11	9–10	10	11	25	2–7	13	8–9	9	11–13
11	Священська	15	7	7	11	2	14	25	2–7	–	–	27	5–6
12	Жіноча та дитяча	2	12–14	4	12–13	11	10	–	–	7	10–11	9	11–13
13	Туристична	2	12–14	4	12–13	6	12	–	–	7	10–11	9	11–13
14	Емігрантська	2	12–14	–	–	5	13	–	–	–	–	–	–

Джерело: власна/авторська розробка. (Детальніше – див. Щиголь, 2004, с. 252–253; Щиголь 2005, с. 74).

Для співробітників редакцій, видавництв характерне зацікавлення усіма тематиками, адже такою є специфіка їхнього роду занять. Хоча в їхньому творчому доробку переважають тематики, котрі вимагають високої ерудиції та гарного знання не лише сьогодення, а й історії. Так, 1-2 ранг займають історична та революційна тематики, а 3-4 – філософська та соціальна. Вочевидь, це зумовлено тим, що в процесі своєї роботи вони змушені були віднаходити не лише факти минулого, які б свідчили про неминучість приходу до влади більшовиків (адже прорадянська тематика має 6 ранг), а й пояснення тим негараздам в соціальному житті, які відбувалися навколо, надати їм філософське пояснення та ліричною поезією відволікти увагу читачів від наболілого. (Відповідно, до філософської тематики було включено і твори ліричного спрямування).

Високі ранги у письменників, які, окрім літературної праці, були зайняті й в інших сферах народного господарства, мають філософська, історична, соціальна та революційна тематики. Зацікавлення соціальною, селянською, революційною, інтелігентською та міською тематиками усіма категоріями митців можна пояснити тим, що вони брали активну участь у суспільному житті, особливо ті, хто працював у редакціях та видавництвах (напр., Остап Вишня – «Загибель кар'єри», «Охороняймо природу», М. Куліш – «97», «Мина Мазайло» та ін.), у навчальних закладах (напр., А. Головка – «Бур'ян», «Пасинки степу», Тодось Осьмачка «План до двору», «Труни в гаях» та ін.), в державних установах (напр., Б. Антоненко-Давидович – «Смерть», «Землею Українською», І. Сенченко – «Історія однієї кар'єри», «Подорож до Червонограда» та ін.) та були громадськими (державно-політичними) діячами (напр., В. Еллан-Блакитний – «Удари молота», «На обважнілі, розпатлані нерви^{1/4}», О. Корнійчук «В степах України» та ін.).

Доволі специфічною є тематика, яка цікавила лише дві категорії митців – викладачів та редакційно-видавничих працівників – емігрантська. Вона має низькі ранги (12-14 і 13 відповідно), але значуща тим, що дає зрозуміти, яким чином відбувалося спілкування між письменниками-емігрантами та тими, хто залишився в Україні. Адже 58% і 38% емігрантів-письменників (з тих, хто потрапив до вибірки, і в біографічній довідці зазначено, що

вони емігрували в 1920-1930-х рр.) були викладачами (науковцями) та співробітниками видавництв відповідно. Отже, вони підтримували зв'язки зі своїми колегами, які жили в Радянській Україні, ділилися з ними своїми турботами та радощами. Підтвердженням цього служить й те, що викладачам та газетяркам (хоч і малою мірою) цікава туристична тематика (12-14 і 10 ранги відповідно).

Захоплення викладачів та науковців філософською (1) та історичною (2) тематиками легко зрозуміти – за своїм фахом вони виступають втіленням мудрості минулого та сьогодення. Також цікаво відмітити, що реалії сьогодення та історія для цих письменників однаково важливі (2-3).

А от захоплення філософською тематикою (1) службовцями вимагає певного пояснення. На нашу думку, описуючи реалії сьогодення (соціальна тематика має ранг (2)), перед письменниками постали в усій своїй величчї фундаментальні питання – хто ми, що ми, яке місце людина займає у всесвіті і т.п. Працюючи в радянських державних установах, вони не могли не відмітити позитивних змін в суспільному житті – про це свідчить високий ранг революційної (3) та прорадянської тематик (4). Необхідно зазначити, що службовців не цікавили проблеми емігрантів.

Громадські (політичні) діячі на перший план висували проблеми сьогодення (1). Прагнучи розв'язати найдошкульніші проблеми, письменники намагалися в своїй творчості віднайти першопричини виникнення соціальних загострень в країні. Про це свідчать високі ранги революційної (2), історичної (3-4) та селянської (3-4) тематик. У творчості письменників цієї категорії відсутні емігрантська, священницька та військова тематики. Викликає здивування ігнорування громадськими діячами життя українців за межами країни. Можливе пояснення цьому – намагання зайвий раз не дратувати владу.

Детальний аналіз уподобань робітників та представників інших професій не проводиться у зв'язку з тим, що, по-перше, робітники-письменники представлені малою кількістю (4% від усіх письменників) і, по-друге, письменники-представники інших професій не можуть виступати гомогенною групою, а, отже, й бути належним об'єктом глибокого соціологічного аналізу.

Висновки та перспективи подальших досліджень

У XIX ст. українське письменництво активно формувалося як соціально-професійна група, а його ключові представники – отримували гонорари, інколи немалі (О. Кобилянська та ін.), за свою творчість (не зважаючи на те, що ці гонорари для них майже ніколи не були основним джерелом існування). Втім, загальна проблематика гонорарів українського письменництва потребує окремого економіко-соціологічного дослідження.

Українське письменництво XIX – початку XX ст. йшло в загальному руслі тогочасного світового літературно-культурного процесу, а саме: все активніше долучало до публічності (публікувало) твори, написані жінками. Відповідно, гендерний вимір такої проблематики становить окремий перспективний, але поки що вкрай малодосліджений, пласт історико-культурних (в т.ч. історико-соціологічних) досліджень.

1920-ті рр. стали часом небаченого розвитку української культури, періодом культурної революції або, в певному сенсі, «українським відродженням». Це стало можливим завдяки тому, що після революційних подій в Україні (кінець 1910-х рр.) діячі культури могли сподіватися на підтримку державних органів, вільно проголошувати свої програми розвитку культури та сподівання. Багато видатних діячів виїхало в еміграцію, але почала з'являтися нова плеяда діячів культури, вихованих на революційних переконаннях, свідомих комуністів. Втім, необхідно зауважити, що багато молодих письменників та поетів були доволі аполітичними.

У вимірі “поля художньої літератури” (П. Бурдье) можна прослідкувати культурні та соціальні (в т.ч. професійні, рольові, гендерні та ін.) зміни, котрі відбувалися у суспільстві. Революційні події зруйнували соціально-станову ієрархічну структуру Російської імперії. Почалася вертикальна міграція, котра суттєво підтримувалася владою, а в багатьох випадках навіть стимулювалася нею: зокрема, робітник-ударник, відповідаючи на відповідний заклик партії, міг швидко стати письменником/літератором.

В загальних рамках вертикальної міграції підвищувався загальний рівень освіченості населення, змінювалося матеріальне та соціальне становище великої кількості населення. Зростав попит на літературну

продукцію, оскільки збільшувалася кількість письменних людей, – а, отже, виникала потреба у збільшенні кадрів виробників цієї продукції – письменників (показовою є кампанія «призову робітників-ударників до літератури»). Основна професійна діяльність тогочасних митців мала значний вплив на вибір ідей/сюжетів та тем/тематик серед письменників.

Попередні результати міждисциплінарних соціологічно-літературознавчих досліджень свідчать, що і творчий доробок письменника, і його біографічні віхи (Пор. Головій, 2015) разом є дедалі потужнішим (в контексті розвитку відповідних технологій «BigData» (Полтораков, Щиголь, 2017)) джерелом для соціологічних досліджень (Пор. Малес, 2011), вивчення взаємовпливів соціуму (реального життя) і словесності (художнього твору та відповідної психологічної/культурної реальності, що ним конструюється/задається та/або екстраполюється на нього).

Література

- Агеева В.П. (2003). Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму ISBN 966-84080-1-2 К.: Факт, 2003.
- Алякринская М.А. (2013). Постмодернистский проект в культуре соцреализма: балет “Светлый ручей” in: Вестник Академии Русского балета им. А.Я. Вагановой. 2013. №1.
- Багмут И.А. (1927). Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні) Київ: Держвидав України, 1927.
- Бажан О.М. (2005). Кримінальний сюжет і гендерні проблеми психоприроди художнього характеру (за матеріалами малої прози Марка Вовчка “Павло Чернокрил”, “Свекруха”, “Одарка”) in: Літературознавчі студії. Зб. наук. праць. К.: ВД Дмитра Бураго, 2005. Вип. 14.
- Білан Т. (2002). “Жіноча” рецепція національної культури (феміністична ідея в творчості Олени Пчілки, Лесі Українки, Ольги Кобилянської) in: Український жіночий рух : здобутки і проблеми. Дрогобич, 2002. Вип. 1.
- Боровой Н. (1930). Ударники в літературу in: Октябрь. 1930. №169-170.

- Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) – ВКП (б), ВЧК – ОГПУ – НКВД о культурной политике. 1917-1953. М.: Международный фонд «Демократия», 1999. Гарт : альманах. – X.: Держвидав України, 1924.
- Гендова М.Ю. (2015). “Время, вперед!”. К проблеме социокультурного контекста советских балетов 1930-х. in: Вестник Академии Русского балета им. А.Я. Вагановой. 2015. №4.
- Головій О. (2015). Формування біографічного методу в українському літературознавстві XIX ст. in: Наук. вісник Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2015. № 9.
- Головнёва А.В. (2015). “Миры легитимности”: стратегии легитимации писателей-прозаиков в российском поле литературы in: Экономическая социология. 2015. Т. 16. № 1.
- Дзюба І. (1968). Українізація та її розгром in: Інтернаціоналізм чи русифікація? Мюнхен, 1968.
- Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 р. / Народний комісаріат юстиції. Харків: Укрголовліт, 1929.
- Збірник наказів та розпоряджень Народного комісаріату освіти УРСР. 1938. – №33.
- Історія української літератури. XX століття (1993). У 2 кн. Кн. 1.: 1910-1930-ті роки: Навч. посібник /За ред.В. Г. Дончика. К.: Либідь, 1993.
- Карпенко В. (2014). Т.Г. Шевченко і меценатська діяльність родини Симиренків in: Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 1(1).
- Київські неокласики ISBN 966-664-081-3 К.: Факт 2003.
- Козлова Н.Н. (2005). Соцреализм: производители и потребители in: Общественные науки и современность. 1995. № 4.
- Костюк Є. (2005). Функціонування центрального управління у справах друку (ЦУД) в 20-х рр. XX ст. в УСРР in: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2005. Вип. 13.
- Кузня героїв. (1931). Збірник робітників-ударників Тракторобуду, покликаних до літератури Харків: Видавництво пролетарських письменників “ГАРТ”, 1931.
- Куліш П.А. (1861). Обзор украинской словесности in: Основа. 1861. № 1.
- Лавріненко Ю.А. (2001). Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933. ISBN 978-617-7173-21-1 К.: Просвіта, 2001.

- Ленин В.И. (1905) Партийная организация и партийная литература (“Новая Жизнь”, 13(26) ноября 1905 г., № 12) in: Полное собрание сочинений. (5 изд.) Т. 12. М.: ИПЛ, 1968.
- Ленин В.И. (1908). Лев Толстой как зеркало русской революции (“Пролетарий”, 11(24) сентября 1908, № 35) in: Полное собрание сочинений. (5е изд.) Т.17. М.: ИПЛ, 1968.
- Леонов Л. (1931). О призыве ударников в литературу in: Литературная газета. 1931. 25 сентября.
- Лотман Ю.М. (1993). Массовая литература как историко-культурная проблема in: Лотман Ю.М. Избранные статьи: в 3-х томах. Т. 3. Таллинн, 1993.
- Малес Л. (2011). Вивчаючи тексти культури: соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології ISBN 978-966-79-5 К.: КІС, 2011.
- Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / уклад. Н.М. Сидоренко, О.І. Сидоренко. К.: Дослідницький центр історії укр. преси, 2001.
- Морозов А.И. (2007). Соцреализм и реализм. ISBN 978-5-269-01051-9 М.: Галарт.
- Наливайко Д. (2008). Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму in: Слово і Час. 2008. № 9.
- Первый Всесоюзный съезд советских писателей, 15-26 февраля 1934 г.: стенографический отчет. – М., 1934.
- Полтораков О.Ю., Щиголь І.В. (2017). “Великі дані” та методологічні перспективи соціально-структурних досліджень in: Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. “Проблеми розвитку соціологічної теорії: Структурні зміни і соціальна напруженість”, 25-26 трав. 2017 р., (м. Київ) К.: Логос, 2017.
- Роготченко О.О. (2007). Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. ISBN 978-966-651-771-8 Київ: ФЕНІКС, 2007.
- Соцреалистический канон : сб. ст. СПб: Гуманитарное Агентство “Академический проект”, 2000.
- Тимошик М. (2003). Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920-1990): ідеологічний та творчий аспекти in: Вісник Книжкової палати. 2003. № 9.

- Хархун В. (2009). Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. ISBN 978-966-96864-7-3 Ніжин: ТОВ «Гідромакс».
- Хвильовий М. (1925). Камо Грядеши. Памфлети. В-во «Книгоспілка», 1925.
- Хвильовий М. (1926). Думки проти течії. Памфлети. Харків: ДВУ, 1926.
- Хвильовий М. (1990) Україна чи Малоросія? in: Вітчизна. 1990. № 1-2.
- Цимбал Я. (2018). «Своє добро»: що і як крали письменники у 1920-х in: <http://litakcent.com/2018/12/27/svoje-dobro-shho-i-yak-krali-pismenniki-u-1920-h/>
- Чумак В.М. (1999). Політика українізації в УСРР і КПЗУ (1927-1928) in: Записки історичного ф-ту Одеського держ. ун-ту ім. І.І. Мечникова. Одеса, 1999. Вип. 10.
- Шуст Я. (1960). Псевдоніми та криптоніми Івана Франка in: Іван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1960. Зб. 7. С. 438-457.
- Щиголь І.В. (2003). Особливості відображення соціальної реальності в літературних творах in: Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка. К., 2003. Вип. 18.
- Щиголь І.В. (2004). Соціальне та індивідуальне в творчості митця in: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах” (соціологія, психологія, педагогіка): Збірник наукових праць К.: ВПЦ “Київський університет”, 2004.
- Щиголь І.В. (2005). Реконструкція соціальної реальності методом вивчення біографій авторів літературних творів in: Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. К., 2005. Вип. 3.
- Щиголь І.В. (2006). Застосування біографічного методу для реконструкції життєвого та творчого шляху письменника (за матеріалами біографічно-літературознавчих розвідок) in: Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка. К., 2006. Вип. 25.
- Щиголь І.В. (2009). Соціальне в художньому: соціально-сміслова реконструкція in: *Studia Methodologica* : (науковий збірник) Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 29.
- Bourdieu P. (1991). Le champ littéraire in: *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* № 89.
- Thompson E.M. (2000). Imperial knowledge. Russian Literature and Colonialism. ISBN 978-0313313110 Greenwood Press (Contributions to the Study of World Literature, Book 99).

References

- Ageeva, V.P. (2003). *Zhinochyy prostir: feministychnyy dyskurs ukrayins'koho modernizmu [Female Area: feministic discourse of Ukrainian modernism]*. ISBN 966-84080-1-2. Kyiv: Fact. (in Ukrainian).
- Alyakrinskaya, M.A. (2013). Postmodernyst'skyy proekt v kul'ture sotsrealizma: balet «Svetlyy ruchey» [Poost-Modern Project in SocRealism Culture: "Svetlyy ruchey" ballet] in: *Vestnyk Akademyy Russkoho baleta ym. A.Ya. Vahanovoy [Herald of Vaganova Russian Ballet Academy]*. 2013. No. 1. (in Russian).
- Bagmut, I.A. (1927). *Chervoni kutky na seli (kutkovi khaty-chyital'ni) [Red Groups in Villages (group reading-houses)]*. Kyiv: State Publish of Ukraine. (in Ukrainian).
- Bazhan, O.M. (2005). Kryminal'nyy syuzhet i genderni problemy psykhopryrody khudozhn'oho kharakteru (za materialamy maloyi prozy Marka Vovchka «Pavlo Chornokryl», «Svekrukha», «Odarka») [Criminal Plot and Gender Problems of Psycho-Nature Character (on materials of marco Vovchok small prose «Pavlo Chornokryl», «Svekrukha», «Odarka»)]. in: *Literaturoznavchi studiyi. Zb. nauk. prats' [Literature Studies. Scientific Papers Collecting]*. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. Vol. 14. (in Ukrainian).
- Bilan, T. (2002). «Zhinocha» retseptsiya natsional'noyi kul'tury (feministychna ideya v tvorchosti Oleny Pchilky, Lesi Ukrayinky, Ol'hy Kobyl'yans'koyi) ["Female" representing of national culture (feministic idea in Olena Pchilka, Lesia Ukrayinka, Ol'ha Kobyl'yans'ka) arts] in: *Ukrayins'kyy zhinochyy rukh : zdobutky i problemy [Ukrainian Female Movement' achievements and problems]*. Dorohobych. Vol. 1. (in Ukrainian).
- Borovoy, N. (1930). Udarniki v literaturu [Drummers to Literature]. in: *Oktyabr' [October]*. No. 169-170. (in Russian).
- Bourdieu, P. (1991). Le champ littéraire in: *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, No. 89.
- Chumak, V.M. (1999). Polityka ukrayinizatsiyi v USRR i KPZU (1927-1928) [Ukrainisation Policy in USRR and CPZU (1927-1928)]. in: *Zapysky istoriychnoho f-tu Odes'koho derzh. un-tu im. I.I. Mechnykova [Mechnikov Odesa National University Historical faculty papers]*. Odesa Vol. 10. (in Ukrainian).
- Dzuba, I. (1968). Ukrayinizatsiya ta yiyi rozhrom [Ukrainisation or Its destroying]. in: *Internatsionalizm chy rusyfikatsiya? [Internationalism or Russification?]*. Munich. (in Ukrainian).

- Gendova, M.Yu. (2015). «Vremya, vpered!»: K probleme sotsiokul'turnogo konteksta sovetских baletov 1930-kh gg. ["Time, Forward": On the problem of soviet ballets sociocultural context 1930s] in: *Vestnyk Akademyy Russkoho baleta ym. A.Ya. Vaganovoy* [*Herald of Vaganova Russian Ballet Academy*]. No. 4. (in Russian).
- Goloviy, O. (2015). Formuvannya biohrafichnoho metodu v ukrayins'komu literaturoznavstvi XIX st. [Biography Method Formation in Ukrainian Literature Studies of 19th century] in: *Nauk. visnyk Skhidnoyevropeys'koho nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky. Filohichni nauky. Literaturoznavstvo*. [Scientific Herald of Lesya Ukrainka Eastern-European National University. Filology Sciences. Literature Studies]. No. 9. (in Ukrainian).
- Golovnyova, O.V. (2015).»Miry legitimnosti»: strategii legitimatsii pisateley-prozaikov v rossiyskom pole literatury ["Legitimacy Worlds": legitimation Strategies of Prose Writers in Russian Literature Field] in: *Ekonomicheskaya sotsiologiya*. [Economic Sociology]. Vol. 16. No. 1. (in Russian).
- Istoriya ukrayins'koyi literatury. XX stolittya. U 2 knyhach. K. 1.: 1910-1930 roky*. [History of Ukrainian Literature, 20th century. In 2 Volumes Volume 1. 1910-1930-mi]. (1993). Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
- Karpenko, V. (2014). T.H. Shevchenko i metsenat-s'ka diyal'nist' rodyny Symyrenkiv [T.Shevchenko and mecenat activities of Symyrenko family]. in: *Naukovi zapysky Ternopil's'koho nats. ped. un-tu im. V. Hnatyuka. Seriya: Istoriya* [Scientific Papers of V. Hnatyuk ternopil National pedagogical University. History Series]. Vol. 1(1). (in Ukrainian).
- Kharkhun, V. (1926). *Sotsrealistychnyy kanon v ukrayins'kiy literaturi: geneza, rozvytok, modyfikatsiyi* [Socialist realism Canon in Ukrainian Literature: genesis, development, modofgocations]. ISBN 978-966-96864-7-3. Nigyn: HydroMax Ltd. (in Ukrainian).
- Khvylyovyj, M. (1925). *Kamo Hryadeshy. Pamflety* [*Quo Vadis. Pamphlets*]. Book Union. (in Ukrainian).
- Khvylyovyj, M. (1926). *Dumky proty techiyi. Pamflety* [Thoughts Against Mainstream. Pamphlets]. Kharkiv: State Publishing of Ukraine. (in Ukrainian).
- Khvylyovyj, M. (1990). Ukrayina chy Malorosiya? [Ukraine or littleRussia?]. in: *Vit-chyzna. (Motherland)*. No. 1-2. (in Ukrainian).
- Kostyk, Ye. (2005). Funktsionuvannya tsentral'noho upravlinnya u spravakh druku (USRR) v 20-kh rr. XX st. v USRR [Funtioning of Central Department of Press in 1920s in USRR] in: *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr.* [Ukrainian History Problems: facts, opinions, studies; Interdepartment scientific papers collecting]. Vol. 13. (in Ukrainian).

- Kozlona, N.N. (2005). Sotsrealizm: proizvoditeli i potrebiteli [Socrealism: Producers and Consumers] in: *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'* [Social Sciences and Modern]. No. 4. (in Russian).
- Kulish, P.A. (1861). Obzor ukrainskoy slovesnosti [Review of Ukrainian Literature] in: *Osnova [Grounds]*. No. 1. (in Russian).
- Kuznya heroyiv. [Smithy of Heroes]*. (1931). Zbirnyk robotnykiv-udarnykyv Traktorobudu, poklykanykh do literatury [Collecting of Drummers-Workers Called to Literature]. Kharkiv: "Gart" Proletarian Publishing. (in Ukrainian).
- Kyivs'ki neoklasyky [Kyiv Neo-Classics]*. (2003). ISBN 966-664-081-3. Kyiv: Fact. (in Ukrainian).
- Lavrinenko, Yu.A. (2001). Rozstrilyane vidrodzhennya: Antolohiya 1917-1933. [Renaissance Being Shot: anthology]. ISBN 978-617-7173-21-1. Kyiv: Prosvita. (in Ukrainian).
- Lenin, V.I. (1905). Partiynaya organizatsiya i partiynaya literatura [Party Organisation and Party Literature]. in: *Polnoye sobraniye sochineniy. [Full Collection of Works]*. Moscow. Vol. 12. (in Russian).
- Lenin, V.I. (1908). Lev Tolstoy kak zerkalo russkoy revolyutsyy [Leo Tolstoy as a Mirror of the Russian Revolution] in: *Polnoye sobraniye sochineniy. [Full Collection of Works]*. Moscow. Vol. 17. (in Russian).
- Leonov, L. (1931). O pryzve udarnikov v literaturu [On Coll of Drummers to Literature]. in: *Literaturnaya gazeta [Literature Newspaper]*. September 25. (in Russian).
- Lotman, Yu.M. (1993). Massovaya literatura kak istoriko-kul'turnaya problema [Mass Literature as Historical-Cultural Problem]. in: *Lotman Yu.M. Izbrannyye stat'i: v 3-kh tomakh. T. 3 [Selected Articles: in 3 Vol. 3]*. Tallinn. (in Russian).
- Males, L. (2011). *Vyvchayuchy teksty kul'tury: sotsiokul'turnyy analiz yak piznaval'na stratehiya sotsiologii [Studying of Culture Text: socio-cultural analysis as study strategy of sociology]*. ISBN 978-966-79-5. Kyiv: KIS. (in Ukrainian).
- Materialy z istoriyi natsional'noyi zhurnalistyky Shkhidnoyi Ukrayiny pochatku XX stolitya [Materials of National Journalistics History of Eastern Ukraine, beginning of 20th century]*. (2001). Kyiv: Study centre of Ukrainian Press History. (in Ukrainian).
- Morozov, A.I. (2007). *Sotsrealizm i realizm [Socrealism and realism]*. ISBN 978-5-269-01051-9. Moscow: Galart. (in Russian).
- Nalyvayko, D. (2008). Zamitky shchodo henezy y typolohiyi sotsialistychnoho realizmu [Remarks on Hensis and Typology of Socialist Realism]. in: *Slovo i Chas. [Word and Time]*. No. 9. (in Ukrainian).

- Pervyy Vsesoyuznyy s"yezd sovetskikh pisateley, 15-26 fevralya 1934 g.: stenograficheskiy otchet* [1st All-Union Meeting of Soviet Writers, February 15-26, 1934: Stenography report]. (1934). Moscow. (in Russian).
- Poltorakov, O., Shchygol, I. (2017). «Velyki dani» ta metodolohichni perspektyvy sotsial'no-strukturnykh doslidzhen' ["BigData" and methodological perspectives of social-structure studies]. in: *Materialy XIV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Problemy rozvytku sotsiolohichnoyi teorii: Strukturni zminy i sotsial'na napruzhenist"*, 25-26.05.2017, Kyiv) [Sociology Theory Problems Development: Materials of 14th international scientific-practical conference Social Changes and Social Tension", May 25-26, 2017, Kyiv]. Kyiv: Logos. (in Ukrainian).
- Rogotchenko, O.O. (2007). Sotsialistychnyy realizm i totalitaryzm [Socialist realism and Totalitarianism]. In *Instytut problem suchasnoho mystetstva Akademiyi mystetstva Ukrayiny* [Modern Arts Problems Institute of National Arts Academy]. ISBN 978-966-651-771-8. Kyiv: Phoenix. (in Ukrainian).
- Shchygol, I.V. (2003). Osoblyvosti vidobrazhennya sotsial'noyi real'nosti v literaturnykh tvorakh [Social Reality Representation Specifics in Literature Works] in: *Visnyk Kyyvivs'koho universytetu: Sotsiologiya. Psykholohiya. Pedagogika* [Kyiv University Herald. Sociology, Psychology, Pedagogics]. Kyiv. Vol. 18. (in Ukrainian).
- Shchygol, I.V. (2004). Sotsialne ta indyvidualne v tvorchosti myttsia [Social and Individual in Artist's Creating] in: *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Perspektyvy rozvytku sotsiohumanitarnykh nauk u klasychnykh universytetakh» (sotsiologiya, psykholohiya, pedagogika): Zbirnyk naukovykh prats* ["Socio-Humanitarian Sciences Development Perspectives in Classical Universities" (sociology, psychology, pedagogics) All-Ukrainian Scientific-Practical Conference Materials]. Kyiv. Kyiv University. (in Ukrainian).
- Shchygol, I.V. (2005). Rekonstruktsiya sotsial'noyi real'nosti metodom vyvchennya biohrafy avtoriv literaturnykh tvoriv [Social Reality Reconstruction by Methods of Literature Works Authors' Biographies] in: *Aktual'ni problemy sotsiologiyi, psykholohiyi, pedagogiky* [Actual Problems of Sociology, Psychology, Pedagogics]. Kyiv. Vol. 3. (in Ukrainian).
- Shchygol, I.V. (2006). Zastosuvannya biohrafichnoho metodu dlya rekonstruktsiyi zhyttyevoho ta tvorchoho shlyakhu pys'mennyka (za materialamy biohrafichno-literaturoznavchykh rozvidok) [Biography Method Using for Reconstruction of Writer's Life and Arts Way (on biography-literature studies materials)] in: *Visnyk Kyyvivs'koho universytetu: Sotsiologiya. Psykholohiya. Pedagogika* [Kyiv University Herald. Sociology, Psychology, Pedagogics]. Kyiv Vol. 25. (in Ukrainian).

- Shchygol, I.V. (2009). Sotsial'ne v khudozhn'omu: sotsial'no-smyslova rekonstruktsiya [Social in Arts: Social-Sense Reconstruction] in: *Studia Methodologica: scientific collectings*. Ternopil: Ternopil National Pedagogical University. Vol. 29. (in Ukrainian).
- Shust, Ya. (1960). Pseudonimy ta kryptonimy Ivana Franka [Ivan Franko's Pseudonyms and Cryptonyms] in: *Ivan Franko: articles and materials*. Lviv, 1960. Vol. 7. (in Ukrainian).
- Sotsrealystycheskyy kanon [Socialist Realism Canon]*. (2000). Saint Petersburg: Humanitarian Agency "Academic Project". (in Russian).
- Thompson, E.M. (2000). *Imperial knowledge. Russian Literature and Colonialism*. Greenwood Press. Contributions to the Study of World Literature, Book 99. ISBN 978-0313313110.
- Tsymbal, Ya. (2018). «Svoje dobro»: shcho i yak kraly pys'mennyky u 1920-kh [“Personal Goods”: what and how writers steal in 1920s]. Publication 27.12.2018. Retrieved 27.12.2018 from: <http://litakcent.com/2018/12/27/svoje-dobro-shho-i-yak-krali-pismenniki-u-1920-h/> (in Ukrainian).
- Tymoshyk, M. (2003). Vydavnycha sprava v Ukrayini za radyans'koyi doby (1920-1990): ideolohichnyy ta tvorchy aspekty [Publishing in Ukraine on Soviet Times (1920-1990)]. in: *Visnyk Knyzhkovoyi palaty [Book Chamber Heralds]*. No. 9. (in Ukrainian).
- Vlast' i khudozhestvennaya intelligentsiya. Dokumenty o kul'turnoy politike. 1917-1953 [Power and Arts Intelligenc. Documents on cultural policy. 1917-1953]*. (1999). Moscow: International Fund «Democracy». (in Russian).
- Zbirnyk nakaziv ta rozporyadzen' Narodnoho komisariatu osvity URSR [Collection of Decrees and Orders of URSR People Commissariat of Education]*. (1938). No. 33. (in Ukrainian).
- Zbirnyk Zakoniv ta rozporyadzen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrayiny za 1929 r. [Collection of Laws and Orders of Ukraine Workers-Villages Government for 1929]*. (1929). Narodnyy komisariat yustytysyi. (People Commissariat of Justice). Kharkiv: Ukrholovlit. (in Ukrainian).

Received: 04.11.2018

Accepted: 06.02.2019

PHILOSOPHY

MARINA KOLINKO
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4998-8075>
mkolinko09@gmail.com

Vasyl' Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia

Kolinko, M. (2019). Mizhkul'turna komunikatsiya: vid rozrznennya do vklyuchennya [Intercultural communication: from distinction to inclusion]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 189–212. (in Ukrainian). DOI: 10.13166/inco/102840

Intercultural Communication: from Distinction to Inclusion

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the mechanisms of intercultural interaction and topological configuration of transition from the home world to the world of another culture. Intercultural communication is regarded as a complex of communicative ties with cultural environment, contextual phenomena that influences the change in the content and boundaries of communicative interaction. It challenges meeting with unfamiliar cultural behaviors, manifestations of the Other.

Purpose. Creation of a topological scheme for the exclusion/inclusion of a migrant-communicant from/to a new cultural environment, based on the experience of internal immigrants in Ukraine.

Methods. The main method of obtaining data for an article is the method of collecting and analyzing information from open sources, including reports from all-Ukrainian sociological surveys, materials of research on world migration, intercultural experience. The material has also been collected through the inclusive observations of the author being a representative of the internal immigrants social group, a teacher of the university, who was evacuated from the conflict zone, a direct witness of events.

Results. It has been established that the traumatism of the socio-cultural transition affects communicant relations with the new environment. The introduction of a communicant to another cultural environment can take place in several topological variants: public inclusion, inclusion in the home world of the diaspora, integration into the host community, differentiated positive or negative inclusion, exclusion from the world of a new culture.

Conclusions. The topology of inclusion/exclusion leads to defining and understanding of complex configuration of the intersection and mixing of the variants of the interaction of the migrant with the domestic and new cultures during the period of acculturation. The research has confirmed the hypothesis that the most desirable for the settlers of the Donbas is the integration strategy. For the majority of communicants-settlers a high degree of adaptive inclination is a characteristic, which is explained by the commonality of civic identity with the inhabitants of the regions of arrival, the influence of the value choice on the decision to resettlement, the knowledge of the Ukrainian language, readiness for professional and everyday integration.

Keywords: *intercultural communication; distinction; inclusion; differentiated inclusion; exclusion; acculturation.*

Міжкультурна комунікація: від розрізнення до включення

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню механізмів міжкультурної взаємодії і топологічної конфігурації переходу з простору домашнього світу у світ іншої культури. Міжкультурна комунікація розглядається як комплекс зв'язків комунікантів з культурним оточенням, контекстними феноменами, що впливають на зміну змісту і меж комунікативної взаємодії. Вона проблематизує зустріч з незнайомою культурною поведінкою, проявами Іншого.

Мета. Створення топологічної схеми виключення/включення мігранта-комуніканта з/до нового культурного середовища на прикладі досвіду внутрішніх переселенців в Україні.

Методи дослідження. Основним методом отримання даних для статті є метод збору і аналізу інформації з відкритих джерел, у тому числі, зі звітів всеукраїнських соціологічних опитувань, матеріалів досліджень світового міграційного міжкультурного досвіду. Матеріал збирався також шляхом включеного спостереження авторки як представника соціальної групи внутрішньо переміщених осіб, викладача вузу, який евакуювався з зони конфлікту, безпосереднього очевидця подій.

Результати. Встановлено, що травматизм соціокультурного переходу впливає на стосунки комуніканта з новим оточенням. Входження комуніканта до іншого культурного середовища може відбуватися у декількох топологічних варіантах: публічне включення, включення в домашній світ діаспори, інтеграція до приймаючої громади, диференційоване позитивне або негативне включення, виключення зі світу нової культури.

Висновки. Топологія включення/виключення веде до окреслення та розуміння складної конфігурації перетину і перемішування варіантів взаємодії мігранта з домашньою та новою культурами протягом періоду акультурації. Дослідження підтвердило гіпотезу про те, що найбільш бажаною для переселенців Донбасу є стратегія інтеграції. Для більшої частини комунікантів-переселенців характерна висока ступінь адаптивної схильності, що пояснюється спільністю громадянської ідентичності з мешканцями регіонів прибуття, впливом ціннісного вибору на прийняття рішення про переселення, знанням української мови, готовністю до професійної і побутової інтеграції.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація; розрізнення; включення; виключення; диференційоване включення; акультурація.*

Вступ

Тема зустрічі з незнайомою культурною поведінкою, проявами Іншого актуалізує дослідження механізмів міжкультурної взаємодії і топологічної конфігурації переходу з простору домашнього світу до світу іншої культури. Міжкультурну комунікацію доречно розглядати як комплекс зв'язків комунікантів з культурним оточенням, контекстними феноменами, що впливають на зміну змісту і меж комунікативної взаємодії. Топоси публічного і приватного, свого і чужого маркують територію культурних спільнот, визначають характер міжкультурного спілкування. Визнання цінності і права на унікальність кожної культури, відмова від колонізаторської культурної політики, усвідомлення ризиків і крихкості існування багатьох етнокультур і мов слугували каталізаторами формування міжкультурного дискурсу. В умовах мінливого, швидкоплинного світу набуває нової інтерпретації просторовий ракурс конструювання міжкультурної комунікації. Топологічний аналіз проблем,

пов'язаних з формуванням організації простору міжкультурних відносин допомагає вирішенню практичних завдань: знання правил культурного переходу розвиває здатність і вміння комуніканта контролювати процес, вписуватися у пропоновані умови й усвідомлено регулювати перебіг комунікації. Ця теза відображає практичну значущість нашого дослідження. Аналіз процесу переселення українських громадян з зони конфлікту на Сході України до інших регіонів виявляє різні механізми адаптації і форми включення їх до місцевих громад.

Мета дослідження. Створення топологічної схеми виключення/включення мігранта-комуніканта з/до нового культурного середовища на прикладі досвіду внутрішніх переселенців в Україні.

Методи дослідження. Теоретичним напрямком, що визначав рух і логіку цієї наукової роботи, стала феноменологія – дослідження пережитого досвіду й життєвого світу, акцентоване на просторі, в якому живе людина і яке розглядає реальність не відокремлено від людини, а як культурне буття останньої. Комунікація повторного включення розглядається за допомогою концепту Альфреда Шюца “повернення додому” (Schutz, 1970). Методологічним простором, в межах якого різні філософські традиції (постструктуралістський концепт розрізнення, наробки мовних та етичних аспектів комунікації у німецькій комунікативній філософії Юргена Габермаса), можуть бути об'єднані і взаємно збагачені, постала соціальна топологія, яка відкриває нові ракурси і глибину культурологічного аналізу.

Основним методом отримання даних для статті є метод збору і аналізу інформації з відкритих джерел, у тому числі, зі звітів всеукраїнських соціологічних опитувань, матеріалів досліджень світового міграційного міжкультурного досвіду. Матеріал збирався також шляхом включеного спостереження авторки як представника соціальної групи внутрішньо переміщених осіб, викладача вузу, який евакуювався з зони конфлікту, безпосереднього очевидця подій. Статтю підготовлено в рамках держбюджетного науково-дослідницького проекту “Соціально-філософська рефлексія шляхів вирішення конфлікту на Сході України”. Автор статті спирається на польові дослідження Київського міжнародного

інституту соціології, який у 2016 році на замовлення Internews Network провів опитування “Покращення комунікації спільнот, що постраждали від військового конфлікту, та їхніх зв’язків із внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні”. В рамках проекту, метою якого постало покращення забезпечення комунікативних потреб внутрішньо переміщених осіб та приймаючих громад, методом особистого інтерв’ю було опитано 1500 мешканців приймаючих громад та 1003 внутрішньо переміщених осіб по всіх областях України (*Zvit...*, 2016).

Регіоналізація комунікативного простору як основа дослідження топології культурного включення/виключення

Перш ніж аналізувати, що відбувається або має відбутися, коли зустрічаються різні культурні групи або спільноти, необхідно принципово визначитися з поняттям “культура”. Основою теоретико-методологічної стратегії даного дослідження є концепція культури як специфічного буттєвого виміру життєдіяльності людини. Ця позиція відображає здобутки і напрацювання науковців Інституту філософії НАН України. Якщо порівняння культур апіорно ґрунтується на відмінності і схожості, то гетерогенність самих культур часто не приймається до уваги. Йдеться про наявність різноманітних субкультур усередині кожної культурної цілісності, а також про варіативність якісних характеристик представників культури. Усвідомлення культури як способу організації людського буття веде до розгляду проблем міжкультурної комунікації не лише у полі національних та етнічних розвідок, а й у контексті розрізнення особливостей культурного середовища різноманітних культурних груп та їх представників (регіональні культурні групи однієї політичної нації, субкультури, вікові та гендерні групи, розрізнення за професійною культурою, міським або сільським способом життя). Культурні особливості можуть визначатися за лінгвістичним, етнічним, політичним, соціальним, історико-культурним, конфесійним та іншими критеріями. Врахування цих відмінностей сприяє репрезентативному дослідженню процесів культурного включення/виключення.

Щоб щось осмислити, потрібно його розрізнити. Реальний світ культури є конкретним і процесуальним, таким, що постійно змінює свій стан і не може бути роз'яснений абстрактними тотожностями. Розрізнення продукує, репрезентує і структурує відмінності. Згідно з ним “мова або всілякий код, будь-яка система відсилань взагалі конститується “історично” як тканина відмінностей” (Derrida, 1999, p. 182). В цьому напрямку розмірковує Ніклас Луман, розглядаючи операції розрізнення не як факти відмінності, а як аутопоезис суспільства через розрізнення. Заклик Лумана сприймати соціальні форми в дискурсі розрізнення “не як красиві фігури, а як порубіжні лінії, як маркування деякої диференції, яка примушує до того, щоб чітко уявляти собі, яка сторона отримувє позначення” (Luhmann, 2004, p. 64), підкреслює системоутворюючу роль комунікації у суспільстві. Різноманітність культурного світу, відмінність феноменів один від одного, інакшість у поведінці та правилах незнайомих, неприйнятність способу буття чужинців говорить про те, що не може бути зрівнювання або стирання відтінків їх відмінностей. Таким чином, теоретизація проблеми включення/виключення у новому культурному середовищі спрямована на вибудовування новітніх стратегій комунікації на фундаменті розрізнення, унікальності, культурного визнання і плюралізму.

З причини особливих характеристик міжкультурної комунікації її топологія вибудовується у двох напрямках: культурно-просторовому (топос як місце комунікації, соціокультурний параметр аналізу) і мовно-просторовому (топос як елемент аргументативної схеми, включення до якої визначається темою і завданнями комунікації). Проблема включення комуніканта у простір нового культурного середовища обумовлює вживання першої конотації топосу. Топологічно міжкультурна комунікація може здійснюватися на домашній території однієї з взаємодіючих сторін (на чужій території для іншої сторони), на чужій території для всіх учасників комунікації, на теренах не розташування, а переміщення (простір комунікації, який динамічно змінюється, не належить жодній з сторін), на спільній території (комунікація порубіжжя: фронтиру, прикордоння). Дане наукове дослідження присвячено першому

варіанту міжкультурної топології – комунікації мігрантів і переселенців з приймаючими громадами.

Для розуміння відносин суб'єктів міжкультурної комунікації потужний методологічний потенціал закладено у феноменологічних розвідках Едмунда Гуссерля (Husserl, 1973; Husserl, 2002), Бернхарда Вальденфельса (Valdenfels, 2004) про значення домашнього світу і роль чужого. Саме концепт “домашнього” (рідного) світу становить ґрунт інтерпретації теми свого, чужого, іншого. Розрізнення Едмундом Гуссерлем природного (наївно-міфологічного), науково-філософського і феноменологічного типів історичності показує, як формуються механізми міжкультурних контекстів розуміння і нерозуміння на рівні повсякденного спілкування пересічних людей, політичному рівні та у філософській рефлексії. Всеохоплюючий горизонт життєвого світу відокремлюється у домашній і чужий світи. Інтерпретація домашнього світу як спільноти зі своєю історичною пам'яттю, правилами та звичаями веде до розгляду його як примордіального приватного простору. Люди в ньому існують як наївні (тому що вважають свій світ абсолютним) емпіричні суб'єкти, взаємовідносини конструюються під впливом емоцій, здорового глузду, традиції. Повсякденний домашній світ є обмеженим і кінцевим у своїх уявленнях, зі своєю системою нормальності. Топос Дому виражає прив'язаність до місця у дослідженнях міжкультурного переходу. Домашній світ несе відчуття захищеності і безпеки. Це не означає, що відносини свого Дому сприймаються як єдино існуючі, але вони існують як домашні відносини тільки для себе. Всі інші форми життя сприймаються як наївні або примітивні, незрозумілі, а то і як чужі, а отже, ворожі.

Типи історичності, за логікою яких розглядається шлях від домашнього світу до міжкультурного, характеризують “буття-для-себе” і “буття-з-іншими”. Розподілення на приватний і публічний є узагальнюючим акордом такого розрізнення життєвого простору. Політичний вимір й “історичність-пов'язана-із-розподілом-праці”, за концепцією Едмунда Гуссерля, є вимірами життєвого простору, що відчужують людину від свого рідного кола, розмикають домашній світ, відкривають шлях від приватного до публічного простору. У політичному світі відбувається

вплив і проникнення чужих культурних систем, смисли домашніх світів розтягуються і перекручуються, формуючи загальну політичну конфігурацію.

Можливість і взаємність комунікації спирається на загальні культурні та комунікативні коди. Положення Фердинанда де Соссюра (Sossyur, 1999) про те, що коди комунікації виробляються не під час неї, а до процесу комунікації, показує незалежність кодів від повідомлень комунікації, їх соціальну історію. “Ще до того, як щось виявляється висловленим (означеним) тим чи іншим суб’єктом, що говорить, сама можливість висловлювання міститься у мові-коді” (Palaguta, 2010, p. 331). При зустрічі представників різних культур складність взаємного спілкування може бути пов’язана з різницею у цих культурних кодах. Комуніканти можуть навіть не знати, що ці відмінності існують, якщо їх культурні групи мають спільні лінгвістичні форми, оскільки єдність або подібність у мові може затьмарювати відмінності, які існують в їхніх домашніх культурах.

Публічність комунікації зумовлює публічність культури. Переплетення смислів складаються в її вигадливий складний візерунок, для розуміння якого необхідно, але недостатньо знати мову. Необхідно також зануритися в інтерпретацію соціальних значень і культурних символів. На міжкультурну комунікацію впливає ступінь близькості культурних правил прибулих комунікантів і тих, що їх приймають (культурна дистанція), а також співпадіння очікувань обох сторін. Науковому дискурсу і бізнес-комунікації, політичному діалогу і повсякденному розумінню пересічних людей, які відносять себе до різних культурних груп, може перешкоджати інопросторовість. Йдеться не про географічну розірваність суб’єктів, а про різні системи культурних координат, що надають підстави для сприйняття культурного оточення.

Топологічна схема виключення/включення з/до іншого культурного простору

Культурне включення означає успішну інтеграцію суб’єкта (суб’єктів) до простору певної культури. Однак, потрапляючи до іншої культури, люди відчувають стрес акультурації, інакше ще названий “культурним

шоком”, що пов’язано з культурним конфліктом на індивідуальному та/або груповому рівні. Зіткнення двох різних репертуарів значень, уявлень, поведінкових патернів звужує інтерпретативне поле новоприбулого. При зустрічі з новим культурним середовищем реальність уявляється невизначеною, ставиться під сумнів її легітимність або ідентичність самої людини. На процес і результат акультурації впливає не тільки належність комунікантів до певної національної групи, а й культурна дистанція між домашньою та приймаючої культурами, ступінь їх традиційності і консервативності, комунікативна компетентність новачків і місцевих жителів, психологічні, вікові фактори, особистий досвід, соціально-економічне і політичне підґрунтя переміщення.

Основу акультурації становить комунікативний процес. Дослідження міграційних практик (біженців, трудових мігрантів, внутрішньо переміщених осіб) дозволяє виявити топологічні варіанти процесу акультурації і створити теоретичну модель включення комуніканта до нового культурного середовища з залученням принципово нових стратегічних пропозицій. Продуктивність нашої позиції по відношенню до стресу акультурації полягає в тлумаченні його як закономірного процесуального явища культурної адаптації. Вивчення його складових сприяє оптимізації процесу включення індивіда або групи до нового культурного середовища.

У безмежному полі дослідження міжкультурних взаємодій об’єктом нашого аналізу стає актуальний для українського сьогодення сегмент – досвід інтеграції переселенців Донбасу до нових територіальних громад. Для створення загальної схеми культурного включення корисними стали розвідки турецьких діаспор у Німеччині. Умови чужої країни, мови, традицій, релігії являють собою контрастний досвід по відношенню до культурних обставин українських переселенців і розширюють осмислення закономірностей включення до нового середовища.

Масштабні внутрішні переселення так само, як і міжнародна міграція з зон конфліктів, викликають серйозну стурбованість у всьому світі, створюють проблеми економічного, політичного, соціального і культурного порядку, змінюють перебіг повсякденності та потребують

всебічного наукового аналізу. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) на початок 2017 року 65,6 млн. людей знаходилися в статусі вимушених переселенців і біженців (Doklad Verkhovnoho Komissara OON, 2017, p. 1). Україна посідає 9 місце в світі за кількістю ВПО – внутрішньо переміщених осіб (1,8 млн). Одним з пріоритетних завдань Управління стало “зміцнення довіри до процесу переселення і впевненості в ньому <...> У травні 2017 року УВКБ приступило до здійснення інноваційного проекту з організації переселення, а також до використання порталу даних для поліпшення доступу до інформації про діяльність в області переселення” (Doklad Verkhovnoho Komissara OON, 2017, p. 12). Виявлення топологічних параметрів комунікації переселенців з новим культурним середовищем дозволило виділити наступні елементи класифікаційної схеми топології включення / виключення в міграційному процесі.

1. **Публічне включення.** Ефективність адаптації залежить від готовності мігрантів до публічної комунікації. Якість комунікації між переселенцями і приймаючої громадою пов’язана з соціально-економічними параметрами взаємодії і активністю інформаційного простору, соціальна підтримка з боку інститутів і публіки приймаючої культури сприяє “м’якій” адаптації і знижує комунікативні та інші соціальні ризики. Участь у громадських заходах, суспільних дискусіях з представниками громадських організацій, ЗМІ, влади дає можливість обговорювання проблем переселенців, уточнення їх прав і обов’язків, створює нові зв’язки і відносини з місцевими жителями, покращує психологічний та соціальний фон навколо людей в порубіжному соціокультурному стані. Опитування переселенців з Криму і окупованих регіонів Донбасу показало певну зацікавленість респондентів до публічної комунікації: “38% з них погодились би взяти участь у подібних заходах у своєму регіоні за умови, якщо це допоможе покращити становище переселенців, з них 13% впевнені, що стали б це робити. Ще 45% скоріше не зацікавлені в участі у публічних дискусіях, а решта 17% не мають певної думки з цього приводу” (Zvit, 2016, p. 13). Небажання публічно спілкуватися

пояснюється наступними причинами. Перший блок пов'язаний з успішною інтеграцією до нового середовища. Частина переселенців органічно інтегрується до міських та сільських громад, тому що знаходиться у культурно близьких умовах (один регіон з попереднім місцем проживання, одна країна проживання, загальні юридичні закони і правила співжиття). Більша кількість опитаних, зацікавлених у публічній презентації, проживають у західних, північних і південних регіонах України (56%; 54%; 51% відповідно), а не в східних.

Успішне знаходження свого місця у професійному світі нового місця проживання також знижує бажання до публічного комунікування. Готовність публічно говорити про своє становище висловили 45% непрацюючих (пенсіонери не враховувалися) (*Zvit*, 2016, р. 13). Можливості високооплачуваної роботи і організації бізнесу на новому місці впливають на спад публічної активності. Ці причини пояснюють меншу активність ВПО, які проживають у Києві і мають більш широке поле можливостей (20%). Успішна економічна інтеграція відбувається завдяки володінню актуальними професіями (сфера ІТ), стартовому капіталу, збереженому від минулого бізнесу, фінансовій допомозі для створення нових бізнес-проектів. Така допомога має як державні, так і міжнародні джерела: програми розвитку представництва ООН (ПРООН), міжнародного фонду "Відродження", міжнародної організації з міграції (МОМ), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), створення фондів допомоги потерпілим у російсько-українському конфлікті по всьому світу (від Норвегії до Австралії, від Канади до Японії). Цей аспект міжнародних контактів є дуже показовим маркером міжкультурної солідарності. Покращення умов життя членів національних діаспор, що постраждали від анексії Криму і військового конфлікту на Донбасі (наприклад, татарської, грецької, польської, угорської, єврейської, німецької та інших діаспор) здійснюється деякою мірою за рахунок країн-донорів. Цей фактор є маркером національної солідарності у міжнародному просторі. Але він не може вирішити проблему, бо переселенці мають самі налагоджувати життя в новому співтоваристві.

Другий блок небажання публічної комунікації пов'язаний з невір'ям і пасивністю певної частини переселенців. За віком більш відкритими для публічної комунікації виявилися переселенці у віці від 30 до 59 років (40%). Серед молодих людей до 30 років виявили бажання брати участь в публічних заходах 35%, серед старшого покоління – 28%. Віковий рівень активності пов'язаний з тим, що частина молоді адаптується завдяки молодіжним субкультурам, більшій мобільності і психологічній гнучкості, тому публічна комунікація є менш затребуваною, ніж у середній віковій категорії. Старша віков а категорія є найбільш вразливою з точки зору відкритості новому світу, що пов'язується з консервативністю, прихильністю традиціям, особливостями виховання у радянські часи (закрите суспільство).

Слід погодитися з авторами опитування, що “декларована готовність до дій може суттєво відрізнитися від реальної, проте дає уявлення про те, які публічні активності більш цікаві та прийнятні для переселенців” (Zvit, 2016, p. 14). Активне включення в публічну комунікацію приймаючої громади сприяє обговоренню очікувань переселенців і приймаючої спільноти, налагодженню відносин, повноцінній інтеграції до нової територіальної спільноти. Фон міжкультурної комунікації залежить від інтерпретацій засобів масової комунікації образу переселенців та їх ролі в новому співтоваристві.

2. **Інтеграція до приймаючої громади.** Цей процес може супроводжуватися виключенням з домашнього світу: постраждали від негативних контактів новоприбулі комуніканти можуть відкинути домашню культурну громаду і зміцнити комунікацію з представниками приймаючої культури, асимілюватися. Але може бути збережена комунікація з залишеною культурною спільнотою або діаспорою і налагоджені відносини з новим культурним середовищем. Цей варіант є найбільш продуктивним і психологічно комфортним для комунікантів.
3. **Включення до домашнього світу діаспори.** Сприятлива комунікація з співвітчизниками, обмін позитивним досвідом акультурації може функціонувати як буфер напруги, зменшуючи симптоми культурного

шоку. Під час зустрічі і впізнавання іншої культури люди тлумачать її феномени і події, виходячи з картини світу своєї культури. При цьому існують ситуації, які настільки однозначні, що нам не спадає на думку, що інший може сприймати їх інакше, ніж ми. Рідний, свій, домашній світ є точкою відліку для усіх уявлень, вчинків, подій і взаємин. Однак, така мультикультурна політика, якщо вона не поєднується з інтеграційними практиками, веде до формування закритих культурних спільнот, відрізає їх членів від пізнання нової культури, мови, ізолює від приймаючого суспільства. З подібними проблемами культурних діаспор зіткнулися країни Європи. Турецькі, кавказькі, арабські діаспори (з високим рівнем традиційних внутрішньогрупових відносин і моделей поведінки) скоріше прагнуть пристосувати до себе і ближнє, і далеке середовище, ніж змінюватися самим, інтегруватися. Наприклад, найбільша діаспора у Німеччині – турецька – нараховує майже 3 млн. представників. І.Н. Костіна у своєму дослідженні турецьких мігрантів відзначає, що проблемність процесу їх акультурації пов'язана з “характерною для представників мусульманських країн «етнічної чутливістю», а також з великою культурною «дистанцією», яка виражалася такими показниками, як мова, релігія, структура сім'ї, матеріальний комфорт” (Kostina, 2009, p. 31). Професор університету в Дуйсбурзі-Ессені Хасі-Халіл Услукан вважає: “Хоча їх міграційна історія сходить до 1961 року, вони як і раніше, сприймаються більшістю суспільства як чужі і дивні” (Uslucan, 2017). Більш пильний погляд на повсякденне життя діаспор показує, що формула, яка співвідносить їх представників з їх етнічною групою, походженням, є нестійкою і може не враховувати їх габітуальні особливості. Мігрантів може характеризувати подвійна ідентичність, коли вони ще не відокремлені від колишньої культурної групи, але вже розглядають приймаючу спільноту як бажану і свою. Німецький дослідник Г. Велінг порівнював ідентичність турків-мігрантів зі “свічкою, що запалена з двох кінців” (Wehling, 1982) і підтримував теорію культурної ідентичності “між двома стільцями”. Відповідно до неї, новоприбулі мігранти знаходяться у порубіжному

стані культурної приналежності, вже відірвавшись від рідної культури, але ще не інтегрувавшись до нової. Звички, орієнтації, знання і навички зазнають зміни у ресоціалізації на новому місці, зв'язки підтримуються не тільки з рідною місцевістю, з якої прибули мігранти, і з приймаючою спільнотою, а й з транснаціональними мережами, які знаходяться за межами як приймаючої, так і рідної культури. Мігранти можуть подорожувати, проводити час і регулярно контактувати зі своєю країною походження, беручи до уваги прогрес в області комунікації, зв'язку і транспорту, зростаючу проникність державних кордонів, що веде до появи транснаціональних властивостей суб'єктів. Всі ці взаємодії розмивають чіткість національної ідентичності, говорять про часткову включеність до тієї чи іншої культурної спільноти.

Українські переселенці не сформували чітких діаспор, що обумовлено спільною громадянською ідентичністю з приймаючими спільнотами, а також слабкою регіональною солідарністю. Це спростовує міф, що наполегливо укорінюють в свідомість населення непідконтрольної Україні території про “особливості” жителів Донбасу. Переселенці інтегруються у приймаючі громади індивідуально і родинами. Функцію пом'якшення акультурації виконує комунікація з домашнім світом, яка здійснюється завдяки сучасним засобам комунікації: мобільний зв'язок, соціальні мережі за домашніми ознаками (“Донецкие киевские”, “Бахмут – переселенцы”, “Переселенцы Мелитополя” та ін.). Спільні теми і проблеми переселенців обговорюються також у всеукраїнських групах “Донбас SOS”, “Восток SOS”, “Крим SOS”, “Переселенці та громада разом”, “Детки из зоны АТО”, “Мы из Донбасса. Взаимопомощь”, “Небайдужі жінки Донбасу”.

4. **Диференційоване включення** є новою стратегією міжкультурних відносин. Воно може бути позитивним і негативним. Позитивним диференційоване включення буде вважатися, якщо відбувається процес включення мігранта за певними параметрами до нового соціокультурного середовища (професійним, освітнім, мовним, за наявністю житла). Така фрагментарна акультурація мігранта

дозволяє йому отримати позитивний досвід у новому середовищі, дає стартові можливості і перспективу подальшої інтеграції, підвищує його конкурентоздатність. Непродуктивні, конфліктні контакти зі співвітчизниками і приймаючою громадою, обмін негативним досвідом може ускладнити процес входження до іншокультурного середовища, зломити моральний дух новоприбулого, що призведе до проблем з регулюванням його соціокультурного життя. Таке диференційоване включення характеризується як негативне. Новизна даної класифікації не у новачності таких практик, вони існували і раніше, мова йде про визнання диференційованого включення установами приймаючих громад і вироблення відповідної політики як такої, що реагує на умови невизначеного, мінливого, гнучкого сучасного світу.

Наведемо приклад. Практики нелегальної трудової міграції випробовують нормальність культурного світу, стійкість його правил, механізмів включення/виключення, їх гнучкість і здатність чутливо реагувати на нові виклики. Хоча нелегальні мігранти економічно включені до політичних і культурних спільнот через неофіційні неоліберальні ринки праці, до них відносяться як до сторонніх, маргінальних, чужих. Реконфігуровані практики глобальної економіки порушують цілісність структури приналежності, яка тримається на основі фіксованого взаємозв'язку між державою, громадянином і територією. Мігранти оскаржують ідентифікацію їх як аутсайдерів в той час, коли вони інтегровані до локальних просторів глобальної політики та економіки. Резонно виникають протести проти нав'язування мігрантам старих і нових стратегій виключення при декларуванні рівних прав, культурного визнання. Непередбачуваність і "турбулентність" міграційних потоків не дає у повній мірі реалізуватися програмам захисту та легалізації мігрантів. Однак не припиняється робота європейських інституцій у міграційній політиці. Ці інституції намагаються реагувати на кризу традиційних систем квот, які все частіше визнаються неадекватними новій гнучкості і взаємопроникненню ринків праці й економічних систем. Щоб протистояти цій кризі, в останні роки отримали велике поширення

точкові системи контролю міграції. Ці високотехнологічні, але також досить довільні способи встановлення диференційованого включення містять пропозиції щодо розширення параметрів відбору мігруючих суб'єктів (освіта, професійні навички, комунікативна компетентність, мова, заощадження, готовність інтегруватися до цих спільнот).

5. **Виключення з нового культурного простору.** Воно може проявлятися у двох варіантах: маргіналізація мігрантів і повторне включення (повернення до свого домашнього світу). Не інтегруючись у новому середовищі, людина може отримати синдром “бездомності”, незалежно від того, повертається вона до свого колишнього світу або ні. У індивіда виникає почуття “ніде і ніколи не бути вдома”. Зняти синдром “бездомності” допомагають програми сприяння добровільній репатріації (поверненню), які розробляються у ООН та інших міжнародних організаціях. Наприклад, у 2016 році до своїх країн походження повернулося близько 552200 біженців (Doklad Verkhovnego Komissara OON, 2017, p. 11). Тільки до Афганістану повернулося понад 384000 біженців, що є найвищим показником за 12 років (Doklad Verkhovnego Komissara OON, 2017, p. 11). Умовами для здійснення репатріації має бути безпека, відсутність загрози насильства, природної або антропогенної катастрофи, дотримання прав людини. Таким чином, виключення з нового культурного простору може бути продовжено або репатріацією, повторним включенням у домашній світ, або пошуком нового місця.

Аналіз соціологічних опитувань ВПО створює наступну картину намірів переселенців. Майже половина не пов'язує своє майбутнє з колишньою територією проживання (48%). Однак 11% респондентів висловили впевненість в тому, що обов'язково повернуться за будь-яких обставин, а 36% “сподіваються повернутися додому, якщо з'явиться така можливість” (Zvit, 2016, p. 15). На таке рішення впливає вразливість в порівнянні з іншими переселенцями і відчуття себе чужим у місцевій спільноті, мешкання у західних і північних регіонах України: 53% і 44% відповідно, в той час як “в інших регіонах цей показник не перевищує 37%, а в Києві – 22%” (Zvit, 2016, p. 15), вік (серед молоді до 30 років

таке бажання висловили тільки 26%, а серед респондентів старшої вікової категорії – 54%). Половина жителів містечок з населенням до 50 тисяч хоче повернутися додому, а серед сільських жителів висловлює таке бажання лише 28%, у великих містах – 37%. Умов для остаточного повернення ВПО немає через високий рівень незахищеності, відсутність легальної влади і законів на непідконтрольній території, проте певна їх частина повертається додому через невдачі в інтеграції. Найбільшою мірою, це пов'язано з тим, що переселенці не знаходять роботу, яка може забезпечити оренду житла і умови проживання. Лише незначний процент респондентів називає серед причин повернення культурні і комунікативні підстави. Прагнення повернутися, не дивлячись на відсутність безпеки, соціальних показників благополуччя, політичну трансформацію говорить про низьку самооцінку, нечіткі цілі в житті, недостатні вимоги до особистісного розвитку даної частини переселенців, або про стан безпорадності, відчаю й безвиході. Оскільки контекст, в якому здійснюється повернення додому, є складним і не пов'язаним з поліпшенням умов проживання та комунікативного фону на тери-торії домашнього світу, виникає обґрунтоване припущення про емоційність, неміцність, недовговічність повернень. У зв'язку з неможливістю проведення офіційних опитувань на непідконтрольній Україні території Донбасу, немає даних про кількість осіб, що повернулися додому. Авторкою було здійснено спробу методом включеного спостереження дослідити феномен “зворотного культурного шоку” і на підставі бесід з українськими переселенцями, що здійснили спробу повернутися додому, пропонуються наступні висновки.

Повернення до домашнього світу супроводжується симптомами “зворотного культурного шоку”. Ця проблема не так прийнята і зрозуміла в міжкультурному дискурсі, як стресу акультурації в іншій культурі. Повернення додому у повсякденній свідомості не зв'язується з ситуацією шоку або стресу. Тому і теоретична рефлексія цієї проблеми з'явилася порівняно недавно. Як і в разі стресу акультурації, багато аспектів зворотного культурного шоку є суб'єктивними, кожен індивід набуває унікального досвіду в ставленні до своєї домашньої культури.

Проте, можна виділити деякі загальні закономірності, що існують серед тих, хто пережив повторний шок, повертаючись до свого колишнього світу.

Того, хто повертається, домашній світ зустрічає відмінностями: від того, до чого він звик за межами дому, змінами самого світу, з якого йшов, і невідповідності очікувань реальності домашнього простору. Стикаючись з проблемою зворотного культурного шоку, багато повернулих вважають її унікальним, тільки їм даним досвідом, замикаються в просторі своїх переживань, що заважає подоланню проблеми. Виявлення закономірностей, соціальних подібностей і культурних паралелей дозволяє розробити адаптаційні механізми комунікації повторного включення.

У випадку з поверненням переселенців характеристики відмінності домашньої спільноти від приймаючої набуває особливих обрисів. Як уже відзначено, культурне середовище приймаючої громади не відрізняється кардинальним чином від того, з якого перемістився комунікант на початку конфлікту. Навпаки, його домашній світ за ці роки зазнає примусових змін у політичному, соціальному, культурному аспектах, актуальним є також питання безпеки. Наведемо приклади висловлювань переселенців. Багато з них описують своє повернення як розчарування і марні зусилля заново “пустити коріння”. Володимир (55 років): “Кілька днів мені подобалося зустрічатися зі знайомими, але незабаром з’явилося бажання піти”. Юрій (45 років): “Я бродив по улюблених місцях, радів зі знайомих пейзажів, але необхідність пристосовуватися до вже чужих обставин отруювала радість”. Лариса (42 роки): “Повернувшись додому, я почала відчувати щось на зразок культурної клаустрофобії, відчуваю себе в замкненому просторі”. Тетяна (30 років): “Працюю через Інтернет, тільки тому поки знаходжуся у Донецьку, у своїй квартирі, це дешевше”. Якщо американець, який прожив кілька років у Гонконзі, характеризує своє повернення як “кидок в майбутнє, яке виглядало лякаюче схожим на минуле, але зі змінами”, то донецькі переселенці, які здійснили спробу повернутися до Донецька у 2015-2018 роках, описують суспільство, відкинуте на декілька десятиліть назад. Категорія “майбутнє” взагалі не

артикулювалася. “Ми більше не вдома!” – висновок, який рефреном йде в результаті повернення переселенців, що не досягли пенсійного віку. Тому до закінчення конфлікту основною стратегією роботи з ВПО є стратегія інтеграції до приймаючих громад.

Цивілізовані умови можуть пом'якшити, але не вирішують проблему повернення. Британець Піт Джонс, що у 2000 році переїхав до Швейцарії, написав в Фейсбук: “Дому більше немає! Я не думаю, що коли-небудь буду відчувати себе швейцарцем, але мені подобається життя тут. Повернення додому було доволі шокуючим. Чесно кажучи, я не знаю, де більше вдома”. Після двадцяти років в Америці Мері Сью Конноллі відчула, що повернулася до Ірландії як аутсайдер (Clarke, 2017). Проблема шоку зворотного переходу – це проблема змін. Змін суб'єкта у новому оточенні і змін у домашній культурі за цей період. Він характеризується ідеалізацією і очікуваннями. Ідеалізована версія власної культури виникає в результаті тривалого перебування за кордоном, коли свідомість людини фокусується на позитивних, добрих спогадах з минулого, вирізаючи і забуваючи негативне, неприємне. Очікування пов'язані з припущенням, що домашній світ не змінився, поки ми були відсутні. Комунікативна взаємодія повернення у домашню культуру базується на знанні культурних зразків. Стандартизація та рутинізація відносин, відсутність новаційного досвіду жорстко регламентують інтерпретації ситуацій і поведінки групи. Усвідомлення того, що життя там триває без нас, змінюється і вимагає адаптації до цих нових умов, а також невідповідність наших нових уявлень про світ нашому старому способу життя і викликає стан шоку. Розрив єдиного простору і часу зі своєю групою зменшує поле інтерпретацій, в якому проявляється інший. Вирваний з тканини домашнього світу, переселенець повертається з іншим набутим соціальним досвідом і для відновлення відносин, відчуття “свого” простору має пристосовуватися і заново вибудовувати зв'язки.

Реінтеграція є гострим питанням не тільки через зворотний шок, але і з причини обґрунтування її необхідності. Повернення завжди є важким (якщо мова не йде про туризм), але чи вважає людина його за необхідне?

Відповідь на це питання пов'язана з проблемою ідентичності. Процеси глобалізації впроваджують нове правило: “там, де ти, там твій дім”. Пристосовуючись до нового простору, ви приносите дім з собою.

Переживання стресу акультурації – це не тільки проблема особистого досвіду, але і соціальна – зрілості і готовності суспільства прийняти нових членів з іншою ідентичністю. Для вирішення проблем інтеграції мігрантів до територіальних громад доцільно звернутися до світового досвіду. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців відзначає загальносвітову тенденцію економічної вигоди приймаючої країни від припливу біженців. “За висновками МВФ та Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) збільшується обсяг робочої сили і в певному сенсі зростають професійні навички, відбувається інтеграція, що приносить економічні вигоди” (Novikova, Amosha, Antonyuk, 2016, p. 186). В гуманітарній сфері допомога біженцям підтримує економіку приймаючих країн тільки у короткостроковій перспективі, створює труднощі для функціонування місцевих громад. Тому УВКБ ООН дійшло висновку про необхідність допомоги спільноті, що приймає біженців, інша стратегія призводить до комунікативних конфліктів і політичних ускладнень.

Аналіз проблем акультурації показує, що, незважаючи на болючість і складність цього періоду, він є необхідним засобом адаптації до нової культури, формує здатність жити в постійно мінливому світі, де розмиваються географічні і культурні межі й все більш важливою стає комунікація без кордонів. Як би це не здавалося занадто простим, у боротьбі зі зворотним культурним шоком основною умовою стає встановлення рутинних відносин, відновлення і закріплення правил комунікації.

Висновки

Травматизм соціокультурного переходу впливає на стосунки комуніканта з новим оточенням. Вхідження комуніканта до іншого культурного середовища може відбуватися у декількох топологічних варіантах: публічне включення, включення до домашнього світу діаспори,

інтеграція до приймаючої громади, диференційоване позитивне або негативне включення, виключення зі світу нової культури. Топологія включення/виключення веде до окреслення та розуміння складної конфігурації перетину і перемішування варіантів взаємодії мігранта з домашньою та новою культурами протягом періоду акультурації. Розмивання патернів внутрішнього і зовнішнього, що проявляється і все більше поширюється в міграційних режимах диференційованого включення, має важливі наслідки для питань, пов'язаних з політичною суб'єктивністю, мінливим характером і формами громадянства.

Для розуміння проблем акультурації використовувався досвід спілкування з українськими внутрішніми переселенцями. Розвідки акультурації переселенців з окупованих районів Донбасу в контексті запропонованої моделі дозволяють зробити наступні висновки. Дослідження підтвердило гіпотезу про те, що найбільш бажаною для переселенців є стратегія інтеграції. Для більшої частини ВПО характерна висока ступінь адаптивної схильності, що пояснюється спільністю громадянської ідентичності з мешканцями регіонів прибуття, впливом ціннісного вибору на прийняття рішення про переселення, знанням української мови, готовністю переселенців до професійної і побутової інтеграції. Це веде до конструктивної комунікації з новим соціокультурним середовищем. Внутрішні переселенці, здебільшого, інтегруються до місцевих громад. Зі свого боку, приймаючи громади не є чужим середовищем у порівнянні з домашньою спільнотою, а відмінності, які впливають на інтеграцію і обумовлюють характер міжкультурної комунікації, диференціюють групу за функціональними культурними параметрами (професія, освіта, вік, соціальний статус, мобільність способу життя), а не за етнічними. Таким чином, комунікація ВПО з культурними групами тих регіонів, до яких вони переселилися, суттєво відрізняється від спілкування іноземних мігрантів з новим культурним оточенням.

В результаті дослідження виявлено необхідність в подальших порівняльних дослідженнях для того, щоб розуміти варіативність процесу акультурації в зв'язку з соціокультурними особливостями приймаючих

спільнот і діаспор. Перспективним буде реконструювання мікроісторій переселенців для створення нарративу міжкультурної комунікації в українському суспільстві. Усвідомлення важливості комунікації у процесі акультурації сприяє створенню стратегічних державних та неурядових програм інтеграції. Слід відзначити значну роль заходів ООН, міжнародних благодійних організацій, церков в забезпеченні ефективного зв'язку переселенців з приймаючими громадами.

Бібліографія

- Вальденфельс Б. (2004). *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого*. Київ: ППС-2002, 206 с.
- Гуссерль Е. (2002). Криза європейських наук: трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії. *Філософська думка*. Київ. № 3, сс. 134-149.
- Деррида Ж. (1999) *Differance*. Гурко Е. *Тексты деконструкции*. Томск: Водолей, 160 с.
- Доклад Верховного Комиссара ООН по делам беженцев за период с 1 июля 2016 г. по 30 июня 2017 г.* (2017). [Електронний ресурс]. Дата доступу: 10.10.2018. Режим доступу: <http://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/pendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=59c8d9774>.
- Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад.* (2016). Київ: Київський міжнародний інститут соціології, 61 с.
- Костина И.Н. (2009). Особенности культурной идентификации представителей турецкой диаспоры в Германии. *Известия ВГПУ. Культурология*, сс. 29-33.
- Луман Н. (2004). *Общество как социальная система*. Москва: Логос, 232 с.
- Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П. (2016). *Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху*. Монографія. Київ: ІЕП НАН України, 448 с.
- Палагута В.И. (2010). *Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах*. Монография. Днепропетровск: Инновация, 440 с.
- Соссюр Ф. де. (1999). *Курс общей лингвистики*. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 432 с.

- Clarke, L. *How expats cope with losing their identity*. Web site: BBC Capital. British Broadcasting Corporation. Retrieved 5.12. 2017 from: <http://www.bbc.com/capital/story/20161104>.
- Husserl, E. (1973). *Zur Phaenomenologie der Intersubjectivitaet*. Hrsg. Von I. Kern. Dritter Teil I. Bd. XV. Haag: Nijhoff, 741 s.
- Schutz, A. (1970). The Homecomer. in: *On Phenomenology and Social Relation*. Chicago: The Univ. of Chicago Press, pp. 294-308.
- Uslucan, H-H. (2017). *Türkeistämmige in Deutschland. Heimatlos oder überall zuhause?* Webplattform: Aus Politik und Zeitgeschichte. Zugangsdatum 12.09.2018. Zugriffsmodus <http://www.bpb.de/apuz/243864/tuerkeistaemmige-in-deutschland-heimatlos-oder-ueberall-zuhause?p=all>.
- Wehling, H.G. (1982). Zwischen den Stühlen: die Turken in der Bundesrepublik. *Die Turken und die Turken in Deutschland*. ed. H.G. Wehling. Stuttgart; Berlin; Kqln; Mainz: Verlag W. Kohlerhammer, 124 s.

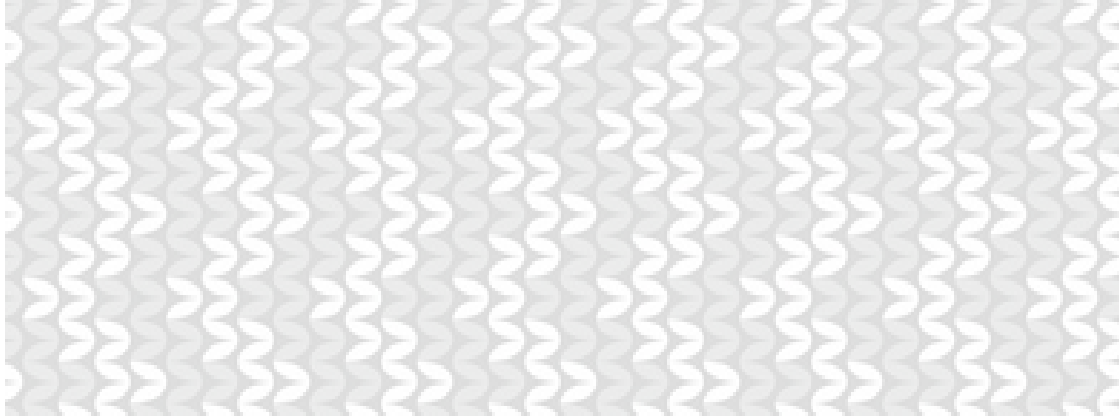
References

- Clarke, L. *How expats cope with losing their identity*. Web site: BBC Capital. British Broadcasting Corporation. Retrieved 5.12. 2017 from: <http://www.bbc.com/capital/story/20161104>.
- Derrida, Zh. (1999). Differanse [Differance]. in: Gurko Ye. *Teksty dekonstruktsii [Texts of deconstruction]*. Tomsk: Vodoley, 160 p. (in Russian).
- Doklad Verkhovnogo Komissara OON po delam bezhentsev za period s 1 iyulya 2016 g. po 30 iyunya 2017 g. [Report of the United Nations High Commissioner for Refugees Part I – Covering the period 1 July 2016 – 30 June 2017]*. (2017). Retrieved 10.10.2018 from: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=59c8d9774>. (in Russian).
- Husserl, E. (1973). *Zur Phaenomenologie der Intersubjectivitaet*. Hrsg. Von I. Kern. Dritter Teil I. Bd. XV. Haag: Nijhoff, 741 s.
- Husserl, E. (2002). Kryza yevropeyskykh nauk: transtsendentalna fenomenolohiya. Vstup do fenomenolohichnoyi filosofiyi [The Crisis of European Sciences: Transcendental Phenomenology. Introduction to phenomenological philosophy]. in: *Filofska dumka*. Kyiv. No. 3, pp. 134-149. (in Ukrainian).

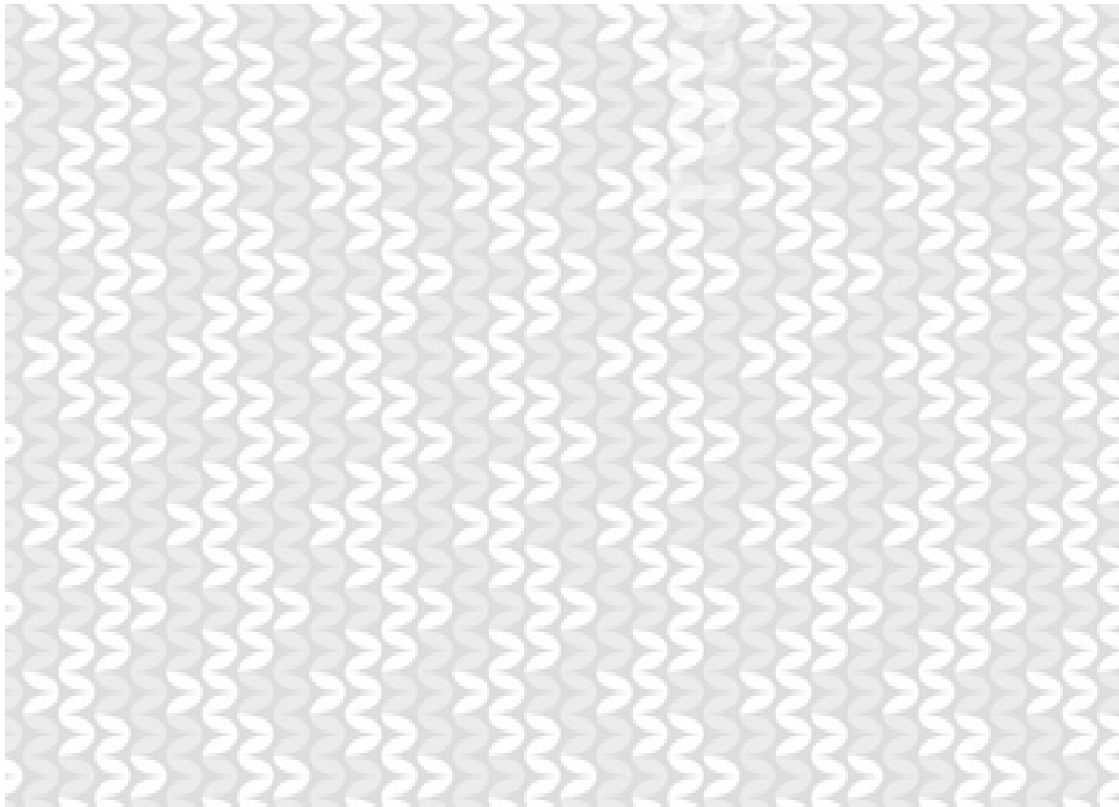
- Kostina, I.N. (2009). Osobennosti kul'turnoy identifikatsii predstaviteley turetskoy diaspory v Germanii [Features of the cultural identification of representatives of the Turkish diaspora in Germany]. *Izvestiya VGPU. Kul'turologiya*, pp. 29-33. (in Russian).
- Luman, N. (2004). *Obshchestvo kak sotsialnaya Sistema [Society as a social system]*. Moscow: Logos, 232 p. (in Russian).
- Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antonyuk, V.P. (2016). *Vnutrishn'o peremishcheni osoby: vid podolannya pereshkod do stratehiyi uspikhu [Internally displaced persons: from overcoming obstacles to a strategy of success]*. Kyiv: IEP NAN Ukrayiny, 448 p. (in Ukrainian).
- Palaguta, V.I. (2010). *Samoidentifikatsiya sotsialnogo subyektu v diskursivnykh prostranstvakh [Self-identification of a social subject in discursive spaces]*. Dnepropetrovsk: Innovatsiya, 440 p. (in Russian).
- Saussure, F. de. (1999). *Kurs obshchey lingvistiki [Course of general linguistics]*. Yekaterinburg: Izd-vo Uralskogo universiteta, 432 p. (in Russian).
- Schutz, A. (1970). The Homecomer. in: *On Phenomenology and Social Relation*. Chicago: The Univ. of Chicago Press, pp. 294-308.
- Uslucan, H-H. (2017). *Türkeistämmige in Deutschland. Heimatlos oder überall zuhause?* Webplattform: Aus Politik und Zeitgeschichte. Zugangsdatum 12.09.2018. Zugriffsmodushttp: www.bpb.de/apuz/243864/tuerkeistaemmige-in-deutschland-heimatlos-oder-ueberall-zuhause?p=all.
- Valdenfels, B. (2004). *Topohrafiya Chuzhoho: studiyi do fenomenolohiyi Chuzhoho [Topography of Alien: Studios to the Phenomenology of Alien]*. Kyiv: PPS-2002, 206 p. (in Ukrainian).
- Wehling, H.G. (1982). Zwischen den Stühlen: die Turken in der Bundesrepublik. *Die Turken und die Turken in Deutschland*. ed. H.G. Wehling. Stuttgart; Berlin; KqIn; Mainz: Verlag W. Kohlerhammer, 124 s.
- Zvit za rezul'tatamy vseukrayins'koho opytuvannya vnutrishn'o peremishchenykh osib ta meshkantsiv pryymayuchykh hromad [Report on the results of an all-Ukrainian survey of internally displaced persons and residents of host communities]*. (2016). Kyiv: Kyivs'ky mizhnarodnyy instytut sotsiolohiyi, 61 p. (in Ukrainian).

Received: 12.09.2018

Accepted: 14.01.2019

MEDIA

OLENA ZINENKO
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2368-3970>
zinenkoe@gmail.com

Karazin's Kharkiv National University
Ukraine, Kharkiv

Zinenko, O. (2019). Decoding cultural frames: how Ukrainian mass media report about cultural public events. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 215–227. DOI: 10.13166/inco/103411

Decoding Cultural Frames: How Ukrainian Mass Media Report about Cultural Public Events

ABSTRACT

Purpose. This research covers the issues of reformatting frames of cultural public events in mass media. The author identifies the problem of breaking the link between real cultural activity and the virtual reality of the media, emphasizing the negative impact on audiences. Public receives from media distorted picture of the world, in the way as it is exposed by the producers of information imagination. Media agenda forms the view of historical traditions, economic and political influences, since the media in Ukraine are dependent on their owners and politicians. Journalists, media publishers, media editors claim to have knowledge of society and impose agenda, which is theirs a subjective representation but not the reflection about the world in its diversity. Therefore, the key issue of this research is as follows: How could journalists create reports about culture events without distorting the picture of reality?

Methods. The study has aimed to identify the potential of cultural themes for journalism through the prism of mass communication theory, taking into account the basic criteria of international journalism standard. Methods which have been used are: case study to outline the problem and discourse analysis to define trends of public messages creation and to understand their perception in a socio-cultural context.

Results. Analyzing messages about specific cases of public events author has presents model for decoding of public event message on two levels – creation by initiators and perception by audiences in the context of political and cultural changes.

Keywords: *mass media; mass communication; media agenda; reformatting frames; public events.*

Introduction

In the context of political changes and social transformations number of culture events in all regions of Ukraine is increasing, but regional mass media do not proactive in reporting about culture of their region as it is, they are waiting for invitations, special effects, scandals, celebrities, and leave cultural events in addition to, so to speak, the main news.

In current decade (2010-2018), in Ukraine, the most mass media coverage of culture events of national importance was the 2012 European Football Championship and Eurovision 2017, which analysts point out as a soft political power for social and economic change (Concept, 2015). But after it's over, in local media cultural silence comes: of course, journalists wrote about pop culture or entertainment events, but do not write about culture life for a wide audience.

Specific feature of Ukrainian press is that formats of national and local traditional mass media are determined by the commercial benefit and influence by owners. Media agenda forms in view of historical traditions, economic and political influences, since the media in Ukraine are dependent on owners and politicians. As a result, public receive from media distorted picture of the world, such as it is producers of information imagined. Journalists, media publishers, media editors claim to have knowledge of society and impose agenda, which is theirs a subjective representation but not the reflection about the world in its diversity. (IDPO, December 2017). Journalist Marina Dorosh writes about the complexity of “embedding” culture into journalistic formats in the materials of the portal “Cultural Journalism: How To Embed The Format” (Dorosh, 2013). Journalists in public appearances also raise issues related to culture as an entertainment industry, for instance, Nadezhda Schwadczak emphasizes that “majority of socio-political text-based Internet-media reduce the role of culture to entertainment. This is, what is called, lifestyle” (Schwadchack, 2015; Botanova, 2015). In 2018, with states reforms Ukrainian medialandscape starts to change gradually, so the study of the Ukrainian cultural context as an object of the mass media is important.

The data of the analytical report on the monitoring of regional media conducted by specialists of the P. Orlik Democracy Institute in the spring

of 2017 showed that the number of publications on cultural events in the press, references to radio and TV programs is not enough to meet the lack of cultural information (IDPO, May 2017). A recent analytical report on the monitoring of local media conducted by the Institute in the fall of 2017 showed that “issues of corruption, news of culture, education and science are of last resort to regional journalists” (IDPO, December 2017). Observation of cultural activity processes in Kharkiv and the Kharkiv region in the period from 2016 to 2018 shows that people get information about cultural events mostly from social media.

What becomes an obstacle to disseminating information about culture and shaping public opinion about cultural values in mass media? Why does culture have left behind and have to adapt to tabloid formats of the press, television, etc.? However, cultural managers are confident that people have to learn about the events themselves, because they say – everything is on the web-site.

So, there is a gap between real cultural activities and the virtual reality of the media. On the one hand, traditional mass media ignore social reality, and it leads to decrease the confidence of the audience, and, on the other hand, distorted representation of culture has a negative impact on consumers, who perceive the lack of cultural information in the mass media as a due, shaping the relation to culture as something not very important.

Study aims to identify the potential of cultural themes for journalism through the prism of mass communication theory, taking into account the basic criteria of international journalism standards. Therefore, the key issue of this research is as follows: How could journalists create reports about culture without distorting the picture of reality? The objects of the study is cultural public events, peaceful gathering that relates to the specific culture activities and attract large number of people in a public space (may be related to music, art, sport, food or other similar things). Subject of research: media texts about cultural public events.

To analyze Ukrainian media discourse we use the approach and methodology of the Ukrainian media researcher and political scientist Volodymyr Kulik. The scholar refers to the concept of the discourse by Foucault, Gramsci and Ferclaugh, and suggests to analyze textual and contextual level of message,

distinguishes between two levels of existence of a media discourse – the subject (the level of message creation by the initiators of discourse based on its assumptions) and an object (perception of the message to the audience based on its reaction). (Kulyk, 2011, pp. 41-80).

Theoretical overview: reasoning interdisciplinary approach

Historically, in Ukraine with its Soviet legacy, the operators of cultural and educational activities organization were traditionally supported by authority agents: state institutions and politicians, since only these agents of social activity has sufficient resources for organizing and promo of public event. The change of the political paradigm with the collapse of the USSR turned economic to market relations, and invention of new power agents – commercial businesses. In 2000th, Information Revolution contributed to the dynamic development of personal media technologies and democratisation of the entertainment industry. With access to the Internet and social networks, the organization and promotion of a public event in the media becomes more accessible to ordinary citizens. After 2013 we see activation of NGO's and certain public leaders as new power agents of public events organization. All these transformations are the reason to expand the boundaries of mass communication research in Ukrainian realities, both in terms of the functioning of technologies, and in terms of specificity of media objects.

Ukrainian culture researchers, while pointing out the need to turn to a dialogue with the public, focus on the explored forms and types of cultural practices as content creation technologies for public performances. Researches mostly focus on historiography or methodology of constructing a culture object, that is, studies of genres, forms and corresponding technologies of embodiment of images (Kravchenko, 2013). Accordingly, the main criterion for evaluating a cultural product, given the aesthetic criteria, is the correspondence of the object to creator's idea. Sociological studies make focus on the impacts of a public event as an instrument of communication with the audience. Cultural public events are considered by them as entertaining, integration studied as community movements (Berher, 1995). The effectiveness of public interaction,

in this area, is evaluated from the point of view of initiators or organizers mostly in quantitative indicators. Economists are paying attention not only to the quantitative effect, but also to the wow-effect that possesses entertaining events (Smith, Hanover, 2018, pp. 144-147). In particular, economists emphasize the fact that a cultural public event has a powerful emotional impact on consumer. So, we see that culture studies represent culture objects as a production, sociology provides evidence of the influences of culture products on the audience, and the economy provides tools for measuring the effects of cultural interaction in financial indicators.

Alan Badiou, analyzing the 1968 protests in Czechoslovakia, wrote about public event as phenomenon: “Observing the public’s reactions to the situation of a public action, analyzing the conditions of people’s presence in the West, it is necessary to find out how the organizers of the event want to show public consent – whether this is really a “cause of the people”, a public opinion, or it is a scenery constructed in the interests of a certain power (political, economic, social)” (Badiou, 2003). Analyzing the events of the Maidan in Ukraine in 2004, Ukrainian media researcher Borys Potiatynyk noted that when the media do not address the challenges of reality, people go out and create public media. (Potiatynyk, 2004, pp. 100-101). Next Maidan in Ukraine, Revolution of Dignity in 2013-2014 has become a platform for the emergence of new forms of mass media for the Ukrainian media – community engagement and public broadcasting. As we could see this public events shaped public interest in a context of public message and made influence on public opinion through the emotional interaction between people. Therefore, understanding of a public event is impossible without the baggage of collective memory, because it should be compared with previous public experience. The role of journalists who have to interpret this fact of reality in mass media is very important and complex: to understand the meaning of events, to present the material impartially it is necessary to maintain an independent position and keep the balance of opinions. So, we see that in the field of mass media, public events could be considered in the context of interdisciplinary research, since they act for it as representative environment of communicative action (Habermas, 2000, pp. 151-155). The fact is that peaceful assemblies, which have contributed to political change

in society, attract more attention of journalists and researchers. Meanwhile, cultural public events show themselves as primary, pre-institutional structures of mass communication, which meet the needs of communities in expressing their thoughts in a form of irrational knowledge.

Collective memory and public event message constitution

Creation of a cultural public event is associated with rational aspects of actual knowledge about the target groups and their problem and with irrational knowledge, which is determined by collective memory. Moris Halbvaks notes: “the presentation of a rational problem as a new information through the frame of irrational knowledge, which is history, memories, tradition, ritual, has the potential to influence the audience. Although according to Kant’s ideology, irrational may not be able to carry new information, but it will guide us” (Halbwachs, 2003). Substantiating the notion of collective memory Moris Halbvaks emphasized that “collective (social) memory has blurred the frame, and has finalized the denotation”, but the main argument, which leads philosopher, substantiating this notion is that “some memories come to a person not individually, but in communicating with other people, that is, these memories occur as a result of social communication” (Halbwachs, 2007, pp. 120-123).

The specifics of the Ukrainian context are precisely in the culture diversity of social communication, which is conditioned by historical, political, economic and social (ethnic as well) conditions of development. Collective memory appears through cultural practices and it is object to reformatting in a dynamic environment of social transformations. Acceptance or rejection of new formats by the audience is a marker of community interaction with public event message proposal.

Since 1991, when Ukraine gained independence, the process of forming a festive agenda in the media develops by removing from the Soviet past. Ukrainian media were updated or a completely reinvented after the collapse of the Soviet Union. But due to the rapid development of market economy, media represent cultural agenda through entertaining calendar cycle with traditions, festivals to involve mass audience to communication

processes. First 15 years of independence, the Soviet festive program in media remained virtually unchanged: the New Year, February 23th (men's day, officially celebrated until 2013), March 8th (women's holiday), May 1th, May 9th (until 2014), May 25th the end of a school year at school), September 1th (first call or beginning of school year), June 1th (Child's Rights Day). Although forbidden in Soviet times traditional folk festivals, such as Christmas, Masliana, Easter, Kupala and Pokrova, were restored as events that served as functions of integration of societies, and satisfied the need for legitimizing the collective memory of folk traditions. Interest in folk traditions returned in relation towards consumption culture.

An interesting overview of the topics presented through the festive agenda frame provides Kyiv International Institute of Sociology with monitoring, as reported by the media on Easter as the most popular holiday among Ukrainians (KIIS, 2018). The authors of the material point high-ranking officials and politicians were the most "prized" on this topic. Often, we see that journalists falling into the trap of festive and entertainment frames and promote ideas, products, services, media and, worse, build platforms for populists.

Journalists use festive frames to provide for public entertaining information, even in cases when it is not celebration but just a special remembering date. Let's look at the International Women's Day in Ukraine. March 8th is celebrated in the world to engage the public to respect women's rights, human dignity and promote anti-discrimination. In the USSR, and later in post-Soviet countries, the tradition of recalling this date turned into a ritual that intends to support the ruling elite and impose stereotypes and manipulate the masses with the use of mass media.

Mass-media messages that was appeared in the information space on the eve of March 8th, 2018 can be divided into 3 types: 1) festive-greetings, 2) educational materials, and 3) reportages. One of the first news was from leading news agencies in Ukraine "Ukrinform". They told about "4 official holidays on March 8th" (Ukrinform, 2018). National TV channel STB has written on its web-site an illustrative notion about "women's day": "This day is celebrated in a family circle, with friends or relatives. It will not be a holiday without traditional flowers for representatives of the fair sex. Men try to pay attention

to each important women in her life: mother, sister, grandmother, beloved. On this day compliments and toasts are heard everywhere” (STB, 2018).

The second type of messages is educational notes, analytical articles, interviews with experts specialized on feminists and gender inequality issues on public media web-resources. Authors gave explanations about the content and history of this date. Many of them appeal to an article by the president of the Ukrainian Association for the Study of Women’s History Oksana Kis, where she points out that March 8 is “a stolen holiday that, in Soviet times, turned against women: the hypocritical exaltation and giving women one day per year for celebration under conditions of their ubiquitous exploitation, discrimination, ignoring the numerous needs and problems of women in the country councils, where the “women’s issue” had long been considered as made solution. ” (Kys, 2018).

The third type of messages is the reportages from the scene of events. In 2018, Ukraine third time joined Women’s march. The report by the BBC Ukraine provided a photo overview of what happened on the ground. In spite of snazzy lead, they marked that participants demands was ratification of the Istanbul Convention on the Prevention of Violence against Women in Ukraine (BBC Ukraine, 2018). TSN evening news on March 8th release of the national broadcaster “1+1” gave more distinctive report for Ukrainian context. Reporters interviewed different participants in Kyiv, Kharkiv, Lviv and Uzhgorod. We can hear and see different participants that telling some words: “a woman should not be restricted to choosing a profession through stereotypes” – from a technical university student, “a woman should dispose of her body” – from a woman with a poster with nude breasts, “we do not want in the Middle Ages” – from a woman, dressed in stylized suit. News commentator intonation, the construction of the reporting structure, the choice of heroes represent him as a distant observer. But this was not a carelessness of a professional journalist, he reacted as a casual witness. Further in reportage, when the commentator announces the intention of the “young men” to attack peaceful protesters, confidence in his voice is emerging, as the situation becomes clearer because of conflict situation (TSN, 2018). Thus, we see that traditional media do not ready to work for society, if they used to interpret the facts of social reality in the context of outdated stereotypical frames.

Meanwhile, we can find examples of public events that open the discussion of the issues relevant to society problems. For example, the “InclusziON, City Access Festival” (2016-2018) that aims to overcome the barriers of communication in the perception of people with disabilities as participants in the public life of the city through the arrangement of public cultural events. The monitoring of local and national news reports about the festival (263 publication analyzed), conducted in the framework of this study, shows the trend of increasing the original interpretations of festival’s events, authors provide interviews with participants of the discourse – museums managers, public activists, business and people with disabilities. In the first year of the news makers reacted to the conflict situation with the ineffectiveness of the city authorities regarding the inclusion. As organizers noted, the conflict situation was developing, but not in the media. Next year they made partnership with another local authority department, and than, in the third year of the festival the main news of the festival was about positive results. Journalists reported about audio guides in the Kharkiv Museum of Arts, that was installed with the help of community and business (Ukrinform, 2018). Such public events provided opportunities for voices that have not been heard before, and shows how journalists can talk about human rights through culture frame.

Results

Decoding how Ukrainian mass media report about culture, we see two levels on which journalists operate with facts of of culture reality:

- ▶ the level of creation and representation, based on their own knowledge, media agenda or existing cultural frames,
- ▶ the level of event perception, based on observation of public reaction in a context of situation here and now.

Taking in account only one level of understanding cultural public event, journalist make unbalanced, uncompleted reports, shaping distorted picture of reality. In order to create an adequate message about the fact of a cultural public event in the context of international standards of journalism, media agents should take into account both levels of understanding: at first, possessing

the knowledge of event creation, culture aesthetics, culture meanings and possible effects on public; and, the second, actual knowledge about society, accessibility (physical and information access) and public perception of the proposed cultural public event. When we see that journalist can appeal to both level in his/her news, reportage or analytical article, we can say that this issue has reasoned verdict in terms of the context and ethics of international journalists standards.

So, this study defined issues of reformatting frames of culture public events by the mass media. It helps to provide an opportunity for professional media actors to reasonably appeal to the public, establishing a dialogue between cultural activists and mass media to popularize cultural values among a wide audience.

References

- Analitychnyy zvit monitoringu rehional'nykh ZMI. IDPO. Traven' 2017 [Analytical report on monitoring of regional mass media. May 2017. IDPO].* (2017). Retrieved 14.07.2017 from: <http://idpo.org.ua/reports/1330-analitchnij-zvit-monitoringu-regionalnix-zmi-traven-2017.html>. (in Ukrainian).
- Badiou, A., (2003). *Manyfest fylosofyy [Manifesto of Philosophy]*. ISBN 5-901410-29-7. Saint-Petersburg: Machina, 184 p. (in Russian).
- Berher, P., Lukman, T. (1995). *Sotsyal'noe konstruyrovanye real'nosti. Traktat po sotsyolohyy znanyya [The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge]*. ISBN 5-85691-036-2. Moscow: Medyum, 323 p. (in Russian).
- Botanova, K. (2015). Kul'tura v mediyakh: vyklyky perekhidnoho periodu [Culture in the media: the challenges of the transition period]. in: “*Journalismucu*” Youtube channel. Retrieved 17.11.2015 from: <https://www.youtube.com/watch?v=2RPjte-VnRHM>. (in Ukrainian).
- Chopovs'kyy, D. (2011). *Zhurnalisty'ki standarty: normatyvna dovidka [Journalist Standards: Regulatory Reference]*. IMI. Retrieved 01.06.2011 from: <https://imi.org.ua/monitorings/jurnalisty-ski-standarty-normatyvna-dovidka/> (in Ukrainian).
- Chy bude vykhidnyy 8 bereznya 2018 v Ukrayini [Will the weekend March 8, 2018 be in Ukraine]*. STB, 2018. Retrieved 06.03.2018 from: <https://www.stb.ua/ua/2018/03/06/budet-li-vyhodnoj-8-marta-2018-v-ukraine/>. (in Ukrainian).

- Dorosh, M. (2018). Kul'turna zhurnalistyka: yak vbuduvatysya u format [Cultural journalism: how to embed in a format]. in: *Detektor Media*. Retrived 16.12.2013 from: https://ms.detektor.media/print/1411980811/kulturna_zhurnalistyka_yak_vbuduvatysya_u_format/ (in Ukrainian).
- Habermas, Yu. (2000). *Strukturni peretvorenniya u sferi vidkrytosti [Structural changes of the public sphere. Investigations on a category of civils society]*. Translation by A. Onyshko. Lviv, 318 p. ISBN 966-7007-27-8. (in Ukrainian).
- Halbwaks, M. (2005). Kollektivnaya i istorycheskaya pamyat' [Collective and historical memory]. *Neprikosnovennyi zapas*, 2-3(40-41). Retrived 15.09.2018: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>. (in Russian).
- Halbwaks, M. (2007). *Sotsyal'nyye ramky pamyaty [Social frameworks of memory]*. ISBN 978-5-98379-088-9. Moscow: Novoe yzdatel'stvo, Translation by S.N. Zenkyna. pp. 120-123. (in Russian).
- Holub, O., Churanova, O. (2018). *Moskovs'ky patriarkhat, parket i pasky proty kulychiv: pro shcho ukrayins'ki onlayn-vydannya pysaly na Velykden' [Moscow Patriarchy, parquet and Easter bread vs. Easter bunch: What Ukrainian online-media wrote for Easter]*. Retrived 16.04.2018 from: https://imi.org.ua/monitorings/moskovskiy-patriarhat-parket-i-pasky-proty-kulychiv-pro-scho-ukrajinski-onlajn-vydannya-pysaly-na-velykden/?fbclid=IwAR1Ocmj6SQaKehcZPn8uNds6pqC4utlPZ2_MvFLovfVswT9yfyu2C6ElmaM. (in Ukrainian).
- InklyuziON: u Kharkovi predstavyly audiohidy, rozrakhovani na nezryachykh [InklyuziON: audio guides for blind people were presented in Kharkiv]*. (2018). Ukrinform. Retrived 14.09.2018 from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2538-429-inkluzion-u-harkovi-predstavili-audiogidi-rozrahovani-na-nezrachih.html>. (in Ukrainian).
- Kravchenko, O.V. (2013). Kul'turolohiya u vymirakh tradytsiy akademichnoyi kul'tury [Cultural studies in the dimensions of academic culture traditions]. in: *Kul'tura Ukrayiny*, vol. 42/1/2017, p. 59-70. Retrived 14.09.2018 from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42%281%29__12. (in Ukrainian).
- Kulyk, V. (2010). *Dyskurs ukrayins'kykh mediy: identychnosti, ideolohiyi, vladni stosunky [Discourse of Ukrainian Media: Identity, Ideology, Power Relations]*. ISBN 978-966-8978-39-5. Kyiv: Krytyka, 657 p. (in Ukrainian).
- Kys', O. (2013). *Ukradene svyato: istorychni transformatsiyi smyslu 8 bereznya [Stolen holiday: historical transformation of meaning on March, 8th.]*. ZN,UA. Vol. 9, March 6-15 2013. Retrived 6.03.2018 from: https://dt.ua/socium/ukradene-svyato-istorichni-transformaciyi-smislu-8-bereznya-_html. (in Ukrainian).

- Lyshtva, O. (2018). *Stavlennya ukrayintsiv do derzhavnykh svyat, lyuty 2018 r. Pres-reliz [Attitude of Ukrainians to public holidays, February 2018. Press release]*. KMIS. Retrieved 27.02.2018 from: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=758&page=1>. (in Ukrainian).
- McLuhan, H.M. (2007). *Ponymanyte medya: vneshnee rasshyrenye cheloveka [Understanding media: the extensions of a man]*. ISBN 5-86090-102-X. Moscow: Hyperboreya, Kuchkovo pole, 464 p. (in Russian).
- Potyatynyk, B. (2004). *Media: klyuchi do rozumynnya [Media: Keys to Understanding]*. ISBN 966-7651-18-5. Lviv: PAIS, 312 p. (in Ukrainian).
- Pryvitannya z 8 bereznya: kokhaniy, mami, babusi, podruzi, sestri, kolezi, vchytelyu [Greetings from March 8th: beloved, mom, grandmother; friend, sister, colleague, teacher]*. (2018). Telekanal STB. Retrieved 8.03.2018 from: <https://www.stb.ua/ua/2018/03/08/pozdravleniya-s-8-marta-lyubimoy-mame-babushke-podruze-sestre-kollege-uchitelyu/>. (in Ukrainian).
- Rozvazhayut' abo lyakayut': yak mistsevi ZMI spotvoryuyut' zhyttya ukrayintsiv. Analychnyy zvit monitorynhu rehional'nykh ZMI [Amuse or frighten: how local media distort the lives of Ukrainians. Analytical report on monitoring of regional mass media]*. (2017). IDPO, Retrieved 26.12.2017 from: <http://idpo.org.ua/analytics/1700-rozvazhayut-abo-lyakayut-yak-miscevi-zmi-spotvoryuyut-zhyttya-ukra%d1%97nciv-analitichnij-zvit-monitoringu-regionalnix-zmi.html>. (in Ukrainian).
- Savchak, I., Levkova, O., Bilets'ka, T. (2015). *Kontsepsiya novoyi natsional'noyi kul'turnoyi polityky Ukrainy. Kul'turnyy kod skhidnoho partnerstva [The Concept of a New National Cultural Policy of Ukraine. Eastern Partnership Cultural Code]*. Retrieved 01.07.2015 from: http://www.kultura.org.ua/wp-content/uploads/FINALConcept_Road-Map_UA_Culture-Coding-EaP.pdf. (in Ukrainian).
- Shvadchak, N. (2015). *Dlya bil'shosti media rol' kul'tury zvodyt'sya do rozvah [For most media, the role of culture is reduced to entertainment]*. Kul'tura. Retrieved 17.11.2015 from: <http://ru.telekritika.ua/media-osvita/2015-11-17/112648>. (in Ukrainian).
- Smith, K., Hanover, D. (2016). *Experiential Marketing: Secrets, Strategies, and Success Stories from the World's Greatest Brands*. ISBN 978-1-119-14587-5. Wiley, 224 p.
- Sokolova, A. (2016). *V Khar'kove startoval proekt o dostupnosti horoda dlya lyudey s ynvalydnost'yu [A project on the accessibility of the city for people with disability was launched in Kharkiv]*. Mediaport. Retrieved 13.09.2016 from: <http://www>.

mediaport.ua/v-harkove-startoval-proekt-o-dostupnosti-goroda-dlya-lyudey-s-invalidnostyu. (in Ukrainian).

Svyato 8 bereznya dlya ukrayintsiv roztyahnet'sya na chotyry dni [The celebration of March 8th for Ukrainians will extend for four days]. (2018). Ukrinform, 2018. Retrieved 27.02.2018 from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2411746-svato-8-berezna-dla-ukrainciv-roztagnetsa-na-cotiri-dni.html>. (in Ukrainian).

Yak stvoryty publichnu podiyu [How to create a public event]. (2017). Hromads'kyy prostir. Retrieved 20.12.2017 from: <https://www.prostir.ua/?kb=yak-stvoryty-podiyu-porady-vid-kariny-manzhaj>. (in Ukrainian).

Zhinochi marshi [Women's marches]. (2018). TSN. Ed. 8.03.2018, 19:30. Retrieved 8.03.2018 from: <https://tsn.ua/video/video-novini/vipusku-tsn-19-30-za-8-bereznaya-2018-roku-povna-versiya.html>. (in Ukrainian).

8 bereznya v Ukrayini: zhinky z kastrulyamy, choloviky - na asfal'ti [March 8 in Ukraine: women with pots, men on the sidewalk]. (2018). BBC NEWS Ukraine. Retrieved 8.03.2018 from: https://dt.ua/socium/ukradene-svyato-istorichni-transformaciyi-smislu-8-bereznaya-_.html. (in Ukrainian).

Received: 30.11.2018

Accepted: 28.01.2019

INFORMATION SCIENCE

LESIA KOVALSKA

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1579-7708>

l.kovalska@donnu.edu.ua

Vasyl' Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia

Kovalska, L. (2019). Dokumentna komunikatsiya korystuvachiv arkhivnoyi informatsiyi [Document Communication of Archive Information Users]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 231–248. (in Ukrainian). DOI: 10.13166/inco/103415

Document Communication of Archive Information Users

ABSTRACT

In the contemporary development of Ukrainian society, the retrospective communication of the past and the present was of great importance through access to archival documents, this corresponds to the thematic profile of intercultural communication.

Purpose. The purpose of the article is to disclose innovative mechanisms for expanding access to archival information aimed to meet the needs of archive users of document communications.

Methods. The methods of information analysis and synthesis have been used to clarify the specifics of the development of archival affairs; the comparative method has been implemented in the study of socio-communication services of the archive; methods of logical generalization and classification have been used to process the collected information; the retrospective method has allowed establishing the patterns of archival information development and to find out the needs of modern consumers.

Results. The article investigates the level of satisfaction of consumers' needs in archival information. The insufficiency of material resources and methodical methods of activity of the Ukrainian archive have been established. For the further successful development of archival marketing in Ukraine, there is a need to introduce new mechanisms into the work of the sector. An important step towards improving the quality of archival services is the introduction of automated information systems into work. This makes it possible to simplify the process of systematization and search of the necessary information, simplifies the process of its processing. Archival

institutions of Ukraine need to carry out international cooperation and exhibition activities. This type of activity opens up new prospects for the development of communication links for the archive, attracts more users to the archives of retrospective information, opens up a large number of new social opportunities to people, retrospective communication with the past. The functions of the archives on the accumulation, preservation, accounting, distribution of archival information envisage the formation of a stable document system in archival structures.

Conclusions: For the effective development of archives in Ukraine, it is necessary to introduce innovative mechanisms of informational communication into the work of the sector.

Keywords: *archives; archival affairs; archival studies; archival document; archival information; document communication; socio-cultural communication; retrospective communication.*

Документна комунікація користувачів архівної інформації

АНОТАЦІЯ

На сучасному розвитку українського суспільства важливою постала ретроспективна комунікація минулого та сьогодення через доступ до архівних документів, що відповідає тематичному профілю міжкультурної комунікації.

Мета статті полягає у розкритті інноваційних механізмів розширення доступу до архівної інформації для задоволення потреб користувачів архіву у документних комунікаціях.

Методи: методи аналізу і синтезу інформації застосовано для з'ясування специфіки розвитку архівної справи; метод порівняння реалізовано у дослідженні соціокомунікаційних послуг архіву; методи логічного узагальнення і класифікації вжито для опрацювання зібраної інформації, яку оформлено у вигляді самостійних аргументованих висновків; ретроспективний метод дозволяє встановити закономірності розвитку архівної інформації і з'ясувати потреби сучасного споживача.

Результати. У статті проведено дослідження рівня задоволення потреб споживачів у архівній інформації. Встановлено необхідність підтримки

матеріальними засобами та методичним забезпеченням діяльності українського архіву в нових умовах інформатизації. Виявлено, що для подальшого розвитку архівного менеджменту і маркетингу в Україні виникає необхідність впровадження в роботу галузі інноваційних механізмів інформаційної комунікації. Важливим кроком до покращення якості архівних послуг, що надаються архівами є впровадження автоматизованих та мережевих інформаційних систем у роботу архівної установи. Це дозволить значно спростити процес систематизації, пошуку необхідної інформації та процес її обробки. Запропоновано менеджменту архівних установ України активніше здійснювати міжнародні контакти з метою залучення кращого світового досвіду в операційній та виставковій діяльності. З'ясовано, що такі заходи відкриють перед українським архівом перспективи розвитку соціальної комунікації в суспільстві, оскільки залучення до архівної інформації більшої кількості людей відкриває велику кількість ретроспективних комунікаційних можливостей. Визначено, що взаємодоповненість функцій накопичення, збереження, обліку, поширення архівної інформації передбачають формування стійкого документного комплексу в архівних структурах.

Висновки. Для ефективного розвитку архівної справи в Україні виникає необхідність впровадження в роботу галузі та реалізація інноваційних механізмів інформаційної комунікації.

Ключові слова: *архів; архівна справа; архівознавство; архівний документ; архівна інформація; документна комунікація; соціокультурна комунікація; ретроспективна комунікація.*

Вступ

Активний розвиток соціально-комунікаційних технологій впродовж останніх десятиліть уможливив процеси розсекречування, декомунізації, політики відкритості архівів і доступності для користування утаємниченої раніше архівної інформації. Поступове збільшення суспільного інтересу до архівної інформації спричинило актуалізацію комунікаційних аспектів архівної галузі, забезпечення задоволення інформаційних потреб громадян у ретроспективній інформації, організації ефективного управління інформаційними процесами архівних установ.

Нині архівна діяльність в Україні орієнтована на норми міжнародного рівня, тому важливим є окреслення напрямів її вдосконалення. В комунікаційному аспекті архівна діяльність завжди орієнтована на споживача, що зумовлює необхідність аналізувати потреби користувачів архівної інформації. Вивчення публічного запиту дозволить організувати роботу архіву з максимальною ефективністю та відкрити нові шляхи для співпраці архівів та громадян. В подальшому ці тенденції дозволять долучити документне надбання українських архівів до світової культурної скарбниці та встановити спільний інфопростір заснований на вільному поширенні та обміні інформації.

Мета статті полягає у розкритті інноваційних механізмів розширення доступу до архівної інформації для задоволення потреб користувачів архіву у документних комунікаціях. У сучасному розвитку українського суспільства важливою постала ретроспективна комунікація минулого та сьогодення через доступ до архівних документів, що відповідає тематичному профілю міжкультурної комунікації.

Методи. У висвітленні сформульованої проблеми застосовано методи аналізу і синтезу інформації наукової літератури для з'ясування специфіки розвитку архівної справи та взаємозалежності потреб та пропозицій в архівній сфері; метод порівняння реалізовано у дослідженні соціокомунікаційних послуг в архівних установах різного рівня та їх обґрунтування відповідно до вимог чинного законодавства; методи логічного узагальнення і класифікації вжито для опрацювання зібраної інформації, актуалізованих положень нормативних документів та результатів проведення аналізу запитів і потреб сучасного інформаційного суспільства, які оформлено у вигляді самостійних аргументованих висновків; ретроспективний метод дозволяє зануритись у архівну минувшину, встановити закономірності розвитку архівної інформації і з'ясувати потреби вдосконалення менеджменту та маркетингу архівної справи сьогодні.

Теоретичні аспекти документної комунікації архівних установ в інформаційну добу

Тривалий час проблематика дослідження комунікаційних властивостей архівного документа не отримувала належної уваги. Нині одним із пріоритетних завдань архівіста є визначення характеристик багатогранної соціальної комунікації документа, адже від цього залежить рівень науковості, об'єктивності та достовірності наукового пошуку. Теоретичним підґрунтям вивчення можливостей документа в межах соціально-комунікаційної теорії є роботи українських та закордонних науковців в напрямі дослідження архівного документа і теорії документних комунікацій – А. Баскаков, І. Войцехівська, Л. Дубровіна, Я. Калакура, І. Ковальченко, С. Кулешов, Н. Мандральська, І. Матяш, Г. Папакін, В. Різун, М. Смоленський, А. Соколов, Г. Швецова-Водка та інші.

Документ виступає єдністю ідеального та субстанціонального і використовується в соціальній комунікації в якості передачі інформації (Швецова-Водка, 2001, с. 33–56). Маючи матеріальний характер документ потребує передачі закріпленої в ньому інформації від комуніканта до реципієнта, що має забезпечуватися інституціональними складовими моделі документної комунікації відповідно до формальних вимог соціальної комунікації. Буття архівного документа має сталий характер, який сформовано від часу створення документа до його опрацювання, узагальнення в архівних описах та збереження у відповідних фондах. Цей процес ґрунтується на принципах неподільності архівного фонду, доступності архівної інформації, системності архіву як інформаційної моделі, що складають основу сучасного архівознавства. Вказані принципи зумовили утворення структури архівних фондів Національного архівного фонду України за ознаками хронологічності, особовості, адміністративно-територіального поділу, галузі тощо.

Процес документної комунікації в суспільстві має риси цілеспрямованості інформації закодованої в документі, матеріальності носія інформації документа незалежно від паперової, хімічної або віртуальної основи, всеохопності процесу соціальної комунікації шляхом її

підсистеми – документної комунікації. Система документних комунікацій складається з сукупності документів, комунікантів, реципієнтів, зберігачів. Документна комунікація забезпечує процеси створення, обробки, збереження, організації зберігання і поширення інформації в соціумі (Соколов, 2002).

Сформована традиційна система архівного фонду має низку особливостей у встановленні комунікаційних зв'язків, передаванні та отриманні затребуваної споживачем архівної інформації (Войцехівська, 2017). Зокрема, технічні – коли реципієнт не може подолати бар'єри просторові, тьмності, доступу до баз даних; психологічні – коли реципієнт не розуміє документну інформацію, термінологічний апарат або знакову систему передачі інформації закодовану в архівному документі; соціальні – коли документна комунікація регламентується відповідними нормативними обмеженнями в доступі до архівної інформації, цензуруванні і встановленні бар'єрів між комунікантом і реципієнтом документної інформації. Загалом документна комунікація є підсистемою соціальної комунікації з власною атрибутивністю – документом і відповідною моделлю комунікації (комунікатором і реципієнтом, інформацією закріпленою в документі, каналах поширення документної інформації, інституціях збереження інформації).

Сучасні архівні інформаційні системи знаходяться в процесі трансформації відповідно до умов науково-технічного розвитку, цифровізація виступає інструментом реформації інформаційного простору соціуму (Sokolova, 2017, p. 148). Суспільство змінюється завдяки розвитку швидкісних інформаційних технологій, впливає на процеси соціальної комунікації між людьми, між різними соціальними інститутами, між минулим та сьогоденням. Цифровізація інформаційного простору спричиняє парадигмальні зрушення у суспільстві, свідомості людини, її мисленні, зовнішніх і внутрішніх соціальних контактах, змушує інакше сприймати світ і процеси, які відбуваються в ньому (Ковальська, 2018, с. 339). Комунікація з минулим фокусується у збереженій в часі і просторі інформації на різних матеріальних носіях.

Тенденції сучасної інформатизації вимагають перегляду парадигмальних основ базового архівознавчого структурного елементу інформаційної системи Національного архівного фонду України, яким є документ. Це дасть можливість значно розширити можливості архівної інформації, використання новітніх форм збереження, доступність в українському соціумі. Зміна акцентів в діалектичній дихотомії матеріальності носія та ідеалістичного характеру інформації на користь останньої означає вектор розвитку сучасного українського архівознавства (Калакура, 1998).

Новітні соціальні інформаційні технології породжують віртуалізацію комунікації, яка утворюється в соціальному просторі й має еволюційне поширення у суспільстві. Ефективність трансформації визначається готовністю суспільства до таких еволюційних процесів. Віртуальна реальність комерціалізується, більшої затребуваності набувають онлайн моделі, зокрема й архівні, відбувається інтеграція національних та міжнародних інформаційних баз даних архівних установ, за допомогою інтернету будь-яка архівна інформація стає доступною тут і зараз, онлайн комунікація змінює цінність факту людської комунікації та отримання інформації (Novikova, 2014).

Архівні установи не можуть залишатися осторонь процесів віртуалізації документного обігу. Для досягнення успішної комунікації необхідна синергія технологій роботи з інформаційними потоками та базами даних, знання в сфері інформаційних комунікацій, генерування нових видів соціальних моделей. Це вимагає від архівознавця осмислення нових умов буття документа, справи, фонду, архіву, Національної системи архівів України. А звідси відповідно і змінення моделі архівної роботи – від методів накопичення, опрацювання, збереження, пошуку до передачі інформації споживачеві. Знеособлення інформаційних процесів приводить до змін в історичній пам'яті народу, його культурному надбанні, моральних складників життя, впливає на психологію різних поколінь, відбивається у соціально-історичних моделях світосприйняття.

Види архівних документів і їх комунікаційний потенціал

В сучасній методології архівознавства чільне місце посідає проблема вивчення соціальних комунікацій документу та їх видове розмаїття і прояв на різних етапах становлення людської спільноти. Документи зберігаються у різних архівних фондозбірнях, державних та приватних документних колекціях, велика частина з яких опубліковані для широкого загалу дослідників, частина потребує свого опрацювання і організації користування.

Документна інформація зафіксована на матеріальному носії має просторові та часові ознаки. Паперові документи зберігаються у відповідних архівних фондозбірнях і недоступні для реципієнта з іншого міста чи держави. Політика відкритості архівної інформації і активізації документної комунікації дозволили застосовувати технічні засоби та технологічні можливості фіксації та відтворення, а також тиражування і поширення задля встановлення соціальної комунікації в суспільстві (Ковальський, 2017).

Традиційні та сучасні матеріальні носії із закодованою архівною інформацією мають часові характеристики. Природним є протиріччя, коли інформація зафіксована в документі і суб'єкт її сприйняття повинні мати спільні риси просторовості і хронології. Це дихотомічне явище вирішується методом матеріальної фіксації інформації для встановлення стійкої соціальної комунікації в просторі і часі. Матеріальний носій зберігає інформацію більший проміжок часу ніж безпосередня комунікація за допомогою звукових коливань. Протягом століть фізичні та хімічні характеристики матеріального носія вдосконалювалися з паперового носія до електромагнітного фіксування інформації за допомогою хімічних елементів і відповідних видах носіїв.

Нині поширення мережевих технологій передачі інформації і її віртуалізація дозволяють вирішити просторову і часову проблеми. Завдяки швидкому суспільному поступу, технічним революціям і зрештою віртуалізації інформаційного простору та соціальної комунікації поширення документної інформації отримує всеосяжний характер. Такі інформаційні

«швидкості» дозволяють встановити неможливу донині комунікацію з минулим за допомогою текстового та візуального сприйняття інформації (Tsymbal, 2018, с. 198).

Документи формальної комунікації, тобто документи громадсько-політичного і державного обігу за спеціально встановленими каналами комунікації, представляють двосторонню, групову та масову комунікацію. Каналізація документної комунікації відбувається завдяки офіційним потокам документів, діяльності владних установ, видавничої, музейної, бібліотечної, архівної справи (Кулешов, 1997). В основі всіх сфер інформаційної діяльності лежить феномен документа та його комунікаційні зв'язки. Вказані напрями документної комунікації різняться видами, формами і методами обробки та споживання.

Державна документація становить правову основу держави, регулює роботу державних органів, громадських організацій, відносини громадян й організацій у юридичній площині, має комунікаційну направленість державної політики в різних сферах життя суспільства. Головними видами документів групової та масової комунікації є матеріали законодавства, документи нормативного характеру, діловодна документація органів влади та управління (Ковальська, 2015, с. 89).

Документація, що становить правову основу держави, регулює роботу державних органів, громадських організацій, відносини громадян і організацій у юридичній площині. У історичному дослідженні документів законодавства та нормативного характеру доводиться працювати із законодавчими актами, які втратили юридичну чинність, але зберегли історичну значущість (Швецова-Водка, 2001, с. 55). Діловодна документація відображає структурно-ієрархічну модель державного управління і структурується на такі групи: організаційна і розпорядча документація, протоколи і стенограми, офіційне листування, планова і облікова документація.

Також треба згадати документацію політичних і громадських організацій, публіцистику та літературні пам'ятки. Така документна комунікація відбувається в межах двостороннього зв'язку, що дозволяє учасникам комунікації змінювати ролі комуніканта і реципієнта,

налагоджувати функції зворотного зв'язку. Сюди належать і документи групового та масового видів комунікації. Видове розмаїття документації громадських об'єднань можна умовно класифікувати за функційними ознаками на три групи: організаційні, розпорядчі, довідково-інформаційні. За змістом документи поділяються на: організаційно-розпорядчі, з питань особового складу, фінансово-розрахункові та інші. За методом фіксації інформації для них характерні в більшості писемні види документації, що й становить основну групу джерел. Також їх можна класифікувати за найменуванням документів (Войцехівська, 2017, с. 395).

Публіцистична комунікація має принципове значення у формуванні колективної свідомості та масових настроїв. Матеріальною основою реалізації масової комунікації виступають технічні прилади тиражування і передачі великих об'ємів звукової й образної інформації. Історичний поступ засобів публіцистичної комунікації на кожному з етапів ХХ ст. мав власні знакові системи: друківані писемні й візуальні, звукові радіо й фонозаписуючі, телевізійні – інтегральні для звукових і візуально-динамічних, віртуальні, які поєднують всі наведені знакові моделі.

Публіцистика структурується за жанровим принципом на інформаційну, інформаційно-аналітичну, літературну, яка висвітлює актуальні питання і явища поточного життя суспільства. Публіцистика виконує соціальну, політичну та ідеологічну роль. Вона стала джерелом історичних уявлень і формування масової свідомості за допомогою слів і словесних конструкцій, знаряддям формування суспільної думки, нав'язування ідеологічних конструктів, попередження проявів інакомислення (Ковальська, 2015, с. 216).

Окремо необхідно виділити зображально-аудіальні документи: технічно-графічна і картографічна документація, фотодокументи і аудіовізуальні документи, та аудіальні документи. Цей вид документа відноситься до групової комунікації, за якої комунікант об'єднує у спілкуванні невелику кількість реципієнтів, що дозволяє йому підібрати індивідуальні підходи та особливості до кожного учасника комунікації.

Або масової комунікації, де офіційна інформація поширюється широкому колу зацікавлених людей за допомогою засобів масової інформації та інших каналів передачі інформації.

Зображально-графічні документи представляють ілюстративну візуалізовану репрезентативність, виражені у схематичному та графічному вигляді, є поширеним джерелом інформації наочного відображення технічної інформації. Комунікаційною особливістю графічних джерел є текстовий супровід, опис специфікацій і функційних особливостей. Картографічні документи відображають динаміку історичних подій (Войцехівська, 2017, с. 281).

Зорова статична інформація зображальних документів представлена фотодокументами. В ній виявлено особливості дослідження візуалізованого історичного потенціалу, специфіка якого полягає у зоровому сприйнятті закодованої в образах інформації. Інформативні можливості документа доповнюють, ілюструють факти і явища зафіксовані безпосередньо у ситуації їх реального здійснення.

Аудіовізуальні документи зберігають історичний час свого створення, віддзеркалюють соціальну реальність, показують події у динамічному зоровому й слуховому сприйнятті. За способом технічної й хімічної фіксації історичної інформації, матеріалами збереження, методикою опрацювання, жанровими особливостями аудіовізуальні документи поділяються на кінофільми, художні фільми, документалістику. Аудіовізуальні виділяються в окрему групу комунікаційного документа в якому зафіксовано властивості, що не можуть бути передані іншими видами документної комунікації.

До аудіальних належать документи зі звуковою передачею інформації, отриманої шляхом механічного, оптичного, магнітного, цифрового способів запису і фіксації інформації. Вони відображають слухові рецепції, зумовлюють необхідність рефлексивного формування історичної уяви, відтворюють змістове навантаження акустичного фонування подій. Завдяки цьому визначається місце події, психологічний стан та реакція ораторів і слухачів, відчутна проекція користувача на події минулого.

За своєю комунікаційною спрямованістю документи неформальної двосторонньої комунікації представляють характеристики автокомунікаційності, міжособистісної фіксованої адресної комунікації, а також документи з нефіксованим адресатом. Цей вид комунікації представлений архівними документами особового походження і несе значний соціально-історичний, психоемоційний, антропоцентричний потенціал через відбиток авторських світоглядних суджень (Калакура, 1998, с. 110).

Інформативність автокомунікативних документів особового походження відзначається психоемоційною специфікою і представлена такими документами, як щоденники, автобіографії тощо, що мають автобіографічні свідчення і не конкретне коло читачів. Відсутність об'єктивності інформаційного потенціалу, власні думки та судження сприйняття дійсності дозволяють побачити події та явища з власної точки зору очевидця-учасника, відобразити світобачення тогочасної людини. Такі документи зберігаються в особових фондах центральних та регіональних архівів, а значна частина опублікована окремими виданнями, у різноманітних збірниках документів та матеріалів.

Документи міжособистісної фіксованої адресної комунікації зберігаються в державних архівних та музейних установах України. Соціально-історична комунікація такого документа характеризується високим ступенем емоційності, правдивістю переживань, суб'єктивністю оцінок фактів і подій, що не властиве офіційному листуванню та управлінському документообігу з висвітленням побутових проблем та переживань. Вони розкривають особливості тематичних документних комплексів, свідчать про міжособистісні відносини і психологічні переживання соціальної реальності.

Мемуарна документна спадщина, як окрема група документів з нефіксованим адресатом, зберігається не тільки в архівних фондах. Переважна більшість спогадів опублікована окремими виданнями, збірниками спогадів, тематичними збірками тощо. Мемуари несуть відомості про конкретні події та відображають напрями громадської думки тієї чи іншої епохи. В аналізі соціальних комунікаційних зв'язків документа

варто враховувати, що мемуарна література несе суб'єктивний характер, основним джерелом інформації якої є пам'ять автора (Ковальська, 2015, с. 160, 174, 180).

Загалом важливою функцією групи документів особового походження є організація міжособистісної комунікації та автокомунікації, що послідовно висвітлює процеси комунікації особистісного самоусвідомлення, світовідчуття у соціальній комунікації і міжособистісних взаєминах. Критика таких документів включає вивчення особливостей автора документів з нефіксованим адресатом – пам'ять, увага, тип сприйняття подій, характер і умови праці, доступність до користування іншими офіційними документами та інформацією у створенні документа. Під час наукового опрацювання та аналізу комунікаційної направленості документа необхідно враховувати допустимі помилки пам'яті автора, стійкість її залежно від тривалості проміжку часу, що відокремлює момент вчинення або спостереження події її письмової фіксації, можливість коригування і поповнення інформацією.

Напрями підвищення ефективності обігу архівної інформації

Сучасний етап розвитку суспільства та його інформаційних потреб характеризується зміщенням направленості суспільних запитів на забезпечення комунікації між споживачами та власниками інформації у різних її проявах. Задля забезпечення всебічного доступу і використання інформації, архівні установи розвивають і удосконалюють діяльність в сфері документної комунікації минулого і сьогодення. Поступове відкриття втаємничених документів й збільшення доступності інформації спричиняє зацікавлення користувачів до закритої донині архівної інформації. Перед владними структурами України постає завдання налагодження і законодавче врегулювання комунікаційних процесів взаємодії громадян і архівних структур у сфері отримання ретроспективної архівної інформації, необхідність покращення механізмів надання її в повному обсязі, дотримання вимог якості послуг, що пропонуються архівними установами (Дубровіна, 2007, с. 60).

В умовах нової соціальної реальності в інформаційному просторі Національного архівного фонду України розгортається активна різновекторна комунікація. Трансформаційні процеси у системі соціальних комунікацій, через розвиток культурного і інформаційного різноманіття, змінюють комунікаційні моделі архівної діяльності. Сучасні архіви на вимогу користувачів організують доступ до електронних баз даних. Реорганізація архівної діяльності України в нових умовах інформаційно-ресурсної інтеграції передбачає заходи зі збереження національної культурної спадщини та подання архівної інформації у цифровому просторі. Враховуючи виклики глобалізованого соціокомунікаційного простору перед нашою державою постає необхідність налагодження більш широкої коопераційної діяльності з архівними установами держав світу, збільшення обопільного руху архівних документів, організувати і впорядковувати відкритість документів Національного архівного фонду, забезпечення представленості в діяльності профільних організацій світу, внесення адекватних змін до законодавства відповідно вимог сучасності (*Закон України «Про Національний...», 1993*).

Вихідним документом у налагодженні співпраці держави і громадян в архівній галузі є Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи». Положення закону встановлюють межі та норми доступу до архівних документів. Згідно нього, «документи Національного архівного фонду незалежно від місця їх зберігання, форми власності на них, виду носія інформації та доступу підлягають обов'язковому державному обліку, що ведеться в порядку, встановленому Міністерством юстиції України, з метою здійснення контролю за наявністю документів, їх станом, місцем та умовами зберігання» (*Закон України «Про Національний...», 1993*).

На сьогодні процеси розширення можливостей користування документами архівних установ, враховуючи особливості інформаційних потреб користувачі та захисту архівної інформації, відбувається в умовах розширення електронного середовища комунікації громадян та низьким рівнем подання в ньому консолідованого архівного інформаційного ресурсу. Об'єктивні потреби суспільства в отриманні

повного й оперативного доступу до культурно-історичної спадщини характеризуються недостатнім застосуванням документними соціальними інституціями розмаїття сучасних комунікаційних засобів для їх задоволення. Окремо виділяється питання технічного забезпечення та технологічного збереження ідентичності й унікальності соціокультурних інформаційних ресурсів України та процесами їх інтеграції в рамках єдиного світового соціокомунікаційного простору. Визначення перспективних шляхів налагодження та посилення ефективної взаємодії архівів у комунікаційному просторі України та світу сприятимуть подоланню зазначених протиріч.

Висновки

Проведене дослідження свідчить про недостатньо повне задоволення потреб споживачів у архівній інформації за рахунок відсутності необхідних матеріальних засобів та методичних способів діяльності українського архіву. Важливим кроком до покращення якості архівних послуг, що надаються архівами є впровадження автоматизованих та мережевих інформаційних систем у роботу архівної установи. Це дасть можливість значно спростити процес систематизації, пошуку необхідної інформації та процес її обробки. Крім того, архівним установам України варто активніше здійснювати міжнародні контакти з метою залучення кращого світового досвіду в операційній та виставковій діяльності. Такі заходи відкривають перед українським архівом перспективи розвитку соціальної комунікації в суспільстві, оскільки залучення до архівної інформації більшої кількості людей відкриває велику кількість ретроспективних комунікаційних можливостей. Взаємодоповненість функцій накопичення, збереження, обліку, поширення архівної інформації передбачають формування стійкого документного комплексу в архівних структурах. А також, налагодження міжнародної співпраці у справі організації використання національного та іноземного інформаційного продукту, обміну досвідом архівної справи, вдосконалення вимог безпеки інформаційного простору.

Бібліографія

- Алексеева, Е.В., Афанасьева, Л.П., Бурова, Е.М. (2005). *Архивоведение*. Москва: «Академия».
- Баскаков, А.Я. (2004). *Методология научного исследования*. Киев: МАУП.
- Бездрабко, В.В. (2010). *Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)*. Автореферат дисертації.
- Верховна Рада України (1993): *Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»*. Текст прийнятий Верховною Радою України у 1993 році.
- Войцехівська, І.Н., Калакура, Я.С., Павленко, С.Ф. (2017). *Історичне джерелознавство*. Київ: «Либідь».
- Данилевский, И.Н., Кабанов, В.В., Медушевская, О.В., Румянцева, М.Ф. (1998). *Источниковедение: Теория. История. Метод*. Москва: РГГУ.
- Дубровина, Л.А. (2007). Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины им. В.И. Вернадского. Журнал: *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*, Вып. 5, С. 58–80.
- Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» № 3814-ХІІ від 24.12.1993*. Retrieved (27.12.2017) from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>
- Калакура, Я.С., Боряк, Г.В., Дубровина, Л.А., Климова, К.І., Ляхоцький, В.П., Матяш, І.Б., Новохатський, К.С., Папакін, Г.В., Пиріг, Р.Я., Селівєрстова, К.Т., Сендик, З.О., Шурубур, А.К., Шербак, М.Г. (1998). *Архівознавство*. Київ: «Академія».
- Ковальська, Л. (2015). *Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр.)*. Вінниця: «Нілан-ЛТД».
- Ковальський, Г. (2017). Асіологічна площина зовнішніх чинників інформаційного протистояння в Україні. *Intercultural Communication*. № 2/1, с. 5-14.
- Ковальченко, И.Д. (1987). *Методы исторического исследования*. Москва: «Наука».
- Кулешов, С.Г. (1997). Документ как исторический источник: свойство, состояние, статус. Журнал: *Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе*. (Вып. 1), (С. 95–99).
- Смоленский, Н.И. (2008). *Теория и методология истории*. Москва: «Академия».

- Соколов, А.В. (2002). *Общая теория социальной коммуникации*. Санкт-Петербург: Издательство Михайлова.
- Цимбал, С. (2018). Інформаційна діяльність в період глобалізації комунікативних процесів. *Intercultural Communication*. № 5/2, с. 191-207.
- Швецова-Водка, Г. (2001). Співвідношення понять «документ» та «історичне джерело». *Журнал: Архіви України* (Вип. 4/5), (с. 33–56).
- Kovalska, L. (2018). Information technologies as the newest social paradigm of the life of youth. In: *IJONESS* (Vol. 7/1), (pp. 335-347).
- Novikova, K. (2014). Naśladownictwo vs wyjątkowość: wybrane cechy cywilizacji radzieckiej w dziele Siergieja Kara-Murzy. In: *Forum Socjologiczne* (Vol. 5), (pp. 107-122).
- Sokolova, S. (2017). The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. *Journal of Modern Science*. Vol. 2/33, pp. 147-176.

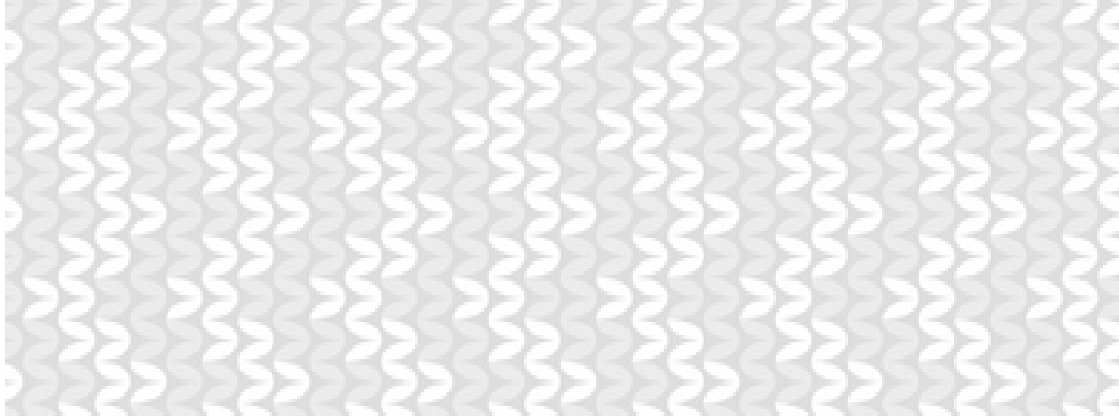
References

- Alekseeva, E.V. Afanas'yeva, L.P., Burova, E.M. (2005). *Archival Science*. Moscow: «Akademyja». (in Russian).
- Baskakov, A.Ja. (2004). *Scientific Research Methodology*. Kyiv: MAUP. (in Russian).
- Bezdrabko, V.V. (2010). *Formation and development of documentary studies in Ukraine (XX–XXI centuries)*. Doctor's thesis. Kyiv. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy «Pro Natsional'nyy arkhivnyy fond ta arkhivni ustanovy» [Law of Ukraine «On the National Archival Fond and Archival Institutions»]*. No. 3814-XII of 24.12.1993. Retrieved (27.12.2017) from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (in Ukrainian).
- Voytsekhiv's'ka, I.N., Kalakura, Ya.S., Pavlenko, S.F. (2017). *Istorychne dzhereleznavstvo*. Kyiv: “Lybid”. (in Ukrainian).
- Danilevskiy, I.N., Kabanov, V.V., Medushevskaya, O.V., Rumyantseva, M.F. (1998). *Source Study: Theory. History. Method*. Moscow: RGGU. (in Russian).
- Dubrovina, L.A. (2007). Classification and Scientific Information Description of Collections and Collections in the National Library of Ukraine Vernadsky. In: *Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Development Trends*. Vol. 5, pp. 58-80. Kyiv. (in Russian).

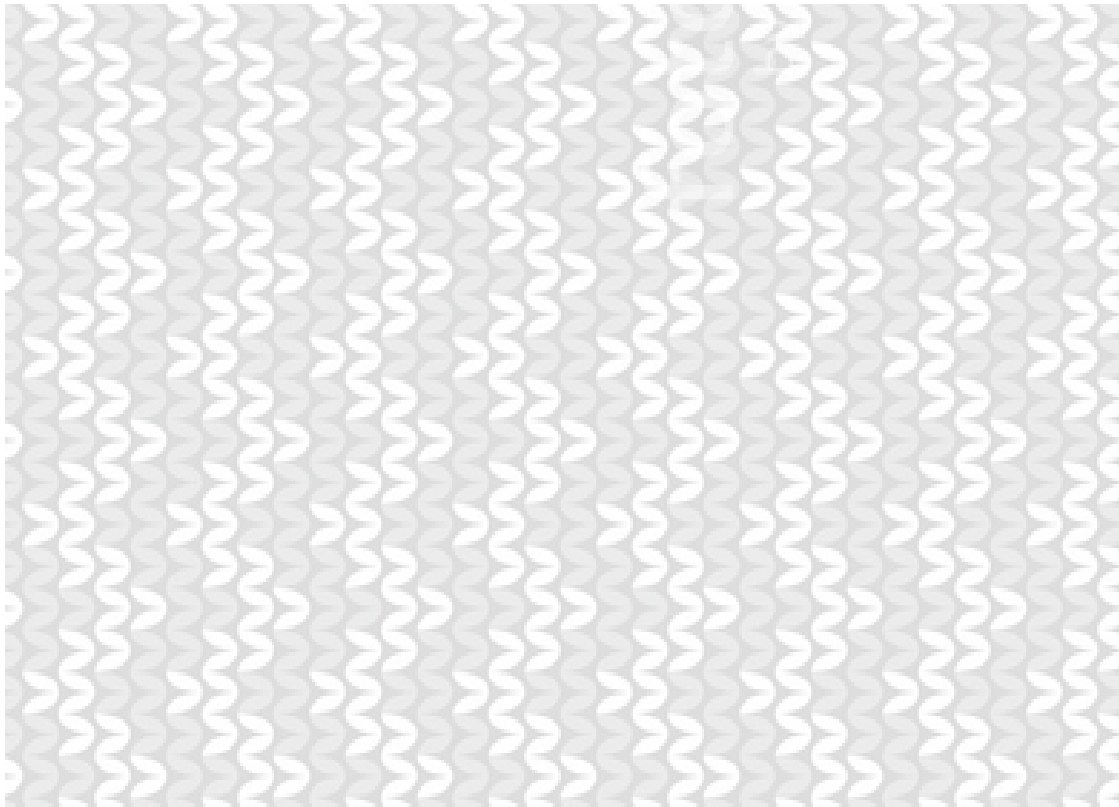
- Kalakura, Ja.S., Borjak, Gh.V., Dubrovina, L.A., Klymova, K.I., Ljakhocjkyj, V.P., Matjash, I.B., Novokhatsjkyj, K.Je., Papakin, Gh.V., Pyrygh, R.Ja., Seliverstova, K.T., Sendyk, Z.O., Shurubura, A.K., Sherbak, M.Gh., (1998). *Archival Science*. Kyiv: «Akademiya». (in Ukrainian).
- Kovalskyi, Hr. (2017). Axiological Dimension of the External Factors of Informational Confrontation in Ukraine. In: *Intercultural Communication*. Vol. 2/1, pp. 5-14. Retrieved (27.10.2018) from: <http://www.interculturalwsge.com/-,93425,0,2.html> (in Ukrainian).
- Kovalska, L. (2015). *Dzhereloznavchyy dyskurs istoriyi radyans'koho Rukhu Oporu (1941–1945 rr.)*. Vynnytsya «Nilan-LTD». (in Ukrainian).
- Kovalska, L. (2018). Information technologies as the newest social paradigm of the life of youth. In: *IJONESS*. Vol. 7/1, pp. 335-347.
- Kovalchenko, I.D. (1987). *Methods of historical research*. Moscow: “Nauka”. (in Russian).
- Kuleshov, S.G. (1997) The Document as a Historical Source: Property, State, Status. In: *Archival and Source Study of National History. Interaction Problems at the Present Stage*. Vol. 1, pp. 95-99. Moscow. (in Russian).
- Novikova, K. (2014). Naśladownictwo vs wyjątkowość: wybrane cechy cywilizacji radzieckiej w dziele Sergieja Kara-Murzy. In: *Forum Socjologiczne*. Vol. 5, pp. 107-122.
- Smolenskyj, N.Y. (2008). *Theory and Methodology of History*. Moscow: “Akademyja”. (in Russian).
- Sokolov, A.V. (2002) *Obshchaya teoriya sotsial'noy komunikatsii*. Saint Petersburg: Izdatel'stvo Mikhaylova. (in Russian).
- Sokolova, S. (2017). The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. In: *Journal of Modern Science*. Vol. 2/33, pp. 147-176. Retrieved (27.10.2018) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,1.html>
- Shvetsova-Vodka, H. (2001). Spivvidnoshennya ponyat' «dokument» ta «istorychne dzherelo». In: *Arkhivy Ukrayiny*. Vol. 4/5, pp. 33-56. (in Ukrainian).
- Tsymbal, Sv. (2018). Information Activity in the Period of Communicative Processes Globalization. In: *Intercultural Communication*. Vol. 5/2, pp. 191-207. Retrieved (27.10.2018) from: <http://www.interculturalwsge.com/-,94708,0,2.html> (in Ukrainian).

Received: 30.10.2018

Accepted: 28.01.2019

MANAGEMENT

GALYNA NESTERENKO

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3224-8900>

g.nesterenko@npu.edu.ua

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv

Nesterenko, G. Lanovencyk, O. (2019).

Diversity management in education as a factor of state security. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 251–265.

DOI: 10.13166/inco/105248

OLENA LANOVENCHYK

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9142-7346>

National Pedagogical Dragomanov University
Ukraine, Kyiv

Diversity Management in Education as a Factor of State Security

ABSTRACT

Diversity management becomes more and more popular as a factor of the enterprise competitiveness' increase. Diversity is present at any enterprise indeed, apart from its trade subordination or history. You can accomplish significant economic and social gains and make enterprise more successful – if you use and develop the diversity of its personnel.

Purpose. This paper's purpose is to determine the special role of diversity management in educational institutions and to work out the hypothesis of potential impact of diversity management in education in the state security.

Methods. The following methods have been used in the paper: critical analysis of scientific sources and results of practical experience, structural-functional analysis, modeling, systematization (for the analysis of existing definitions of the “state security” concept), generalization. The statistical results of an empirical research of the inclusive environment management of educational institutions have been analyzed.

Results. The countries of the post-Soviet space successfully adopt Western experience of diversity management, in particular, in educational institutions, – and it has become a common thing. Educational institutions in this aspect play a special role, because they function as a factor of social capital and future generation formation. They create a base for development of plenty of the organizations

with diversity management, that will result in occurrence of more competitive organizations and improvement of labor quality.

However, more global aspects of this problem have not been investigated enough. If enterprises with diversity management are more successful and competitive, than longer will such enterprises exist, more stable and successful the state as a whole will be. This possible influence of educational institutions' diversity management on state security has not been analyzed enough.

Keywords: *diversity management; education; innovations; inclusion; state security.*

Introduction

Diversity management is a system for managing communication and interaction between the most diverse social groups: cultural, age, sexual, ethno-national, etc.

Diversity management becomes more and more popular as a factor of the enterprise competitiveness' increasing. Diversity is present indeed at any enterprise, apart from its trade subordination or history. You can accomplish to significant economic and social gains and make enterprise more successful – if you use and develop the diversity of its personnel.

This conclusion on the positive impact of diversity management on the competitiveness of an enterprise is widely disclosed in modern scientific and practical works, but mostly in English-language books and papers. In the post-Soviet scientific space, this idea only begins to be developed.

The implementation of the diversity management concept has the particular importance in educational institutions. At schools and universities social capital of the future nation is being formed, and it is the «tomorrow» of a nation. If students grow up with the perception of diversity not as a factor that impedes management, but which adds advantages and effectiveness to the work of any enterprise – this will be the achievement of an educational system.

Purpose. This paper's purpose is to determine the special role of diversity management in educational institutions and to work out the hypothesis of potential impact of diversity management in education in the state security. The point is that the state security is not only the conditions of its physical security

from the military threats or informational aggression. It is also a condition of a fairly stable and comfortable existence of citizens, that depends on many other factors, in which most people have an opportunity for a decent quality of life and a wide range of social self-realization. And this situation directly concerns the success of the socio-economic subsystem of a nation.

Methods. The following methods have been used in the paper: critical analysis of scientific sources and results of practical experience, structural-and-functional analysis, modelling, systematization (for the analysis of existing definitions of the «state security» concept), generalization.

The essence of diversity management and its impact in the competitiveness of the enterprise

The term «diversity management» has been used for several decades in Western-European management practice and scientific literature. In the post-Soviet space, its active using is only beginning, and is developing mainly through European grants and scholarships. At the same time, the position of a «corporate and social responsibility manager», first of all in commercial enterprises with foreign investments (but not only there), – are being increasingly implemented in Ukraine.

We can find this definition of diversity management – as the practice of addressing and supporting multiple lifestyles and personal characteristics within a defined group, starting from the Business Dictionary (2019).

T.H. Malloy (Malloy, 2013, p. 75) in the book “Minority Issues in Europe: Rights, Concepts, Police” indicate that diversity management contains a variety of ways in which the governments perceive ethnic, racial or linguistic diversity and strive to manage it.

M. Loden and J. Rosener (1991) in their work “Workforce America!” show that a socially responsible approach will entail a proactive and multilevel implementation of diversity policies aimed at effectively utilizing workforce diversity to improve business outcomes as well as enabling social inclusion through equitable employment outcomes for diverse individuals. The authors (Loden & Rosener, 1991, p. 145) say that “the diversity paradox or the idea

that people are different and similar is an important part of educational efforts to support diversity”.

Diversity management is interpreted variously not only in theoretical science but also in actual practice of different organisations which use this conception. So, the community AMiKU (Work with migrants in Unna’s Area) interprets diversity management as an intercultural management or as normal use of diverse talents of separate workers, positive activity which guarantees the work to European citizens, as a creation of capacity which reflects all spectrum of diversity (Ford, 2019).

Within the framework of the Joint European project TEMPUS-543873, M. Pevzner and colleagues (Pevzner et al., 2016, p. 44) consider diversity management in terms of the multidisciplinary field of scientific knowledge, concepts and strategies of personnel management, aimed at recognizing and respecting differences in the organization, training of personnel in the spirit of tolerance. Also this strategy means identification, disclosure and using of professional and personal potential of the employees who belong to different social groups – as a resource and factor of the organization’s development and achievement of its benefits.

This conclusion on the positive impact of diversity management on the enterprise’s competitiveness is widely disclosed in the literature. True, these ideas and practices are much more presented in English-language papers and books. In the Ukrainian-language and Russian-speaking scientific space, this idea only begins to be developed.

In particular, V. Tishkov and V. Stepanov (2017) in the work “The Ethnic and Religious Diversity of Russia: Results and Perspectives of Research” argue that with the help of culturally sensitive and competent management of an enterprise, the factor of workers’ diversity can act as a source of interaction and development.

J. Syed and R. Kramar (Syed & Kramar, 2009, p. 648) indicate that social responsible approach will entail a proactive and multilevel implementation of diversity policies aimed at effectively utilizing workforce diversity to improve business outcomes as well as enabling social inclusion through equitable employment outcomes for diverse individuals.

I. Haas (2013), who is a student in the conditions of diversity, accepts the arguments of previous authors and says that multi-level and pluralistic approach to social responsible diversity management contributes to creating adequate levels of heterogeneity in organization. Because of this, inclusion to social and organization network can promote positive results.

So, as we can see (and it concerns not only Western European countries), there is an understanding of diversity management as a concept and practice of human resources management, in which the maximum involvement of representatives from diverse social groups takes place. And this involvement (inclusion) is useful not only for the representatives of the so-called “weak” social groups, but for the enterprise as a whole. Because the diversity of staff has a positive impact in the enterprise’s efficiency and competitiveness.

Diversity management plays a special role in educational institutions

It is obvious, that diversity management is of particular importance in the context of globalization and internationalization of higher education (Pevzner, Petriakov, Ushanova, 2015). The growing ethnic diversity of staffing, inclusion of heterogeneous groups in the university environment, including migrants, the competition to attract foreign students in a disadvantaged demographic situation, and academic mobility – determine the relevance of diversity management as an instrument for forming of a university’s corporate culture.

M. Sheraizina, S. Zinovieva (2016) write that diversity management promotes the creation of a social and communicative learning environment that stimulates the forming of a social adaptive and communicative developing space of the magistracy. It allows each subject to be transformed into a mode of self-determination, self-organization and self-development, and to bring the internal resources of each teacher and student in the movement.

Prof. M.L. Lumadi (2011) in “Managing Diversity at Higher Education and Training Institutions: A Daunting Task” writes: Diversity management is the process of creating and maintaining a positive environment where the

differences of all personnel are recognized, understood and valued, so that all can achieve their full potential. It was apparent that managing diversity is about understanding each other and moving beyond simple tolerance to embracing and celebrating the rich dimensions of diversity contained within each individual.

Under such conditions, schools and universities face an extremely important task – to ensure the development of an individual and community that will maximally help to avoid human marginalization in the negative aspects of this phenomenon. This can be achieved through the development of adaptive thinking and behavioural patterns for students, through the development of competences for productive life in a diversity environment and also through the ability to engage in inclusive practices (Nesterenko & Yemelianenko, 2016).

After all, the homogeneity of a human team in democracy conditions – is a myth: any human community (both the student’s audience and staff of an enterprise) is characterized by a high degree of diversity. At the same time, the educational sphere in this matter has the initial load – in fact, to teach a person to positively accept and interact with the Other is necessary as early as possible (Nesterenko, 2016, p. 53).

That is why the diversity management in educational institutions is directly related to the “inclusive education” concept. This is an important clarification, because in the post-Soviet works the term “inclusive education” is often used in the narrow sense – as the integration of children with disabilities into the educational environment. However, the students’ team will be more successful overall if it represents students from social groups with different psychophysiological, cultural, ethnic, socio-economic, and other characteristics. Successful pedagogical work with students with any differences requires specific competencies from a teacher, but above all – the ability to value perception and non-discrimination. And there is no difference with what features student has, if the teacher is ruled by values of monologism, segregation, by desire to work with a homogeneous team (Nesterenko, 2016, p. 56).

On the issue of state security: the essence and factors of provision

The Law of Ukraine «On the national security of Ukraine» (2018) states that « the protection of state sovereignty, territorial integrity and democratic constitutional order and other vital national interests from the real and potential threats of non-military character».

The interpretation of state security essence has been changed somewhat since the middle of the twentieth century and today. If in the aftermath of the Second World War the emphasis was on security from military threats, today the understanding of state security is wider.

In the XXI century scholars point out that:

- “National security is the measurable state of the capability of a nation to overcome the multi-dimensional threats to the apparent well-being of its people and its survival as a nation-state at any given time, by balancing all instruments of state policy through governance ... and is extendable to global security by variables external to it” (Paleri, 2008, p. 52-54).
- “National and international security may be understood as a shared freedom from fear and want, and the freedom to live in dignity. It implies social and ecological health rather than the absence of risk... [and is] a common right” (Ammerdown Group, 2016, p. 3).
- J. Romm notices, that the concept of national security remains ambiguous, having evolved from simpler definitions which emphasised freedom from military threat and from political coercion. (Romm, 1993, p. 52-54). In particular, in 1993, the author raised the discussion that not only militaristic issues are the core of the concept of national security. And today, after several years of aggravation of information aggression, we understand that information aspects become crucial in understanding of the essence of state security.

National security, or state security, is its ability to contain or eliminate internal and external threats to national sovereignty, territorial integrity, social and economic development, ensuring of the protection of the vital interests of individual citizens and the whole nation. At the same time, the main guideline

for the security of a state should be the balance between the individual interests and the nation-state ones, which results in their mutual responsibility for the fulfilment of national security tasks (Nesterenko, 2009, p. 57-58).

It should also be remembered that the problem of security is extremely acute for a young state, in particular for Ukraine. This is especially true for post-totalitarian states, since the transition from a democratic system and a radical change in the models of life cannot be painless. Also, for the past five years, Ukraine has lived under conditions of apparent hybrid war and constant aggression from the northern neighbour, which brings the security issue to a new level. And this reminds all countries of the world that neither of them can feel completely safe, even if there are international peace agreements.

An important role in modern researches is played by the clarification and analysis of the factors strengthening the state security in various spheres of life. Separately, it is necessary to indicate the spiritual factors, the impact of which on the state security can be significant. Particular attention should be paid to humanitarian security, the main task of which is to protect the comfortable, mutually satisfactory coexistence of members of society, which ensures wide opportunities for their self-realization.

The factors of state security are various. This is:

- ▶ defense of a stable political system, political organization and political regime of society, which reflect the interests of its main social groups and strengthen the national unity;
- ▶ effective management of a state (in the sense of professional management);
- ▶ successful and competitive presentation of a state and its interests in the global arena, creation and development of attractive image;
- ▶ international security of a state – as an ability to be realized as an active independent subject of international relations.

At the same time, there are many factors of state security that have become relevant in recent years and have not been sufficiently investigated before. Diversity of an enterprise's staff is one of these factors. The hypothesis is that the diversity of staff becomes a factor in increasing the company's competitiveness and performing its socially important mission.

An analysis of the latest publications on this subject shows that an integrated approach to its study and practical analysis haven't been applied. However, there are separate constructive, as well as debatable, ideas.

V. Tishkov (2018) argues that diversity is not a source of destabilization, but also does not guarantee a stable and successful development of a country. In the context of cultural diversity, in order to prevent tensions and conflicts that may arise on the basis of cultural differences, the purposeful efforts of the authorities and civil society are required. Risks arise when management is carried out in violation of the cultural norms and traditions of separate social groups. With the help of cultural sensory management, the factor of diversity of the population can be a source of interaction and development. However, poor governance and politicization of ethnicity and religious issues can make diversity a factor of serious risk, destabilization and conflict.

We can comment that diversity (in particular, cultural) has long been analyzed as a factor of potential conflicts. At the same time, the more diverse the ethnic composition of a community or staff is – the more successful it will be. First of all, because the diversity of the community gives it more patterns of behaviour and problem solving than in a homogeneous community.

K. Cherevyk (2016) in her paper “Social Security as Socio-Cultural Activity” emphasizes that the successful activity on ensuring social state security depends more on the informal activity of citizens. The author says that the expansion of social rights serves as the basis for the forming of a “state of welfare”. By itself, the organization of social security is an element of a more complex system – state policy in general and such its segment as ensuring national security.

Also an analysis of the role of diversity management at an enterprise through the prism of social responsibility issues is quite popular among academics.

J. Syed and R. Kramar in the work “Social Responsible Diversity Management” say that socially responsible diversity management takes a rational, multilevel perspective to understanding and managing diversity in a multicultural society. Because of its multilevel and pluralistic nature, the approach is likely to be best served by multiparty participation and negotiation to identify and pursue time-bound targets and structural reforms for social

inclusion and integration. Also it may be helpful in developing organizational cultures that are socially inclusive and tolerant of diverse cultural values and traditions (Syed & Kramar, 2009, p. 640).

M.F. Rice in “Diversity and Public Administration” shows, that cross-sectoral partnership characterizes partner mutual relations between the units of state and local authorities and citizens’ unification. Consequently, we have a unique opportunity to offer insights and perspectives on changing demographics in the public sector and how to effectively administer services to an increasingly diverse population at all levels of government (Rice, 2015, p. 70).

So, the scientific analysis of the social responsibility and diversity management issues is mainly related to such a component of state security as social, or humanitarian, security.

In the European space, the social responsibility of business begins with the sustainable development of socio-economic and environmental trends of existence and the achievement of a balance of interests of society, business and the environment.

In the broad sense, “social responsibility” means certain expectations of society in relation to enterprises’ owners and managers, on the one hand, and awareness of their duty to society and responsibility for their actions – on the other.

A socially responsible approach to diversity management involves a focused and multi-level implementation of the diversity management policy at an enterprise or educational institution. Such policy is aimed at the effective use of a diversified workforce to improve business performance and enable social inclusion through equal employment outcomes for different individuals.

In addition, taking into account the pluralism, inherent to diversity management, – a socially responsible approach can lead to the creation of inclusive structures and policies in the institution’s management. This contributes to the creation of adequate levels of heterogeneity in the organization, which in turn can contribute to positive outcomes.

Therefore, the main function of the social responsibility of diversity management is to ensure the sustainability of the organization as an open

system by resolving the conflict of interests in the internal and external environment and involving stakeholders in the decision-making process and the development of the enterprise strategy.

The social responsibility of diversity management at an enterprise implies an ethical attitude to all stakeholders, and therefore it includes economic and environmental components and, in a broad context, involves raising standards of living for both internal and external actors, while maintaining the profitability of the organization (Starostka-Patyk, Tomski, Zawada, 2015).

At educational institutions, social responsibility is seen not only for pedagogical staff and administration, not only for partners, but also for the clients – those who study, receive and pay for educational services. In the context of social responsibility, diversity management of educational institutions means:

- maximizing the availability of educational services for all various categories of clients without exception;
- variety of educational services themselves (from teaching to advanced training and so on);
- diversity of a staff, both administrative and pedagogical;
- flexibility and adaptability of organizational and managerial methods, programs of evaluation and stimulation of both personnel and students;
- a variety of employee behaviour patterns that enhance the openness of corporate culture and the inclusive environment of an educational institution.

From the standpoint of institutional analysis, the social responsibility of diversity management is a special economic institute which main functions are corporate charity, patronage, social marketing, social investment, partnership (Umantsiv, 2010).

The main directions of development of social responsibility with regards to diversity are:

- creation of a multi-level approach within the framework of macro-national, meso-organizational, and micro-individual interventions by the country as a whole and by the organization;

- ▶ improving of social outcomes through equal opportunities for employees and their social inclusion in the organization's staff;
- ▶ dynamic, contextual approach, which is to identify and integrate population groups that deserve additional attention;
- ▶ implementation of structural and cultural reforms at many levels of the organization's functioning;
- ▶ increasing of social justice and creating of the advantages for competitive activities.

In addition to these conclusions and the main provisions of this paper, it is necessary to take into account differences in the acceptance and implementation of diversity management in Eastern and Western European countries. For instance, M. Bojaruniec, I. Florek, P. Jarmoła (2018) in their research analyzed diversity management in Poland and Ukraine as an answer to demographic changes. In this research they show to what extent diverse human resources can contribute to a company's benefits. Besides this, on the examples of Poland and Ukraine the authors reveal that the attitude towards diversity management in this neighbouring countries. They show significant differences and different needs of Polish and Ukrainian employees, due to specific economic situation in both countries and other factors.

In addition to these conclusions and the main provisions of this paper, it is necessary to take into account differences in the acceptance and implementation of diversity management in Eastern and Western Europe.

And this means: the more mature and professional is the approach to the diversity management implementation, the deeper the idea is rooted in the public opinion – the more competitive advantages will be given to a particular enterprise. And there will also be more positive effects on the state security. Therefore, the educational institutions play a special role in the rapid and intensive dissemination of the idea of inclusion and diversity management. For countries such as Ukraine, this is of paramount importance.

References

- Ammerdown Group (2016). *Rethinking Security: A Discussion Paper*. Retrieved (17.12.2018) from: <http://rethinkingsecurity.org.uk>
- Bojaruniec, M., Florek, I, Jarmola, P. (2018). Diversity Management in Poland and Ukraine as an Answer to Demographic Changes Intercultural Communication. *Intercultural Communication*. ISSN 2451-0998, pp. 147-176. Retrieved (21.12.2018) from: <http://www.interculturalwsge.com/Zarzadzanie-roznorodnoscia-w-Polsce-i-na-Ukrainie-jako-odpowiedz-na-zmiany-demograficzne,93303,0,2.html>
- Diversity and Inclusion*. Official website. Retrieved (10.12.2018) from: <https://corporate.ford.com/company/diversity.html>
- Diversity Management. *Business Dictionary*. Retrieved (10.12.2018) from: <http://www.businessdictionary.com/definition/diversity-management.html>
- Haas, I. (2013). *Considering diversity in the context of corporate social responsibility*. Retrieved (10.12.2018) from: <https://www.diversity-experts.org/science/considering-diversity-in-the-context-of-corporate-social-responsibility>
- Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” No 2469-VIII, 21.06.2018. Retrieved (23.12.2018) from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (in Ukrainian)
- Loden, L., Rosener, J.B. (1991). *Workforce America! Managing Employee Diversity as a Vital Resource*. Homewood, IL: Business Ore Irwin, 250 p.
- Lumadi, M.W. (2011). Managing diversity at higher education and training institutions: a daunting task. *Journal of Diversity Management*, Fourth Quarter 2008, Volume 3, Number 4, pp. 1-9.
- Malloy, T.H. (2013). *Minority Issues in Europe: Rights, Concepts, Policy*. Berlin: Verlag fur wissenschaftliche Literatur, 351 p.
- Nesterenko, G., Yemelianenko, Y. (2016). Diversity management strategies for the adaptation of educational systems to the challenges of social marginalization. *IDE-Online Journal (International Dialogues on Education: Past and Present)*. ISSN 2198-5944, 2016/12. Volume 3, Number 3. Retrieved (10.01.2019) from: <https://www.ide-journal.org/article/2016-volume-3-number-3-diversity-management-strategies-for-the-adaptation-of-educational-systems-to-the-challenges-of-social-marginalization/>

- Nesterenko, G.O. (2009). *Samovidtvorenniya ukrayins'koyi politychnoyi natsiyi: pryntsyipy ta mekhanizmy [Self-Reproduction of the Ukrainian Political Nation: Principles and Mechanisms]*. (Sc.D. Thesis). Kyiv, National Institute for Strategic Studies, 428 p.
- Nesterenko, G.O. (2016). Aksiolohiya inklyuzyvnoyi osvity ta pedahohiky heterohennosti [Axiology of inclusive education and pedagogy of heterogeneity]. *Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University*, No 2 (106), pp. 53-66. (in Ukrainian).
- Paleri, P. (2008). *National Security: Imperatives and Challenges*. New Delhi: Tata McGraw-Hill. p. 521.
- Pevzner, M.N., Petriakov, P.A., Stadnik, V.V., Algermissen, U. (2016). *Management mnogoobrazia [Diversity management]*. Khmelnytsky: PIF A.S. Gonta, 354 p. (in Russian).
- Pevzner, M.N., Petriakov, P.A., Ushanova, I.A. (2015). Menedzhment mnogoobraziya kak instrument korporativnoy kul'tury vuza [Diversity management as a tool of corporate culture of the university]. *The bulletin of Novgorod state university*, No 88, pp. 85-88. (in Russian).
- Rice, M. (2015). *Diversity and public administration*. ISBN 9780765622631. New York: Routledge, 322 p.
- Romm, J.J. (1993). *Defining national security: the nonmilitary aspects*. Pew Project on America's Task in a Changed World (Pew Project Series). Council on Foreign Relations. 122 p.
- Samygin, S.I., Latysheva, A.T., Cherevik, C.S. (2016). Social safety as sociocultural activity. *All-Russian scientific journal*, ISSN 2220-2404, pp. 58-62. Retrieved (18.12.2018) from: https://dekanat.unecon.ru/DOCS/stud_files/321871/Gum_Sots-Ek_I_Obsch_Nauki_1-2_2016.pdf#page=58
- Sherayzina, R.M., Zynovieva, S.D. (2016). Mnogoobraziye kak problema obrazovatel'nogo menedzhmenta [Diversity as a problem of educational management]. *IDE-Online Journal (International Dialogues on Education: Past and Present)*. ISSN 2198-5944. 2016/12. Volume 3, Number 3.
- Starostka-Patyk, M., Tomski, P., Zawada, M. (2015). Diversity management as a part of corporate social responsibility policy. *International Conference on Communication, Management and Information Technology, Procedia Computer Science 65*, pp. 1038-1045.

Syed, J., Kramar, R. (2009). Social responsible diversity management. *Journal of Management Organization*, ISSN 1833-3672, vol. 15/5/2009, pp. 639-651.

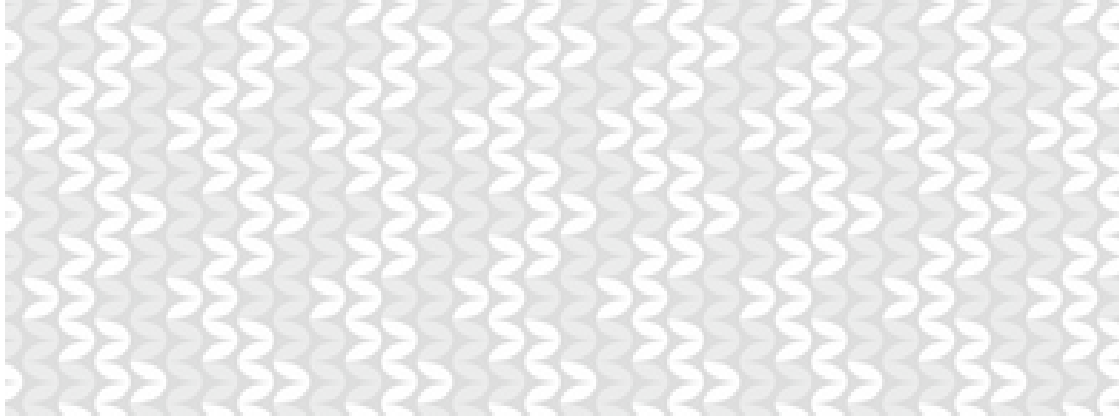
Tishkov, V.A. (2018). *Etnicheskoe i religioznoe mnogoobrazie Rossii: itogi i perspektivy issledovaniya [Ethnic and religious diversity of Russia: results and prospects]*. Retrieved (21.12.2018) from: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2018/dokladi/TishkovVA_plen_rus_izd.pdf (in Russian).

Tishkov, V.A., Stepanov, V.V. eds. (2017). *Etnicheskoye i religioznoye mnogoobraziye Rossii [Ethnical and religious variety of Russia]*. Moscow: *Institute for Ethnology and Anthropology*, RAS, 551 p. (in Russian).

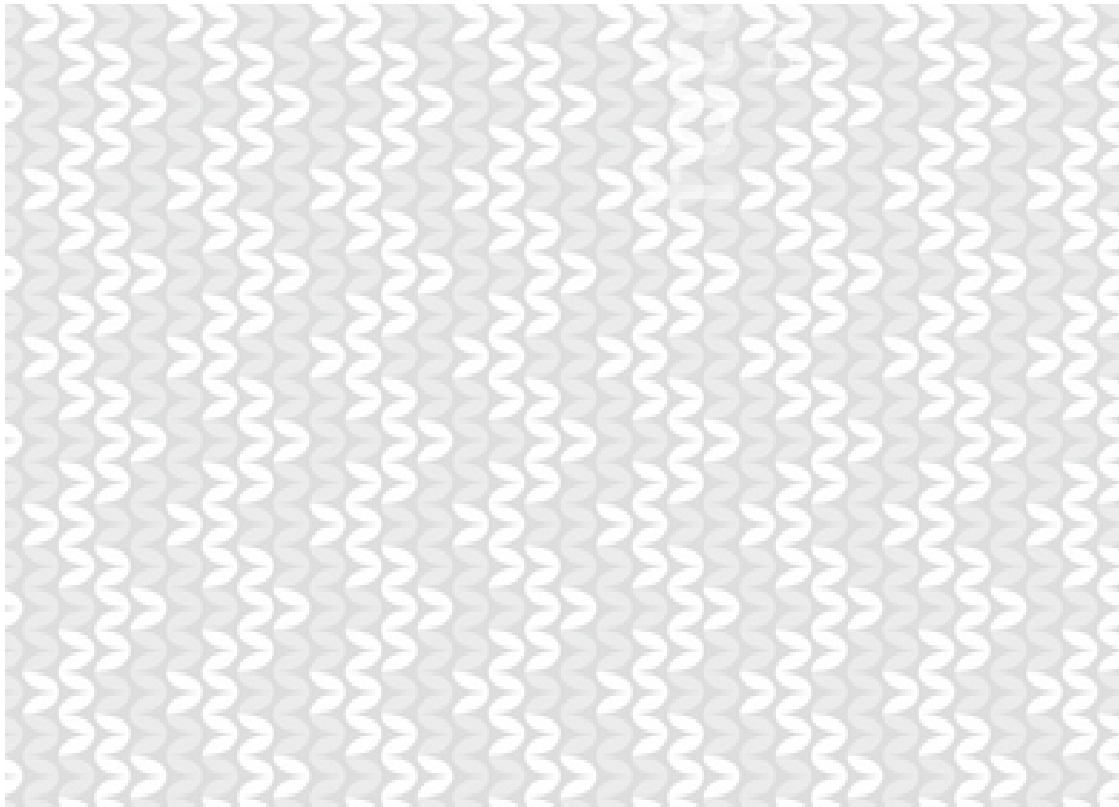
Umantsiv, U.M. (2018). *Sotsial'nyy vymir konkurentospromozhnosti korporatsiy [Social measurement of the organisations' competitiveness]*. Retrieved (21.12.2018) from: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/25507/1/SP_18_29.pdf (in Ukrainian).

Received: 24.11.2018

Accepted: 28.01.2019

ANDRAGOGY

MIROSLAV GEJDOŠ

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2471-3024>

miroslav.gejdos@ku.sk

Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy
Poland, Józefów

Gejdoš, M. (2019). Edukacja dorosłych

– aspekty samokształcenia i stylu życia.

Intercultural Communication, ISSN 24510998,

vol. 1(6)2019, pp. 269–276.

DOI: 10.13166/inco/105536

Adult education – aspects of self-education and lifestyle

ABSTRACT

In the modern world and in the modern perceived system of continuing education, the adult education occupies a special place. It covers various stages in a person's life, not only the production period and the period of stabilization, but also the pre-retirement or retirement period. Each of these periods is characterized by different needs as well as educational, social and caring problems.

Purpose. Search of optimal ways for personal and professional life-long self-perfection of a person in accordance with theoretical and methodological principles of the pedagogics.

Methods. The work uses a method of critical analysis of the results of practical experience as well as the structural and functional analysis, the systematization, and generalization methods.

Conclusion. The developmental potential conducive to learning was considered to be inexhaustible, constituting a sufficient base for activating the processes of learning of a person for the rest of his or her life. The educational possibilities exist throughout entire life and they are diverse as well as multi-conditioned by the whole way of life of an adult person. According to Elżbieta Dubas, the human life – development – learning constitute a kind of ontological and anthropological triad defining humanity. The learning is important for being a human and for becoming a human. The high value of knowledge, defining the social position of a person, forces to permanent learning, allowing to renew, to expand and to improve knowledge as well as to forget this unhelpful, and to acquire this needed knowledge in order to be able to live efficiently and satisfactorily in an ever-changing world.

Keywords: *personal development, professional development, Andragogy, lifelong education, self-organization, self-regulated education.*

Edukacja dorosłych – aspekty samokształcenia i stylu życia

STRESZCZENIE

We współczesnym świecie i nowocześnie postrzeganym systemie edukacji ustawicznej, edukacja dorosłych zajmuje szczególne miejsce. Obejmuje różne etapy w życiu człowieka, nie tylko okres produkcyjny i okres stabilizacji, ale także okres przedemerytalny czy emerytalny. Każdy z tych okresów charakteryzuje się odmiennymi potrzebami oraz problemami oświatowymi, wychowawczymi, społecznymi i opiekuńczymi.

Cel pracy. Celem pracy jest poszukiwanie optymalnych sposobów osobistego i zawodowego samodoskonalenia osoby, zgodnie z teoretycznymi i metodologicznymi zasadami pedagogiki.

Materiały i metody badawcze. W pracy zastosowano metodę krytycznej analizy wyników doświadczeń praktycznych, analizę strukturalno-funkcjonalną, systematyzację, uogólnienie.

Wnioski. Potencjał rozwojowy sprzyjający uczeniu się uznano za niewyczerpywalny, stanowiący dostateczną bazę uaktywniania procesów uczenia się człowieka do końca jego życia. Możliwości edukacyjne istnieją przez całe życie, są one zróżnicowane, wielorako uwarunkowane całą drogą życiową człowieka dorosłego. Jak pisze Elżbieta Dubas, życie ludzkie – rozwój – uczenie się stanowią swoistą triadę ontologiczno – antropologiczną określającą człowieczeństwo. Uczenie się jest ważne dla bycia, stawania się człowiekiem. Wysoka wartość wiedzy, określająca pozycję społeczną człowieka, zmusza do permanentnego uczenia się, pozwalającego na odnawianie, poszerzanie, udoskonalanie wiedzy, zapominanie tej nieprzydatnej, a nabywanie potrzebnej, aby móc sprawnie oraz satysfakcjonująco żyć we wciąż zmieniającym się świecie.

Słowa kluczowe: rozwój osobisty, rozwój zawodowy, andragogika, kształcenie ustawiczne, samoorganizacja, samoregulacja.

Wstęp

We współczesnym świecie i nowoczesnie postrzeganym systemie edukacji ustawicznej, edukacja dorosłych zajmuje szczególne miejsce. Jest istotną częścią tego systemu. Obejmuje różne etapy w życiu człowieka, nie tylko okres produkcyjny i okres stabilizacji, ale także okres przedemerytalny czy emerytalny. Każdy z tych okresów charakteryzuje się odmiennymi potrzebami oraz problemami oświatowymi, wychowawczymi, społecznymi i opiekuńczymi. Zgodnie z założeniami kształcenia ustawicznego każdy człowiek ma prawo do nauki w różnym okresie życia, a władze oświatowe mają obowiązek zapewnić różne jej formy, pomoc i opiekę.

Kompetencje edukacyjne

Kształcenie dorosłych, pełniące niegdyś rolę zastępczą o charakterze kompensacyjnym, staje się obecnie popularną formą aktywności edukacyjnej. Rozwój kultury, rosnące wymagania i motywacje, a także coraz większa dostępność wspierana nowymi technologiami powodują jej upowszechnianie się. Józef Pólturzycki pisze twierdzi, że kształcenie ustawiczne staje się nie tylko celem, ale także podstawową formą realizacji nowoczesnej edukacji (Pólturzycki, 2004, s. 17).

Uczenie się dorosłych jest motywowane w zróżnicowany sposób, choć najbardziej znamienne są motywacje praktyczne. Dorosły się uczy, gdyż przez uczenie się chce rozwiązać jakiś ważny problem, jakieś ważne wyzwanie, które pojawiło się na jego drodze rozwojowej. W poszukiwaniach motywacji uczenia się dorosłych znaczące jest także wskazanie źródła potrzeb edukacyjnych w potrzebach orientacyjnych i poznawczych, jak również ich umiejscowienie w ogólnej hierarchii potrzeb człowieka jako gatunku i potrzeb poszczególnych jednostek. Potrzeby edukacyjne odzwierciedlają określoną świadomość edukacyjną jednostki, jej zdolność do wyborów i decyzji edukacyjnych. Mogą one odnosić się do wszystkich wymiarów życiowej aktywności człowieka (Dubas, 2005, s. 28).

W procesie uczenia się niezwykle przydatne są jednostki tzw. kompetencje edukacyjne, które oznaczają zdolność, predyspozycje jednostki do podejmowania skutecznych działań edukacyjnych. Kompetencje edukacyjne można nabywać między innymi w procesie nauczania. Okazują się one nie-

odzownym „wyposażeniem” współczesnego człowieka, pozwalającym mu na życie świadome, aktywne i zaradne (Dubas, 2005, s. 31). Istotną rolę odgrywa także samokształcenie. Przez proces własnej aktywności edukacyjnej człowiek dojrzały ma możliwość doświadczenia i realizacji swojej dorosłości, definiowanej w kategoriach samodzielności, autonomii. Kompetencje edukacyjne stają się tutaj kompetencjami autoedukacji. Te z kolei stanowią istotny składnik kompetencji samorozwoju jednostki, dającej człowiekowi możliwość manifestowania autorstwa własnego życia (Dubas, 2005, s. 34).

Samokształcenie to najczęściej samodzielne porządkowanie, uaktualnianie oraz poszerzanie wiedzy teoretycznej i praktycznej drogą indywidualnego zdobywania informacji, jak również umiejętnego jej przetwarzania oraz wykorzystywania. Jak pisze Agata Chabior, samokształcenie seniorów w przeważającej części realizowane jest poprzez czytelnictwo pracy i książek dotyczących zagadnień i dziedzin, którymi ludzie ci się interesują. Treści czytanej literatury wpływają na instrumentalne cech osobowości osób starszych (tj. wiedza, umiejętności, nawyki, doświadczenia, sposoby działania) oraz cechy kierunkowe (tj. emocje, przekonania, dążenia, postawy) (Chabior, 2000, s. 150).

Bogusław Śliwerski mówi, iż edukacja dorosłych sama w sobie nie wystarczy, aby doprowadzić do zmiany. Oczekiwany rezultat pojawi się w zintegrowanym kontekście, gdzie podmioty nie tylko będą akceptować cele i wymogi, lecz także dostosowywać się do tej przestrzeni życiowej. Budując ją i przebudowując. Zmiana, jakiej osoba dorosła doświadcza w procesie edukacyjnym, jest także wynikiem zetknięcia dwóch doświadczeń kulturowych: doświadczenia wychowawcy/nauczyciela, który technicznie przygotowuje i projektuje strukturę oraz doświadczenia tego, kto jest do niej zmotywowany potrzebą nowości, pragnieniem nowych spraw, które byłyby powodem do refleksji (*Pedagogika*, 2006, s. 227).

Zbigniew Pietrański wymienia czynniki decydujące o złożoności i swoistości uczenia się:

- Zróznicowane doświadczenie życiowe jednostki
- Zainteresowania, potrzeby i motywacja uczących się
- Stan wiedzy i jej struktura
- Opanowane techniki uczenia się

- Przebieg kariery szkolnej i aktywności edukacyjnej w okresie poszkolnym
- Pełnione role społeczne
- Ilość i struktura czasu wolnego (Pietrasiniński, 1996, s. 29).

Olga Czerniawska mówi o uczeniu jako stylu życia. Mówi, że uczenie się jest procesem trwającym przez całe życie i realizującym się poprzez życie, doświadczenia, styczności, wydarzenia osobiste i społeczne, przez historię życia. Tak rozumiane uczenie się zawiera cztery wymiary:

- Uczyć się, aby poznać
- Uczyć się, aby działać
- Uczyć się, aby żyć wspólnie
- Uczyć się, aby być

Zdolność do uczenia

Uczenie się to nie tylko uczestniczenie w zorganizowanych formach kształcenia, ale przede wszystkim uświadomienie sobie sytuacji edukacyjnych w życiu oraz przez całe życie. To otwarcie się na siebie, innych i świat. Uczenie staje się sposobem na życie, stylem (Czerniawska, 1997, s. 19).

Jak pisze Agata Chabior, uczenie się w przypadku osób starszego pokolenia przybiera dość różnorodne formy. Podobnie jak samo rozumienie pojęcia „uczenie się” jest przez seniorów różnie interpretowane. Najczęściej „uczenie się” pojmują jako poszerzanie wiedzy praktycznej i teoretycznej. Uczeniem się dla seniorów jest też poszerzanie doświadczenia życiowego, uczenie się na tle życia. Uczestniczenie w określonych sytuacjach indywidualnych i społecznych, w tym także o charakterze edukacyjnym daje nie tylko informacje, a przez to poznanie rzeczy, zjawisk i ludzi, ale także wyposaża w określony repertuar zachowań, które pozwalają na umiejętne znalezienie się w sytuacjach trudnych. Dając kontakt z dziejącą się rzeczywistością przynosi rozumienie zachodzących zmian oraz konieczność umiejętnego adaptowania się do nich (Chabior, 2000, s. 139).

A. Chabior, na podstawie przeprowadzonych badań, wnioskuje, że im wyższe wykształcenie osób starszych, tym większa jest ilość dziedzin nauki, którymi osoba ta się zajmuje. Im poziom wykształcenia formalnego niższy,

tym mniejsza jest ich ilość. Wysoki stopień istotności związku między wykształceniem seniorów a treściami czytanych przez nich książek pozwala sądzić, że wykształcenie determinuje rodzaj, charakter i intensywność zainteresowań osób starszych, ich kontakt z określonymi dziedzinami nauki (Chabior, 2000, s. 155).

E. Berezowski i J. Pólturzycki opisują psychiczne możliwości uczenia się dorosłych, które są bardzo zróżnicowane. Dotyczy to obniżenia sprawności słuchu i wzroku. Jak podają autorzy, już od 14 roku życia następuje osłabienie słuchu, które wyraźnie zaznacza się w wieku 40 lat i u osób, które przekroczyły ten wiek. Podobnie przedstawia się sytuacja związana ze zdolnością widzenia. Poza tym stwierdza się, że w wieku dorosłym zachodzą duże zmiany w zakresie uwagi, spostrzegawczości, wyobraźni, pamięci i myślenia. Zaobserwowano też, że dorośli mają lepiej rozwiniętą uwagę i mogą ją łatwiej przystosować do nowych czynności, a także zakres uwagi ludzi dorosłych jest znacznie większy. Podobnie, mimo osłabienia wzroku, zdolność spostrzegania jest inna u dorosłych niż u dzieci. U osób dorosłych jest ona bardziej zróżnicowana w zależności od wieku, stanu zdrowia i rodzaju zajęć zawodowych. Jest to niezwykle istotne przy nauce i doskonaleniu czytania, nauce języków obcych.

Procesem, który również nieco inaczej przebiega u ludzi dorosłych niż u dzieci jest wyobraźnia. Dorosłych cechuje większy stopień rzeczywistości w wyobraźni, staje się ona bardziej praktyczna i konkretna. Odbija się to niekorzystnie na procesie opanowywania pojęć abstrakcyjnych. Podobne różnice występują w zdolnościach pamiętania i myślenia ludzi dorosłych. Pamięć człowieka dorosłego staje się bardziej logiczna i praktyczna, a myślenie staje się bardziej praktyczne.

Berezowski i Pólturzycki podsumowują charakterystykę tych wszystkich możliwości, pisząc, że niezależnie od zmian, jakie stwierdza się w zdolnościach oraz procesach psychicznych omawianego okresu, dorośli w wieku do 45 roku życia mogą uczyć się dowolnych treści i umiejętności równie skutecznie jak uczą się dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Autorzy twierdzą jednak, że po osiągnięciu tego wieku zdolność uczenia się jest mniejsza, ale jeżeli poprzednio dorośli zajmowali się problemami i zadaniami o charakterze intelektualnym, to i po przekroczeniu granicy 45 roku

życia ich możliwości w zakresie zdolności uczenia się nie maleją (Berezowski, Pólturzycki, 1975, ss. 17-18).

Jednym z głównych elementów pracy pedagogicznej jest ocenianie. Oceniając coś lub kogoś wyrażamy swój sąd o wartości i przydatności napisanego wypracowania, rozwiązanego zadania lub wysłuchanej odpowiedzi. Wyrażamy też sąd o zdobytych kwalifikacjach predestynujących go do zajmowania określonych stanowisk zawodowych i społecznych. Ocena w nauczaniu dorosłych spełnia funkcję selekcji społecznej, funkcję dydaktyczną oraz wychowawczą. Funkcja selekcji w szkole dla dorosłych wygląda nieco inaczej niż w szkole, gdzie uczą się dzieci i młodzież. Uczniowie dorośli najczęściej są ludźmi pracującymi zawodowo i ukończenie szkoły utwierdza ich przydatność na stanowiskach, do których nie posiadali jeszcze odpowiednich kwalifikacji (Berezowski, Pólturzycki, 1975, ss. 39-40).

Podsumowanie

Pisząc o różnicach dotyczących edukacji dzieci i młodzieży oraz dorosłych, należy wspomnieć o różniącym się środowisku edukacyjnym tych grup. Środowisko edukacyjne człowieka dorosłego jest znacznie rozleglejsze przestrzennie i bogatsze treściowo niż środowisko wychowawcze dzieci i młodzieży. Tamto jest w znacznym stopniu sterowane przez ludzi dorosłych, z dominacją strategii ochronnej, rozwijanej w intencji obrony przed zaburzeniem procesu rozwoju intelektualnego, emocjonalnego i moralnego młodocianych. Człowiek dorosły może wchodzić w bogate interakcje z szeroko otwartymi dla niego przestrzeniami przyrodniczymi, społecznymi i kulturowymi. Ta otwartość bogactwa interakcji ma swoje ograniczenia, ale jest ich zdecydowanie mniej niż w przypadku dzieci i młodzieży, wobec których dorośli stosują liczne celowe ograniczenia. A więc środowisko człowieka dorosłego jest mu nie tyle dane, co raczej zadane, bowiem w znacznej mierze staje się funkcją jego woli i aktywności właśnie owych podejmowanych działań czy też ich zaniechania (Jankowski, 2005, ss. 94-95).

Potencjał rozwojowy sprzyjający uczeniu się uznano za niewyczerpalny, stanowiący dostateczną bazę uaktywniania procesów uczenia się człowieka do końca jego życia. Możliwości edukacyjne istnieją przez całe

życie, są one zróżnicowane, wielorako uwarunkowane całą drogą życiową człowieka dorosłego. Jak pisze Elżbieta Dubas, życie ludzkie – rozwój – uczenie się stanowią swoistą triadę ontologiczno – antropologiczną określającą człowieczeństwo. Uczenie się jest ważne dla bycia, stawania się człowiekiem (Dubas, 2005, ss. 26-28).

Wysoka wartość wiedzy, określająca pozycję społeczną człowieka, zmusza do permanentnego uczenia się, pozwalającego na odnawianie, poszerzanie, udokształcanie wiedzy, zapominanie tej nieprzydatnej, a nabywanie potrzebnej, aby móc sprawnie oraz satysfakcjonująco żyć we wciąż zmieniającym się świecie.

References

- Berezowski, E., Półturzycki, J. (1975). *Kontrola i ocena w procesie kształcenia dorosłych*. Warszawa.
- Chabior, A. (2000). *Rola aktywności kulturalno-oświatowej w adaptacji do starości*. Radom – Kielce.
- Czerniawska, O. (1997). Uczenie się jako styl życia, [w]: *Przygotowanie do starości. Materiały z konferencji gerontologicznej*. Łódź.
- Dubas, E. (2005). Dorosłość w edukacyjnym paradygmacie, czyli dorosłość jako edukacyjny okres życia człowieka, [w]: *Człowiek na edukacyjnej fali. Współczesne konteksty edukacji dorosłych*, pod red. nauk. M. Podgórnego. Kraków.
- Jankowski, D. (2005). Człowiek dorosły współkreatorem swojego środowiska edukacyjnego, [w]: *Człowiek na edukacyjnej fali. Współczesne konteksty edukacji dorosłych*, pod red. nauk. M. Podgórnego. Kraków.
- Pedagogika. Subdyscypliny wiedzy naukowej*. (2006). Tom 3, pod red. nauk. Bogusława Śliwerskiego. Gdańsk.
- Pietrański, Z. (1996). Rozwój dorosłych, [w]: *Wprowadzenie do andragogiki*, pod red. T. Wujka. Radom.
- Półturzycki, J. (2004). Andragogika jako dyscyplina akademicka, [w]: *Wyzwania współczesnej edukacji dorosłych. Andragogika jako przedmiot akademicki*, pod red. A. Fabiś. Mysłowice – Zakopane.
- Stuart-Hamilton, I. (2000). *Psychologia starzenia się*. Poznań.

Received: 28.10.2018

Accepted: 14.01.2019

SECURITY SCIENCE

SUSRAN ERKAN EROĞLU
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1522-9652>
esusranerkan@gmail.com

Eroğlu, S.E. (2019). Secure Europe & Turkey: Secure World. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(6)2019, pp. 279–288. DOI: 10.13166/inco/105535

Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy
Poland, Józefów

Secure Europe & Turkey: Secure World

ABSTRACT

Security and secure society are important concepts in today's world. These two concepts are crucial in daily life of individual to feel secure and to focus on every day events, such as job, education, life styles, survival etc. In this context, security and secure society are in process in daily routines for individuals for a macro environment. In this article this process will be examined in the framework of European Union, Turkey's membership process and the projections of world's security in general.

Purpose. In this article it will be tried to elaborate the concept of security in general for world and in specific for Europe and Turkey.

Methods. The work uses a method of critical analysis of scientific sources and the results of practical experience, structural and functional analysis, systematization, and generalization.

Conclusion. Addressing the EU's relations with key countries in Middle-East and the south Caucasus and Turkey will provide sound insights into the major problems facing by this region as well as into the key advances and remaining challenges in the political, economic social and geostrategic relationships between the EU and Turkey. This will allow for identifying significant policy implications for the EU's approach to each of the countries individually and to the region overall.

Keywords: Security, Secure Society, European Union, Turkey's Membership to the EU.

Introduction

Secure society is important environment where individuals maintain a happy and prosperous life. The importance of security for societies brings the concept in terms of the terminology of international relations. The perspective of international relations on security has changed depending on the different meanings in the historical process, and the bipolar structure of the Cold War period, as in all other issues, has led to the approach of security within the framework of block policies (Kurt, 2015). In addition, the main threats to the security of societies are thought to stem mainly from the prosperity of human life. For this reason, security at the time of the national security window is viewed. In terms of objective meaning, security points to the existence of threats to acquired values; In a subjective sense, security refers to the lack of fear that these values will be attacked (more: Chodak, 2015).

The concept of security is not just about the individual. Starting from the individual, it is possible to talk about the security of the society, the state and even the states on the world scale. For this reason, the concept of security also tends to expand with new dimensions. Today, different security types such as psychological, social, political, legal, economic security and public security can be mentioned.

When looking at the history of the World, it is seen that there is a major changing between the 20th and 21st Centuries, which affects entire World. By this wind of changing, so-called globalization, this age becomes a period in which national cultures, economies and borders are blurred, political polarizations are disappeared, liberal tendencies get stronger, technology is developed incomprehensibly and the route of social life is mainly determined by global processes. In relation to this change, the effort of setting up regional integration is still alive. If its historical process is considered, the integration of European Union (EU), which gains a new dimension today, cannot be evaluated as one of the regional integration process in a globalized World because –when compared to the other integration processes- EU becomes an original historical project, which is based on economy and targeted political goals. Moreover, this integration creates its own law and rules independent from international law and it sets up separate judicial, legislative and executive organs that have

priority on the national judicial, legislative, and executive organs and laws of member countries (Kiljunen, 2004). Consequently, the Union is gained a constitutional background.

The above-mentioned development for security led to the need for a new theoretical framework for the analysis of the concept of security. This new theoretical framework should address that it considers different actors in the society in addition to the state and incorporates threats from the political, social, economic and environmental sectors in the analysis framework (Kurt, 2015). In this article it will be tried to elaborate the concept of security in general for world and in specific for Europe and Turkey.

What is Security?

Security can be considered as the protection of freedom from threats and the ability of states and societies to protect their independent identity and functional integrity against the forces of change they see as enemies. The lowest level of security is survival (more about the concept of basic needs of a human in: Sitek, M., 2016). However, at a reasonable level, there are important concerns about asset conditions (Buzan, 1991). In this context, it is tried to be defined by referring to the basic notions such as security, protection from dangers, feeling secure and being out of doubt. However, starting from the 20th century, the understanding of security has begun to change and witness the rise of social and political security that is evaluated globally (Roman, 2015). Historically, the successful development of social security has also supported the success of political security globally.

Globalization is an important process to emphasize the new understanding of security. With the global world, the consciousness of civilization that people have been fighting for centuries has gained a great speed. Non-governmental organizations on a global scale create huge changes. We can call this phenomenon, which are a heterogeneous structure in terms of individuality, in which the general issues are handled and in terms of individuality. These phenomena, which are different from the past understanding of security in terms of method, content and participation, are already a candidate to replace the powerful powers of the past with the help of civil society organizations

(Eroğlu, Florek, 2018). The new understanding of security in terms of globalization, which includes all the blessings of science and technology, spread the consciousness of civil culture rapidly and gradually stand out in the new world order.

In this context in a world of globalization where international relations are getting more and more complicated and nations are becoming more and more dependent on one another, it is a very significant political must for Turkey be on the EU's agenda and involve in it on grounds that the country should prevent decisions made against itself and secure her interests.

The authority to call a development a security problem is a privilege given to the state and its elites. Those who hold power always try to use the securitization instrument to gain control over a subject. So when a subject is declared by the elites it becomes a security problem (Weaver, 1995, p. 47). On the other hand, policies tend to serve both sides as supporting the common interests that could be summed up in three titles:

- 1) Spreading freedom and democracy by means of political division, which considers common values and interests.
- 2) Providing a serious economic integration and raising the level of welfare of member states by means of economic reforms.
- 3) Raising stability and security in neighbouring countries by means of some strategies such as development, environmental policies, disarmament, struggle with terrorism, etc., which are supposed to be maintained parallel to European Security Strategy.

As a result security is the provision and protection of social order. In this respect, it can be said that people have a life free from all kinds of danger, they can live without fear, the social order works in a way that people are constantly working in line with their needs, and everyone feels safe and it is considered as a concept which is related to the concept of threat.

In addition to this conceptual approach, it is seen that security is considered as a concept closely related to the concept of threat. As a matter of fact, security and threat are considered as two concepts that are complementary and opposite to each other; besides they influence each mutually and continuously. On the

other hand, it is possible that situations that are not real or that are unlikely will be considered as a threat. Perhaps the measures taken by perceiving the threat as a threat that will never happen, can sometimes be wasted efforts. Despite there is an inseparable and contradictory relationship between security and threat concepts; security criteria are taken because of potential threats; these security criteria lead to the emergence of different threats and new and higher security criteria. Meanwhile, the concept of security refers to the situation of omitting the possibility of threat, this definition means that distrust is seen as a threat (Buzan, Hansen, 2009). According to this description security is cause for protection of social order. In this frame, it can be said that people have a life free from all kinds of danger, the threat, on the other hand, is based on real facts and events, and on the other hand, perceptions and predictions.

Whether a threat is a real danger occurs when it occurs they can live without fear, the social order works in a way that people are constantly working in line with their needs, and everyone feels safe and it is considered as a concept which is related to the concept of threat. However, in order to be able to mention the security phenomenon; one or more internal or external threats, or such perceptions and predictions (Wolfers, 1962). At this point, it is possible to define security in an objective and subjective sense by considering the concept of threat.

European Union & Turkey

When looking at the history of the World, it is seen that there is a major changing between the 20th and 21st Centuries, which affects entire World. By this wind of changing, so-called globalization, this age becomes a period in which national cultures, economies and borders are blurred, political polarizations are disappeared, liberal tendencies get stronger, technology is developed incomprehensibly, and the route of social life is mainly determined by global processes. In relation to this change, the effort of setting up regional integration is still alive. If its historical process is considered, the integration of European Union (EU), which gains a new dimension today, cannot be evaluated as one of the regional integration process in a globalized World because –when compared to the other integration processes- EU becomes an original historical project, which is based on economy and targeted political goals. Moreover,

this integration creates its own law and rules independent from international law and it sets up separate judicial, legislative and executive organs that have priority on the national judicial, legislative, and executive organs and laws of member countries (Kiljunen, 2004). Consequently, the Union is gained a constitutional background.

In 1999, Turkey gained the status of candidate state and started the negotiations in 2005. Now, because of the suspending of the eight articles by European Council and the veto of some member countries, negotiation process has been progressing slowly for a long time. On the other hand, political changes occurred both in Turkey and EU produce new problem areas to be solved. One of them is the enlargement of EU in 2004, which receives ten countries (Northern Cyprus, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia, Czech Republic and Slovenia). After this enlargement, the borders of Europe have changed, and this prompted EU to search for a new policy that secures EU and help EU to create positive relationship with its neighbouring countries. In this context, in March 2003, European Commission prepared a document named *Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours (Communication..., 2003)*. By this report, it was aimed at constructing *Wider Europe Mission Power*. In May 12, 2004; *European Neighbourhood Policy (ENP) (Communication..., 2004)* -as the basic document for the current policy- has been released. After the fifth enlargement process, the target of ENP is to have deeper relationships with its neighbour and to remove the borders that separate the continent of Europe. Thus, it is easily observed that the neighbourhood policy is based on strengthening the ties with neighbours rather than a new enlargement process. On the other hand, policies tend to serve both sides as supporting the common interests. By considering this target, some of the projects that consider the unique structure of the members have been implemented by shedding light on the necessities of the same countries. These common interests about neighbourhood policy could be summed up in three titles:

- Spreading freedom and democracy by means political division, which considers common values and interests.
- Providing a serious economic integration and raising the level of welfare of member states by means of economic reforms.

- ▶ Raising stability and security in neighbouring countries by means of some strategies such as development, environmental policies, disarmament, struggle with terrorism, etc., which are supposed to maintained parallel to European Security Strategy.

Because Turkey is in the status of candidate country to EU, this country is not subjected to the *ENP* but to the *Barcelona Process* (Union..., 2016). *ENP* continues to its development through some projections in 2007-2013 that appear as a part of *Euro-Mediterranean Partnership (EUROMED)* (An official website...), which is formed by Barcelona Process (1995). Because Turkey's membership to EU will enlarge *ENP* towards new and problematic regions, this policy is important for Turkey, as well. When Turkey becomes a member, some countries and regions such as Southern Caucasians, Iraq, Iran, and Syria will be the neighbouring country to European Union. That is why; Turkey's relationships with the countries mentioned above will become crucial (Sitek, P., 2007).

Discussion and Conclusion

In a world of globalization where international relations are getting more and more complicated and nations are becoming more and more dependent on one another, it is a very significant political must for Turkey be on the EU's agenda and involve in it on grounds that the country should prevent decisions made against itself and secure her interests.

One of the most fundamental objectives of the EU's establishment and maybe the most important one is to sustain economic union. The EU is the community the actual aim of which was to accommodate the economic interests between the countries in Europe and maintain the economic union to prevent global caused by the conflicts of economic interests in Europe. This is the most forceful supranational organization on economic grounds in the world. Besides, for quite a long time, Turkey has economic and commercial ties with most of the countries in Europe making up the EU. Therefore, it is of utmost significance for Turkey to participate in such a vast and prosperous market.

All markets enabling Turkey to set up economic and commercial ties to make profits are important, yet it is the EU member states and the whole

European market itself with which Turkey can traditionally establish both consistent and permanent economic and commercial ties (Enhancement of EU-Turkey).

Besides the political criteria of Copenhagen, Turkey has both fulfilled important reforms required for the implementation of the Copenhagen economic criteria during the process Customs Union valid since 1996 and improved its commercial and economic ties with the EU countries. With the advent of the Union of Customs, Turkey issued about 50% of its foreign trade volume with the EU countries. Moreover, it is also thanks to the Union of Customs that the number of the European companies investing in Turkey has considerably increased (*Turkey's Foreign Trade 1990-2004*). Turkey's membership to the EU will grant dynamism to the European domestic market with its progressing economy together with its well-educated and dynamic population and the relative capability in the global economy will gain power. Undoubtedly, Turkey will contribute much to the Common Security and Defence Policy (CSDP) as well.

In this respect, one of the matters to be concerned about is the fact that the efforts to make the European society aware of the potential benefits of Turkey's probable full membership to the EU. Embracement of Turkey by the European people and explaining them that the possible EU membership of the country will also benefit the union require especially advanced lobby activities just as in examples in the West itself. Thus, lobby can be defined as the execution of a well-coordinated, constant and versatile publicity intended for the improvement of the current image of Turkey in the European society as well as the strategy of manipulating and directing the decision-making processes by advocating Turkey's arguments by means of several methods and instruments in the eye of the EU.

Even though there can be expected significant political developments in certain realms in the next 10-15 years, the discussion is based upon the current policies. Though the possible transition predications and specific regulations are to be considered respectively, Turkey will at least undertake and fulfil all the EU requirements.

Considering that Turkey's full membership to EU is an important national foreign policy today, it becomes very important to know what steps Turkey

has taken, which processes has been experienced and what these mean for both sides. To know and analyse these all, some concrete researches should be immediately started and maintained. By this way, it will be possible to understand Turkey's national foreign policy in a clear way at least detecting general frame of membership process. Of course, there have been many analyses in different subjects since Turkey's official application to full membership. These have done by both Turkish and European sides throughout the long candidanship process. However, when the current literature is examined, it is seen that the membership of Turkey to EU is dealt with in one-sided perspective. This perspective, which is far from versatility, is based on the barriers in front of Turkey's full membership, possible structural (and serious) changes in EU in case of Turkey's full membership, Turkey's responsibilities during the membership process, etc.

Hence; addressing the EU's relations with key countries in Middle-East and the south Caucasus and Turkey will provide sound insights into the major problems facing this region as well as into the key advances and remaining challenges in the **political, economic social and geostrategic relationships** between the EU and TR. This will allow for identifying significant policy implications for the EU's approach to each of the countries individually and to the region overall.

References

- An official website of the European Union. Retrieved from: http://eeas.europa.eu/euromed/index_en.htm
- Buzan, B. (1991). New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century, *International Affairs*, 67(3), pp. 432-433.
- Buzan, B., Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press, New York.
- Chodak, P. (2015). *Leksykon: Bezpieczeństwo (wybrane pojęcia)*. Józefów: WSGE Publishing House.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*. Commission of the European Communities, Brussels,

- 11.3.2003, COM(2003), 104 final. Retrieved from: http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf
- Communication from the Commission – European Neighbourhood Policy – Strategy paper.* COM/2004/0373 final. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52004DC0373>
- Enhancement of EU-Turkey bilateral trade relations and modernisation of the EU-Turkey Customs Union. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/>
- Eroğlu, S.E., Florek, I. (2018). Disclosure of New Social Movements After 19th Century. *OPUS – International Journal of Society Researches*, 8(14), pp. 633-654.
- Kiljunen, K. (2004). The European Constitution in the Making. Brussels: Centre for European Policy Studies, 168 p. ISBN 92-9079-493-3. Retrieved from: http://aei.pitt.edu/32581/1/20._EU_Constitution.pdf
- Kurt, S. (2015). The Rising of Societal Security. *International Journal of Social Science*, No 37, pp. 459-476.
- Roman, Ł. (2015). Istota współczesnych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa. *Journal of Modern Science*, No 27(4), pp. 209-226.
- Sitek, M. (2016). *Prawa (potrzeby) człowieka w ponowoczesności*. Warszawa: C.H. Beck.
- Sitek, P. (2007). Administrative and Cultural Aspects of Turkey's Membership in the European. [in:] *Future of the European Union: Integration, Enlargement and Transatlantic Relation*, Publishing House of Kirkkale University, pp. 9-17.
- Turkey's Foreign Trade 1990-2004. Main Developments in Turkey's Foreign Trade.* Retrieved from: http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/turkeys_foreign_trade.pdf
- Union for the Mediterranean (UfM)*. Publication 02/05/2016. An official website of the European Union. Publication 02/05/2016. Retrieved from: http://www.eeas.europa.eu/euromed/barcelona_en.htm
- Weaver, O. (1995). Securitization and Desecuritization, Ronnie D. Lipschutz (Ed.), *On Security*. New York: Columbia University Press. pp. 46-87.
- Wolfers, A. (1962). *Discord and Collaboration: Essays On International Politics*. John Hopkins University Press, Baltimore.

Received: 28.10.2018

Accepted: 14.01.2019